

LATINITAS BRITANNICA

LATIN IN THE MIDDLE AGES. NOTES ON BRITISH MEDIEVAL LATIN.

STUDIES FOR MODERN AND MEDIEVAL LATIN

PROF. DR. DARCY CARVALHO

SÃO PAULO BRAZIL

2014

Latinitas Britannica. Latin In Medieval Britain 1- 23

SUMMARIUM -SUMMARY

STUDIES FOR MODERN AND MEDIEVAL LATIN. LATIN IN THE MIDDLE AGES .

Latinitas Britanniae. British Medieval Latin.

Latinitas Britannica. Latin In Medieval Britain, p. 1- 23.

1. Linguistic Features of Medieval Latin , p. 1-6
2. Latin in Medieval Britain. Latinitas Britanniae, p. 6-23
3. William Camden Britannia, p. 24- 64
4. Tacitus De Vita Julii Agricolae vel Descriptio Britanniae, p. 65- 79
5. Venerabilis Bedae Historia Ecclesiastica Gentis Anglorum , p. 80- 103
6. August Potthast Bibliotheca Historica Medii Aevi , p. 104-124
7. Guido Angelini De Praestanti Methodo Docendi ac Discendi Latinum, p. 136- 140
8. Roland G. Kent Latin as the International Auxiliary Language , p. 141- 148
9. Terence Turnberg Quae Latinitas sit Moderna, p. 148-157
10. De Latino Utilitario Moderno et De Latino Medii Aevi. Proposita Studiorum. p. 158-164

Prof. Dr. Darcy Carvalho. São Paulo. Brazil. 2014

BRITISH MEDIEVAL LATIN VEL LATINITAS BRITANNIAE

I

LINGUISTIC FEATURES OF MEDIEVAL LATIN

Linguistic Features, Diversity, Spelling, Grammar and Vocabulary

Source: “The Dictionary of Medieval Latin of British Sources (DMLBS)”

<http://www.dmlbs.ox.ac.uk/british-medieval-latin/language/latin-in-the-middle-ages>

The presentation of the new “Dictionary of Medieval Latin of British Sources (DMLBS)” by its Editors offers a complete introduction to medieval Latin covering its linguistic features, diversity, spelling, grammar, and vocabulary. We reproduce that essay as a general introduction to the Latin of the Middle Ages (500- 1500). These are the main features of medieval Latin in Britain and in Europe

Medieval Latin Linguistic Features

MEDIEVAL LATIN IS NOT JUST THE LANGUAGE OF THE CHURCH

“Two assumptions frequently made about Latin in the medieval period are that it was simply the language of the Christian church and that the standard of Latin use was universally poor and not worthy of interest.

“However, the huge number and range of texts produced in Latin during this long period clearly demonstrate that despite times when education dropped in standard (as can happen at any period of history) or was limited to a small percentage of the population, those who were able to gain an education, primarily in monastic and cathedral schools, produced texts on a wide variety of subjects and in a wide variety of styles, often combining elements from classical learning with Biblical and patristic elements alongside elements from contemporary culture and personal experience, and reflecting many of the changes and dramas that occurred during the period.

Medieval Latin presents extreme diversity

“If there is one way to characterize Medieval Latin, in fact, it is precisely its variety. In terms of the range of purposes for which Latin was employed, diversity was not new: as an everyday language previously, Latin had been used perfectly ordinarily for every function that language might be used for in speech and writing. Accordingly even in classical times the language had been diverse in its form too, usage differing according to the age or sex of the speaker, the topic of discourse, the register being used, and so on. However, we know rather less than we might wish about this variation in Classical Latin because of the limits of the surviving evidence. Written texts can give only indirect hints of the diversity of spoken Latin, the range of functions carried out in writing rather than in speech was clearly different, and the greater distance in time means that more material has been lost or destroyed in the intervening years.

Development and Role of Classical Latin

“More important still, though, is the fact that from the first century BC Latin developed a highly standardized prestige form, namely Classical Latin, which was adopted as the variety of the language used in many of the functions carried out in writing. This means that the surviving texts typically reflect some attempt at conformity to this standard to a greater or lesser degree. Furthermore the texts that have survived through the ages into the modern world have tended to be the most highly regarded ones, being giants of literature, oratory, poetry, and the like, and these were most likely to conform to or even define this standard. Indeed their transmission and survival was encouraged precisely by their Classical Latin status.

“Classical Latin, then, remained hugely influential as a standard for the language down to the medieval period and beyond. Great texts in that variety were read, and the sophistication of their language acknowledged in the writing of Latin in the Middle Ages, again with factors such as register and text type determining the extent to which writers would feel the need to attempt to conform to the Classical standard.

The result is that alongside texts that try hard to meet the Classical norms we find many texts, especially ones that are not highly literary (e.g. accounts), in which the pressure

Medieval Latin Linguistic Features

of tradition and great literature as a model was not felt so strongly and other influences — such as the effect of the contemporary everyday languages — can be seen.

Linguistic features of medieval Latin

“The ways in which writers used Latin free from the constraints of the Classical norms and the effects of this are the key to appreciating the diversity of Medieval Latin. There is a complexity that we can observe in written texts for the Middle Ages that we simply lack such good evidence for in the period when Latin was a native language. Far from being universally poor, we see the considerable skill of writers moulding the language to their needs. There are many dimensions in which the linguistic diversity can be observed. The range of text types is clearly one, and we might note especially the development of rhythmic and rhyming verse, which is found as a new poetic form besides poetry written in the Classical Latin verse forms (based on syllable weight). However, there are some important linguistic differences that are frequently encountered in Medieval Latin that can make it look different from the Classical language, sometimes quite markedly so.

Spelling of medieval Latin

“The most obvious difference in appearance between Medieval Latin and Classical Latin is in how words were spelled. Although Classical spellings were generally retained for inherited vocabulary, changes in pronunciation which had happened over the centuries — many the same as those which had led to the divergence of the everyday Romance languages from Latin and from each other — influenced the corresponding spelling of the words.

“Thus we often find *ci* before a vowel where the Classical spelling would have been *ti* (e.g *racio* for *ratio*), and the diphthongs *ae* and *oe* which had come to be pronounced the same as the simple *e* sound are often written *e*. (We also find as a result examples where *ae* or *oe* are written where the expected spelling would be just *e*.)

“Other alternations in spelling arising from changes in pronunciation are the interchange of *b* and *v*, the insertion or deletion of *h*, the use of single consonants for double ones (and vice versa), and the substitution of *y* for *i*. Sometimes spellings were also influenced by the pronunciation of a word in the everyday local language related to or derived from the Latin word (or thought to have been so).

“For new vocabulary the writers often faced the challenge of having no certain model to follow. While writers of Latin still had some sense of words having ‘a spelling’, inherited from the standardized Classical language, this principle was already undermined by variation, and for borrowed vocabulary, the source language (Old or Middle English, Anglo-Norman French, etc.) typically had no single standard spelling that could be borrowed. Indeed, the word in the source language would usually have had slightly different pronunciations in different areas in any case. Moreover, frequently the borrowed vocabulary would contain sounds not found in inherited Latin vocabulary, such as the ‘sh’ sound of English and French. Writers would therefore use the Latin

Medieval Latin Linguistic Features

alphabet as best they could to represent the words they wished to write. We find some extreme examples in British Medieval Latin of the resulting variation, such as ‘maeremium’ (‘timber’, borrowed from Anglo-Norman merim and related words, originally derived from Late Latin materiāmen) which is attested in more than 50 different spellings (e.g. maerremium, mahermium, maisremium, etc.). Finally, we must remember that writing materials were expensive in the Middle Ages, and it was extremely common for scribes to use abbreviations. Typically abbreviation was indicated by some form of mark or stroke made through, above, or immediately following the letter preceding the position of the omitted letter(s). Many modern editions of texts ‘expand’ such abbreviations to make reading the texts easier, but the correct way to expand such forms is not always clear, particularly at the end of a word, where scribes often seem to have used abbreviation as a convenient way to avoid giving a borrowed word an explicit (grammatical) ending.

Grammar of medieval Latin

“The most important differences in the grammar of Medieval Latin again lie in the greater flexibility allowed in the use of the various forms of words and constructions, alongside the general continuation of most of the Classical grammatical system.

“The inflectional system was not always used as consistently or rigidly as in Classical Latin. Thus, prepositions and verbs which would have been followed by a noun or adjective in one case in Classical Latin are not uncommonly found followed by a word in a different case. Similarly, conjunctions which in Classical Latin would have been followed by a verb in the subjunctive mood might be found followed by a verb in the indicative (or vice versa).

“Also, verbs which had been deponent in Classical Latin (i.e. had passive forms but active meanings) are often found used in active forms (in the same meanings).

“New constructions also arose, in some instances used as an alternative to existing ones. Most significant among these was the increase in use of the indirect statement construction consisting of quod or quia followed by a clause with a finite verb (sometimes indicative, sometimes subjunctive) instead of the Classical way of expressing the same meaning (using the accusative and infinitive construction).

The quod or quia construction had in fact already existed in the Classical language, but only in restricted circumstances, and it rose to prominence not only in Medieval Latin but also in the Romance languages (cf. modern French je dis que ...).

Vocabulary of medieval Latin

“The Dictionary of Medieval Latin of British Sources (DMLBS)” naturally concentrates on the vocabulary of the language and highlights the differences (or, rather, innovations) in this area. It is easy in this regard to overlook the simple fact that the vast majority of Medieval Latin vocabulary is vocabulary inherited from earlier stages of the language and used in ways and in meanings that were a normal part of those earlier period’s usage. Still, we see that inherited words frequently do develop or show new

meanings of various kinds, including restrictions of existing meanings, metaphorical and metonymic extensions of existing meanings, and meanings arising from connections with other related or similar words. For instance, we find *regulariter* in the sense of ‘in accordance with a monastic rule’, *pupula* can refer to the eye and a disease of the eye as well as to just the pupil, and *purare* ‘to free from dirt’ is found more generally than just the ceremonial context in the Classical evidence. The new meanings are usually found in addition to the continuation of one or more Classical ones; less often we find such words used only in new senses.

“Sometimes the changes in meaning even affected grammatical words, and as a result the grammar of the language has the appearance of having changed: for instance, we frequently find the pronouns *se* (‘himself, herself, itself’) and *eum* (‘him etc.’) interchanged.

“Writers were also able to coin new words. Sometimes these were based on existing Latin vocabulary, such as deriving new nouns in *-tio* from verbs in order to denote the ‘act or process’ of the verb (and often also the ‘product or result’ too), or adverbs from existing adjectives (e.g. *querule* ‘plaintively’ from *querulus* ‘plaintive’).

“The most striking type of new coinage, though, was of course the borrowed vocabulary. When a writer came across something to be expressed for which there was no existing Latin word (e.g. a new invention or social position) or the writer did not know the right Latin word, the typical response was to adopt and adapt a word from that writer's native vocabulary, making minimal changes as necessary to fit it into the Latin grammatical system. Such changes might include adding a suitable inflectional ending, normally that of the most common pattern for that kind of word (e.g. the first conjugation endings for a verb).

Further Reading:

K. Sidwell (1995) *Reading Medieval Latin* (CUP)

Dag Norberg. *Introduction to Medieval Latin*. *Introdução ao Latim Medieval*

Karl Strecker. *Introduction au latin médiéval*. *Introduction to Medieval Latin*

British medieval Latin: Linguistic Features, Diversity, Spelling, Grammar and Vocabulary p. 1-5

II

LATIN IN MEDIEVAL BRITAIN. LATINITAS BRITANNIAE.

British Medieval Latin as a Living Language

“As a living language Latin inevitably developed and changed while it was used all over Europe during the thousand years that we term the Middle Ages. Inevitably, too, it was used, and developed, in particular ways during the medieval period in Britain, as the result of changes in society to which it had to adapt.

Early Church Latin

“At the beginning of this period, the Latin used in these islands does seem to have been predominantly the language of the church, in the form of a Latin recognizable from classical texts but liberally larded with the language of the Latin Bible text, as seen in Gildas' polemical account of recent events in Britain, written in about 550. But even Gildas uses words that are not found elsewhere, such as *semidormitare* ('to be half asleep'), a compound of two words found in Classical Latin, *semi* and *dormitare*.

“Already at this stage we see that those who use Latin, whether for writing or perhaps also for speaking even at a time when the Romans have officially abandoned the country, do so surrounded by speakers of other languages. Writing of the coming of the Saxons to England some hundred years earlier, Gildas introduces the word *cyula* giving a Latin form to the Saxon *ciol*, which he explains as meaning 'long boat'.

“And yet Gildas himself is likely to have grown up speaking some form of Celtic language, and indeed Latin in medieval Britain was to see the influence not only of Saxon (as it developed over the centuries into what is termed Old English) and Celtic languages, but also of Norse (with the coming of raiders and settlers from Scandinavia in the centuries after the destruction of Lindisfarne in 793), French (after the Norman conquest in 1066), and Arabic (with the discovery of philosophical and scientific texts from the eleventh century). Greek too continued to be an important influence on the language, as it had been since classical times.

“While British Medieval Latin was certainly subject to numerous influences, which give it a distinctive character and represent its vitality, we might note that it was also highly regarded in its own day for its quality and standard. In particular, British Medieval Latin played a key role in mainland Europe in what might be thought of as the formal birth of some of the Romance languages.

“By the time of Charlemagne in the eighth century there had arisen considerable mutual influence (and interference) between the Latin language and the diverging everyday spoken Romance languages. Charlemagne's institution (or rather his development of his father's programme) of educational and cultural reforms brought about a clearer recognition of the separation between Latin and everyday language as a result of purifying the Latin language to bring it back towards its former classical and patristic heyday.

“The key source for this new purer Latin came from Britain, where the everyday languages were not themselves descended from Latin and their effect on the Latin quite different in quantity and nature. While Italian scholars were also influential, perhaps the most significant figure in the Carolingian renaissance, from a linguistic perspective, was the Northumbrian monk, Alcuin, who went from York to Charlemagne's court as a key advisor and for many years headed the Palace School in Aachen.

Medieval Latin in Britain not just a written language

“Latin in Britain was primarily a written language, used for communication by letter, for theological and educational texts, for administration and records, but it was also spoken and sung mostly in churches and monasteries from Biblical texts and in the words of the liturgy and also in monastic schools, as we see in the Colloquies of Ælfric and his pupil Ælfric Bata (writing around the year 1000), in which the children are taught, often through the use of humour, to converse colloquially in Latin, helped by an almost word-for-word Old English translation alongside the Latin text: if people were to speak Latin as an everyday language, they had to be given the words for everyday items and activities, for food, domestic and agricultural tools, animals etc. in what amounted to a beginners’ course in Latin as a foreign language.

“As society in Britain developed, bringing technological, social, and administrative changes, new words had to be invented or borrowed so that people could, for instance, refer to each part of the machinery of a mill, to parts of ploughs and carts and ships, or to the enormous variety of feudal dues and taxes when they were writing financial accounts, charters or legal records. As a result we find new words such as *essewera* meaning a drain, ditch or weir, ultimately deriving from Classical Latin *ex* and *aqua* and leading by way of Anglo-Norman and Old French forms of the word to the modern English word *sewer*”.

Further Reading:

R. Wright (1982) *Late Latin and Early Romance* (London)

WRITERS IN MEDIEVAL BRITAIN

“The vitality of Latin in the medieval world in general and especially in Britain is shown not only by the huge quantity of surviving text and its diversity, but also by the array of different writers and their reasons for writing in Latin. We know of more than 2,000 authors of British Medieval Latin by name and of these more than 500 are regularly quoted as sources in the DMLBS.

“Some specialized in particular types of writing, whether history, philosophy, science, devotional verse, etc. Others used their evidently broad education to make contributions in many fields of human intellectual endeavour.

“For the purposes of the DMLBS the project has always had a relatively inclusive definition of what is to be treated as British. The core of the corpus is represented by Latin texts produced in Great Britain, whether by British writers or by those who made Britain their temporary or permanent home. Indeed, some of the most important writers of Medieval Latin in Britain, including Anselm (and his predecessors at Canterbury Lanfranc and, centuries earlier, Theodore), fall into this latter category. This definition also encompasses the enormous wealth of documentary material produced in Britain over the centuries for public and private purposes by writers whose names we may not know.

“The DMLBS, however, also recognizes some other evidence of Latin as deriving from or reflecting British Medieval Latin. First, the DMLBS covers material composed by

British writers writing abroad, such as Alcuin and Boniface, the ‘Apostle of the Germans’. Second, the Dictionary covers sources from territories under the administration of the English crown, such as state and other documents from Normandy, the Channel Islands, Gascony, and Ireland during the relevant periods; this acknowledges the close connection to Britain of their content and their writers. Finally, the Dictionary also recognizes the broader competence of British Latin users to read Latin from around Europe, and it includes in particular the letters and other documents in Latin sent to British authors of Latin that are preserved in and among the collections of their writings.

The most significant British writers of Latin over the course of the medieval period. Further Reading:

R. Sharpe (1997) *A Handlist of the Latin Writers of Great Britain and Ireland before 1540* (Turnhout: Brepols)

Most of the writers regularly cited by the DMLBS are covered by the Oxford Dictionary of National Biography ([link is external](#)).

Early Medieval Britain

“Early medieval Britain was home to a vibrant culture of Latin writing. The earliest writer whose works are covered by the DMLBS is Gildas (fl. 540). He is the author of the invective *De excidio Britanniae*, in which he describes the downfall of Britain (including the invasion by Anglo-Saxons) as a result of its sinfulness and lack in faith. Although nothing is known about Gildas, his work reveals that he was widely read and had a good training in Latin and rhetoric, most likely sometime in the 5th century, when the Roman system of education and government in Britain was still functioning.

Missionaries sent to Britain for christianizing the Anglo-Saxons spread Latin

“After the collapse of the Roman empire and its government in Britain Pope Gregory the Great (c540–640) sent missionaries to Britain to christianize the Anglo-Saxons. In 597 Augustine, a former Roman monk, arrived in Kent. He became the first archbishop of Canterbury. By the time of his death (between 604 and 609) not only had King Æthelbert of Kent become Christian but Augustine had, according to Pope Gregory, also baptized 10,000 converts and put the first ecclesiastical structures in place. The first missionaries had brought books in Latin and ecclesiastical furniture from Rome, but they soon established schools to train the first native English clergy. In 668, Theodore of Tarsus (602–90), an exceptionally learned biblical scholar of Greek origin, was consecrated archbishop of Canterbury. He and his students at Canterbury wrote a number of biblical commentaries in Latin.

“In 704 or 705, Wealdhere, the bishop of London, sent a letter to his colleague Archbishop Brihtwold of Canterbury. This letter survives still in the original and is the earliest 'letter close' extant in the West.

Aldhelm (ob. 709 or 710), abbot of Malmesbury and bishop of Sherborne, was the first native Anglo-Saxon to have left a corpus of Latin writing. He had been a student of Archbishop Theodore in Canterbury. His works include about 100 riddles, two works

on writing poetry, and two works on virginity. He was one of the most influential Anglo-Latin authors.

THE VENERABLE BEDE (673–735).

“Perhaps the most famous Anglo-Saxon author, however, is the Venerable Bede (673–735). He lived from boyhood onward as a monk in the twin monastery Monkwearmouth-Jarrow. He had a fine education in grammar, biblical exegesis and science and made extensive use of the excellent library in his monastery. He was well read in Christian Latin and Classical literature.

“His most popular work is his *Historia ecclesiastica gentis Anglorum*, an account of the history of England from the Roman occupation down to 731.

“Apart from the *Historia ecclesiastica* Bede wrote over 50 homilies, numerous commentaries on the Bible, and three works on the reckoning of time.

“By the 8th century, Christianity and Latin learning were so well established in Britain that missionaries left the British Isles to bring Christianity and learning to what is now Germany.

“One of the best known of these missionaries was Wynfrith (675–754) who later changed his name to Boniface. Supported by Pope Gregory II he set up his own archbishopric at Mainz and the bishoprics of Salzburg, Eichstätt, Regensburg, and Passau. In the tradition of Aldhelm he wrote a number of riddles and treatises on metre and grammar, but he is best known for his letters, most of them addressed to popes, archbishops, and kings, but some also to his male and female followers in Britain.

“Another famous collection of letters survives from the Anglo-Saxon deacon, scholar, and teacher Alcuin of York (c735–804). He was a powerful figure at the court of Charlemagne before he became abbot of Tours. His contemporaries praised him for his learning and scholarship. He wrote texts on a great variety of subjects, including orthography, grammar, rhetoric, dialectic, astronomy, biblical exegesis, theology, and liturgy, and became so influential on European literary and ecclesiastical culture that he is now regarded as the architect of the Carolingian Renaissance.

“Hugeburg (late 8th century) lived as a nun in Heidenheim and is one of the few female British authors of Medieval Latin known by name. She wrote biographies of the missionaries Willibald, bishop of Eichstätt, and Wynnebald.

“Asser (ob. 908/9) was born and brought up in Wales and monk at St David's in the kingdom of Dyfed. He met King Alfred in about 885 gained the king's favour and agreed to spend about six months every year at the Alfreds court in Wessex. He was involved in teaching the king to read Latin and in the revival of learning in England.

“He helped translating Pope Gregory the Great's *Regula pastoralis* into English and wrote a biography of King Alfred in Latin.

“Abbo of Fleury (c940–1004) was one of the greatest scholars of tenth-century Europe. He was born and trained on the continent, but spent two years (985–7) in exile at the

abbey of Ramsey. Among his writings are works on computus, grammar, logic and canon law. He became an influential teacher in Ramsey.

“One of his students was Byrhtferth of Ramsey (c970–c1020). He was one of the most prolific authors of his time. His Computus consisted of tables, formulas, and rules for calculating the movable feasts of the Christian year and his glosses on Bede's works *De temporum ratione* and *De natura rerum* show the wide extent of his learning.

“One of the most learned scholars in late Anglo-Saxon England was Ælfric, abbot of Eynsham (c950–c1010). He was educated in Winchester and widely read. In his collections of sermons he cites from works by Augustine, Gregory the Great, Jerome, and Bede. He was not only an authority on church practice and canon law but also an adviser and counsellor to the king. Ælfric wrote not only in Latin but also in English. He is the author of a Latin grammar and a series of translations and paraphrases of the Old Testament.

“In addition to works by authors whose names we know, numerous texts by unknown authors have survived from this period, including glossaries, hymns, saints' lives, and law codes. Particularly important among the documentary sources in this period are the many charters recording grants of land or other property.

FROM THE NORMAN CONQUEST TO THE END OF THE 12TH CENTURY

“The period after the Norman Conquest was a period of great social change and of intellectual and literary productivity in Britain. Latin continued to be used as a *lingua franca* as people communicated and travelled beyond the boundaries of Britain, after William, Duke of Normandy had taken control as King William I, bringing people over from Normandy to take up positions of power in ecclesiastical and secular administration.

“This change in cultural leadership led to an increase in production of administrative documents, mostly involving possessions, the rights of the king, and legal matters. The Norman administrators inherited certain forms of document, such as the charter, examples of which survive in both Latin and Old English from before 1066, but new forms were introduced too.

“This period sees the start of the collection of Pipe rolls (named from the pipe-like shape of the tightly-rolled sets of membranes or sheets fastened together at the top), a series of financial records produced by the Treasury which survives almost unbroken until 1833! Another major source for the Latin of this period is the Domesday book, produced in 1086, as a survey of what each community possessed at that time and what taxes had existed there before the Conquest.

“Alongside such charters and accounts surviving from this period, most of them now preserved in the National Archives after having been stored in rather a casual way for many centuries in the Tower of London or in the Treasury at Westminster, we have

many literary works in Latin from this period, particularly from the twelfth century when government and language had both grown in confidence.

“It is hardly surprising that what were perhaps the two most dramatic events in the British history of the period, namely the Norman Conquest in 1066 and the murder of Thomas Becket, Archbishop of Canterbury, in 1170 should have given rise to numerous texts in the years following these events.

“The earlier event engendered such works as the epic poem on the Battle of Hastings by Guy of Amiens (ob. 1075) and the Deeds of William of Normandy by William of Poitiers (ob. after 1087), and the Deeds of the Dukes of Normandy by William of Jumieges, while the latter led to the writing of popular poems and hymns in praise of Becket, homilies on his martyrdom (by Gervase of Canterbury), biographies (as for example those by John of Salisbury and Edward Grim), accounts of miracles associated with him (e.g. the account by William of Canterbury), and letters from John of Salisbury who had worked for and corresponded with Becket during his lifetime.

“The dispute between Thomas Becket and King Henry II was not the first such clash between king and archbishop (or church) in this period: at the end of the 11th century St. Anselm had already come up against King William Rufus regarding the question of the relative power of ecclesiastical and secular, of papal and national authority, but Anselm emerged bruised but not murdered.

Anselm’s correspondence is of great interest not only in matters of ecclesiastical politics but also of spirituality, and his theological and philosophical works (in which he followed in the footsteps of his mentor and predecessor as Archbishop, Lanfranc of Bec) such as the *Cur Deus Homo* and the *Proslogion* are well worth reading too!

“Anselm’s spiritual works led the way in an extraordinary series of varied texts of the 12th century, composed by such great writers as Anselm’s pupil and biographer, Eadmer, Isaac of Stella and Ailred of Rievaulx. The interest in spiritual matters at this time is also exemplified by the continuing production of biographies of (largely British) saints, some of whom, like Anselm and Thomas Becket, were not only men of high spiritual standing but also great writers in their own right.

“Another series of peaks of literary achievement is formed by the histories that were written, many of them within a few years of each other in the second quarter of the 12th century. William of Malmesbury produced a *History of the English Kings* from the time of the Saxon invasion of Britain to the reign of Henry I, as well as an account of the deeds of a long series of bishops: he is clearly aware of previous British Latin historians such as Bede, Æthelweard and Eadmer. Orderic Vitalis seems to have been familiar, from his work as a monastic copyist, of the work of Bede and William of Jumieges before he composed his own *Ecclesiastical history*.

“Henry of Huntingdon draws on Bede, on the *Historia Brittonum*, and the *Anglo-Saxon Chronicle*, as well as the lives of various saints, when he wrote his *History of the English*. Another of Henry’s sources for part of his work was the famous *History of the Kings of Britain* by his close contemporary Geoffrey of Monmouth who chose to write his history not of recent events but of the origins of British society in a mythical past,

tracing the rise of the kingdom of Britain, the period under King Arthur, and its decline under Cadwallo in the 7th century.

FROM THE 13TH TO THE 15TH CENTURY

“In its infancy, the DMLBS was sometimes referred to as a dictionary of ‘record Latin’. The project covers many other kinds of texts, of course, but it is true that records are the main source of new vocabulary in British Medieval Latin especially in this period; for instance, a manorial reeve ([link is external](#)), needing to record the purchase of a sieve, might use the Middle English word ‘ridel’ to coin the Latin word ‘ridellus’.

“Most of the records that we use date from the 13th, 14th, and 15th centuries, so this period is immensely important for the Dictionary; indeed, our first attestation for ‘ridellus’ meaning a riddle or sieve is from 1250.

“The other crucial development in this period was the rise of the universities. Following Bologna and Paris, the University of Oxford ([link is external](#)) took shape in the 1190s, and Cambridge ([link is external](#)) was close behind. While foreigners rarely studied and taught in Britain, British scholars often studied and taught abroad, and the ‘scholastic’ Latin they used as a lingua franca included a flood of new technical terms in fields such as philosophy and science.

“Important British Medieval Latin writers in this period include Robert Grosseteste ([link is external](#)) and Roger Bacon ([link is external](#)) in the 13th century and John Duns Scotus ([link is external](#)), William of Ockham ([link is external](#)) and John Wyclif ([link is external](#)) in the 14th.

Otherwise, it was business as usual for Latin, continuing the use of the language in earlier periods. Historical chronicles continued to be written by monks like Matthew Paris ([link is external](#)) and Ranulf Higden. Walter Bower's *Scotichronicon*, written in the 1440s, is particularly interesting for its portrayal of English aggression towards Scotland in the Middle Ages.

“There were literary works, too, such as Gervase of Tilbury's genre-defying *Otia imperialia* (c1215), a sprawling miscellany written for the edification and amusement of the Holy Roman Emperor. And of course there were religious works, such as the guides for preachers written by Thomas of Chobham (c1225) and John Bromyard ([link is external](#)) (c1350), the spiritual meditations of Richard Rolle (c1340), and a 14th-century Latin translation of the Middle English *Ancrene Riwe*, a guide to life as an ‘ anchoress’ (nun).

FROM THE 13TH TO THE 15TH CENTURY

“In its infancy, the DMLBS was sometimes referred to as a dictionary of ‘record Latin’. The project covers many other kinds of texts, of course, but it is true that records are the main source of new vocabulary in British Medieval Latin especially in this period; for instance, a manorial reeve (link is external), needing to record the purchase of a sieve, might use the Middle English word ‘ridel’ to coin the Latin word ‘ridellus’. Most of the records that we use date from the 13th, 14th, and 15th centuries, so this period is immensely important for the Dictionary; indeed, our first attestation for ‘ridellus’ meaning a riddle or sieve is from 1250.

“The other crucial development in this period was the rise of the universities. Following Bologna and Paris, the University of Oxford took shape in the 1190s, and Cambridge was close behind.

“While foreigners rarely studied and taught in Britain, British scholars often studied and taught abroad, and the ‘scholastic’ Latin they used as a lingua franca included a flood of new technical terms in fields such as philosophy and science.

“Important British Medieval Latin writers in this period include Robert Grosseteste and Roger Bacon in the 13th century and John Duns Scotus, William of Ockham and John Wyclif in the 14th.

“Otherwise, it was business as usual for Latin, continuing the use of the language in earlier periods. Historical chronicles continued to be written by monks like Matthew Paris and Ranulf Higden. Walter Bower's *Scotichronicon*, written in the 1440s, is particularly interesting for its portrayal of English aggression towards Scotland in the Middle Ages.

“There were literary works, too, such as Gervase of Tilbury's genre-defying *Otia imperialia* (c1215), a sprawling miscellany written for the edification and amusement of the Holy Roman Emperor. And of course there were religious works, such as the guides for preachers written by Thomas of Chobham (c1225) and John Bromyard (c1350), the spiritual meditations of Richard Rolle (c1340), and a 14th-century Latin translation of the Middle English *Ancrene Riwle*, a guide to life as an ‘ anchoress ’ (nun).

THE 16TH CENTURY AND BEYOND

“Though vernacular languages were gradually growing in prestige, Latin continued to be an important language for written communication in Britain and Europe into the Early Modern period.

“In documentary sources there is no significant discontinuity in the use of Latin between 16th century and earlier periods: through the Tudor era (Henry VII to Elizabeth I, ob. 1603) Latin remains the standard language of official documents, both state (such as the Close Rolls, the Charter Rolls, and especially the Patent Rolls) and municipal (such as those collected in the corpus of the British Borough Charters).

“In the State Papers Domestic, a new series of government records inaugurated by the Tudor monarchs, Latin is the most common language after English.

“In the first quarter of the 16th century, England was still a catholic country and Latin the language of its Church. The 16th century was, however, a turbulent period of religious conflicts, marked by the separation of the Anglican Church from Rome (1534), the dissolution of monasteries, and the bloody religious persecutions and rebellions under both Mary and Elizabeth.

“Records of this dramatic time can be found in the polemical works of Stephen Gardiner (ob. 1555), bishop of Winchester and a key figure in the politics of the first Tudor reigns, and in the Passio (1550) written by the Carthusian monk Maurice Chauncy, which tells of the persecution of the monastic orders under Henry VIII.

“The wave of English nationalism after the separation from Rome and the promotion of the English language in Anglican liturgy and prayers did not lead to a complete prohibition or disappearance of Latin: records, registers, and cartularies of Anglican churches and bishoprics continued to be written in Latin well after the break from Rome; committed Anglican thinkers such as Bishop

“John Jewel (ob. 1571), the ‘bilious’ churchman John Bale (ob. 1563), and the theologian John Bekinsau (ob. 1559), use Latin in their respective works Apologia ecclesiae Anglicanae, Index Britanniae Scriptorum, and De supremo et absoluto regis imperio, this last a passionate defence of the supremacy of the king of England upon the British church. Even the scholar Roger Ascham (ob. 1568), a theorist of the use of the vernacular, wrote letters in Latin.

“Indeed, the sixteenth century coincided also with a time of revival and flowering of Latin, under the impulse of Renaissance and humanistic thinkers and writers, including in particular Desiderius Erasmus, passionate advocate of the purification of Latin from the alleged corruption of the Middle Ages.

“Several Englishmen became correspondents of his and their letters are collected in the Opus epistolarum Erasmi: particularly notable among his friends were Thomas More, whose work Utopia (1518) is one of the most important English humanistic works, and the Scottish chronicler Hector Boece (ob. 1536), author of a Scotorum Historia.

“Boece’s Historia is only one of the many historical works written in Latin in the century: among these, one can recall also the Historia Quatuor Regum Angliae by John Herd (ob. 1588), and, above all, Anglica historiae libri by Polydore Virgil (ob. 1555), perhaps the most important historian of the Tudor era. Also in Latin is Camden’s Britannia, a historical and topographical survey of England and the last text by a named author to form part of the DMLBS corpus.

“In an era characterized by geographical and scientific discoveries, the role of Latin as the standard language of science, culture, and knowledge found a new foundation: in England, the physician John Caius (ob. 1573), co-founder of Gonville et Caius College in Cambridge, wrote his pioneering zoological works in Latin; the mathematician and astrologer John Dee used Latin to explain the meaning of his

exoteric symbol Hieroglyphic Monad (1564); the naturalist William Turner wrote his monumental herbal treatises in Latin. Latin continued also to be the technical language of law: an example of this is the Jus Feudale by the Scottish jurist Thomas Craig (ob. 1608).

“The DMLBS includes not just these texts but many others belonging to this era. The chronological limit of the Dictionary is the end of the 16th century, by which time Britain had long ceased to be medieval, but the continuity of the Latin language in Britain, which we can trace right back to the early medieval period, is clear.

“Indeed Latin continued to be ‘alive’ and attested in a large variety of sources, especially for international communication, well beyond this date through the 17th century and into the 18th century.

TEXTS IN MEDIEVAL BRITISH LATIN

“Latin in medieval Britain was the language of written culture, construed in its broad sense of collection of the ‘ideas, customs, social behaviour, products, or way of life’ (OED) of British society.

“The reasons for this are mainly the authority and tradition of Latin as the language of culture since Roman times and its use as the official language of the Western Catholic Church, but it also had a practical value as a lingua franca across the multilingual societies of Britain (first British and English, and then, after the Conquest, English and French) and Europe.

“British society throughout the Middle Ages was essentially religious and Christian, and this reverberated in every aspect of life, including its written culture. Moreover, in Medieval Britain the Church, especially through the monasteries, was the most important centre of education and production of texts, generally written in Latin.

However, the Christian character of the texts and the circumstances of their production do not mean that the corpus of British Medieval Latin is simply a collection of sermons, theological or exegetical works, and liturgy (which actually form only a very small part of the overall corpus).

In fact, the range of texts written in Latin in medieval Britain is vast and includes all the possible forms of written texts and documents produced by a vibrant society: rolls and charters recording the life of the state, a city, or a manor, letters, legal documents, tax records, scientific works, philosophical treatises, poetry, histories and chronicles, glossaries, etc. etc.

It is true that the ‘quality’ of Medieval Latin was sometimes, indeed often, ‘inferior’ when measured against the standards of Classical Latin and its highest literary register, which forms a major part of what survives from the classical period. However, the apparent medieval diversity reflects not only the simple fact that Latin was no longer a native language but also that more evidence of how the language was used in different

functions has been preserved from the medieval period than is the case for Latin from the classical period: actually, the very ‘mediocrity’ and diffusion are signs of the vitality and productivity of Medieval Latin and of the culture using it.

Medieval Latin contrasts similarly with the use of Latin down into the early modern and modern period, after the Renaissance and — especially in England — the Reformation. A gradual increase in the prestige of the everyday vernacular languages led these languages to be used in place of Latin in many of its earlier functions. Thus the diversity of types of Latin texts and documents began to diminish. Alongside this, humanism and the Renaissance raised the amount of attention paid to Latin conforming to high Classical norms when used in its remaining high functions such as literature and science.

Further Reading:

F. A. C. Mantello et A. G. Rigg (1996) Medieval Latin: An Introduction and Bibliographical Guide (Washington, D.C.: Catholic University of America Press)

Medieval Latin: An Introduction and Bibliographical Guide by F. A. Mantello and A. G. Rigg (Editors). This is a massive wonderful rich book carefully composed by well-known international Latinists. It did not contain texts of mediaeval Latin though . It just fully describes the many areas and interesting research available for mediaevalist willing to study the many faces of the Latin language after the year 200 of our Christian Era. As Latin texts can now be easily obtained in internet, the lack of samples of mediaeval Latin does not reduce the extreme importance of this book for latin studies in general. The bibliographies are extensive thoughtful and very surprising. We can well regret that the articles could not be longer for the lack of space and multitude of topics.

THE DIFFERENT TYPES OF TEXTS WRITTEN IN LATIN IN MEDIEVAL BRITAIN. DOCUMENTS AND RECORDS

“Latin was the major language of record through the medieval period in Britain, and as a result there is a wide range of surviving documentary sources, many of which have been transcribed, edited, and published.

“From Anglo-Saxon England we have a body of charters issued by kings and others, which survive in the original, in later medieval cartularies, or in copies made by early modern antiquarians. The land survey and valuation in the Domesday Book provides an unparalleled picture of the land conquered by the Normans, its owners and its resources.

“Thereafter, England developed into one of the most notable medieval bureaucracies, with the great government departments of the Chancery and the Exchequer producing extensive documentation covering all aspects of the government not only of England, but of Wales, Ireland, Scotland (during the periods of English rule there), the Channel Islands, Normandy, and Gascony. All of these are reflected in the Dictionary, as are minorities within England, such as Jews or Huguenots.

“Many of these documents — the Pipe Rolls, the Patent Rolls, the Close Rolls, and the Gascon Rolls, for example — have been published, at least in part, and these published documents have been extensively excerpted for the DMLBS.

“For those that remain unpublished, our first editor Ronald Latham, formerly Assistant Keeper of the Public Records, was able to use his wide knowledge of the material in the Public Record Office (now part of the National Archives) to provide us with invaluable evidence excerpted from the manuscript sources. Others with inside knowledge have been similarly helpful.

“For Scotland we have been less fortunate and have to rely much more on printed sources. Medieval Scotland was a much smaller country than England, and its government was therefore less formal and bureaucratic, so the sources are fewer, but useful publications include the regesta of several kings of Scots (David I, Malcolm IV, William I, Robert I, David II), the Exchequer rolls, and the acts of the Scottish parliament.

“For both kingdoms and their various dependencies there are also large numbers of documents from sources other than government. Monasteries, cathedrals, boroughs, lordships, churches, universities, and other institutions generated documents, and many of these collections have been studied and edited, often by local record societies like the Surtees Society and the Oxford “Historical Society. These give us wills, court records, formulae for letters, land surveys and a wide range of other material.

“These very varied documents have been an especially rich source of material for study and this is particularly true from a lexicographical perspective. This is an area where the Latin language is particularly flexible and productive of new words. Anglo-Saxon charters tend to be written in a high style, full of orotund phrases, complex syntax, and learned vocabulary. Words like cunctigena, protoplastus and solicola are typical.

“For most of our period, however, documentary Latin is a practical working language, where style takes second place to function, and indeed the writers may not have had a formal literary education. Classical Latin words are passed over for new forms, structures are simplified or improvised, and vernacular words are either Latinized or imported wholesale (often with the telltale preceding le which indicates a word in the vernacular, whether French or English).

“These can have many sources — words derived from Old and Middle English, Scots, Anglo-Norman, Welsh, Irish, Scots Gaelic, Cornish, Old Norse, Gascon, Hebrew and other languages such as Spanish or Italian can be found. Sometimes which vernacular is favoured can be surprising: for example, for the word noutegeldum (neat-geld, manorial rent paid in cattle) forms deriving from the Old Norse naut are more common than those from the Old English neat.

THE NATIONAL ARCHIVES

TUTORIAL FOR BRITISH MEDIEVAL LATIN 1086 – 1733.

TUTORIAL FOR BRITISH MEDIEVAL LATIN 1086 – 1733.

“The National Archives of Great Britain publish for distance learning, a practical online Tutorial of British Medieval Latin 1086 – 1733. This tutorial is a beginners' guide to the Latin used in documents between 1086 and 1733. It is the first online tutorial to help you learn the Latin from this period. On the same site it is possible to access a more advanced Latin course. The tutorial covers Latin as used in England between 1086 and 1733, when it was the official language. Knowing medieval Latin, that is easier to learn than classical Latin, will help to read documents from a long and important period of the medieval history of the British Isles. After 1733, official documents were written in English. No previous knowledge of Latin is required. This tutorial is suitable for everyone who wants to learn Latin. All of the grammar is fully explained. No previous knowledge is required. You can practise by translating sentences taken from real documents held at The National Archives as, for example, some from the Domesday Book written in 1086. It is the earliest surviving public record.”

<http://apps.nationalarchives.gov.uk/latin/beginners/>

The National Archives also supplies a course on medieval paleography. All that a student of Latin needs to learn, immediately, is how to conjugate verbs and decline nouns and pronouns. This can be acquired in any of the many introductory grammars available on line as those listed by Edonnelly on his site Great Books on Google and the Internet. Brazilians can find Latin school books in Archive. Org Darcy Carvalho Creator. In Europe, a site similar to that of Edonnelly is Lexilogos mots et merveilles d'ici et d'ailleurs. Vatican documents for the last 2000 years can be found on the site Documenta Catholica Omnia. What we find nowhere can be found on Gallica Bnf or on German sites such as Camena.

<http://www.lexilogos.com/>

<http://www.edonnelly.com/google.html>

The important part of the learning is the contact with real texts of classical and medieval authors, Church Latin and Vatican documents. Students of medieval latin should also read classical authors in juxtalinear or interlinear translations. What we learn from British medieval Latin gives access to Latin texts of other regions of Europe, because Medieval British Latin is the same Latin used by the Roman Church, to christianize the whole of Europe, after the fall of the Roman Empire.

“In the Middle Ages history was understood as a linear process with a beginning and an end. History began with the creation of the world by God and would end with the Final Judgment. God was understood to be the creator of and ruler over world and time. It was the aim of historiography not only to relate what has happened, but also to educate, to encourage to do good, and to warn against doing wrong.

“Modern research divides ‘historiography’ into different genres. Chronicles are a detailed and continuous register in order of time, in prose or verse, usually without literary ambition. They not only give us information about events in the past, they also convey the historical, political and cultural attitudes of their writers and their medieval

audience. One of the most famous examples is the Old English Anglo-Saxon Chronicle. It was originally compiled in the late 9th century at the court of King Alfred the Great, drawn from a variety of earlier written sources, including Bede's *Historia ecclesiastica* and now lost annals. The Anglo-Saxon Chronicle provides the basis for our knowledge of Anglo-Saxon history. Often, the authors of chronicles are unknown, especially when they record the history of a specific region like the *Chronica regum Manniae et Insularum* (1000–1374) or of a reign, like the *Chronicles of the reigns of Edward I and Edward II* or the *Chronica Pontificum Ecclesiae Eboracensis*.

“Major centres for the production of chronicles were monasteries. Monks were literate, they could read and write and knew Latin, and were often keen to record the history of their monastery, especially if they could use it to defend rights and property against claims from other monasteries or laymen. Examples for monastic chronicles are the *Chronica Buriensis* (1212–1301) or the *Chronicon abbatiae de Evesham* (c700–1214). John of Worcester's *Chronicon ex chronicis* (Creation–1140), Gervase of Canterbury's *Chronica* (time of Augustine of Canterbury to 1199) and Ralph of Coggeshall's *Chronicon anglicanum* (1066–1224), to name just a few, were written by monks in, and often for, their monasteries.

“Texts like Gildas' *De excidio et conquestu Britanniae*, Bede's *Historia ecclesiastica gentis Anglorum*, to name just two influential historical narratives of the Anglo-Saxon period, or post-Conquest chronicles like William of Malmesbury's *De gestis regum Anglorum* and *De gestis pontificum Anglorum* and Matthew Paris's *Historia Anglorum sive historia minor* (1066–1253) and *Chronica majora* (Creation–1259) not only give us information about historical events, but are influential literary works in their own right. Similarly influential became Henry of Huntingdon's *Historia Anglorum* which covered the period from 55 BC to 1154. Although Orderic Vitalis's *Historia ecclesiastica* (1–1141) deals at least in part with English history, it was written and circulated in Normandy.

“Annals are like chronicles a narrative of events, but they were written year by year in retrospective, recording significant events of the past year. Similar to chronicles, they were often written in monasteries, like the *Annales Cestrenses* (Creation–1297) or *Annales monasterii de Oseneia* (1016–1347) or recorded the 'official' history of a city (like the *Annales Londonienses*, 1195–1311) or a reign (like the *Annales Regis Edwardi Primi*, 1285–1307, or the *Annales Ricardi Secundi*, 1392–9).

LITERATURE

“The number of texts we can define as specifically literary in this period of the use of Latin in Britain is relatively small as Latin was primarily used for practical purposes rather than for texts that had an entertainment value or an inherent value as well-crafted works of art. Still, many practical texts show important inherited or innovated literary features in their form or style.

“Since it was the Christian church which became the chief education provider from the early Middle Ages, the curriculum was inevitably dominated by study of the Bible and

of the works of the Church Fathers, such as Jerome and Augustine. And yet familiarity with some of the great products of Classical Latin literature, such as the works of Vergil, Ovid, or Juvenal, did not die out since such texts were often used not only to teach about various literary forms and to provide elegant Latin phrases but also for education about ancient myths, historical figures, and ethics, all of which could be used by the Latin writers of the Middle Ages.

POETRY

“It is true that we have few examples of attempts to emulate the epic poetry of Ovid, Vergil, or Lucan, or the witty love poetry of Ovid, or the satirical poems of Juvenal, partly because such poetry would have been regarded as largely irrelevant to the lives of those who were sufficiently educated to write it and read it. We do, however, have such epic poems as the retelling of the Trojan War in by Joseph of Exeter and the recasting of contemporary events by Guy of Amiens in his poem about the Battle of Hastings.

“In later years we also have satirical works of poetry and prose directed against traditional subjects such as women, marriage, and human weakness and also against specific targets within the church — in a few anonymous Goliardic poems and in works by Walter Map, Nigel Wireker, Gerald of Wales, and Laurence of Durham, for example. And we have works of urbane anecdotal amusement, such as the *De Nugis Curialium* (‘Courtiers’ Trifles’) by Walter Map and the *Otia Imperialia* (‘Recreation for an Emperor’) by Gervase of Tilbury.

“Among shorter verse forms, we find several collections of riddles from the Anglo-Saxon period. Much other verse throughout the medieval period was composed for some practical purpose, for instance epitaphs, hymns and other devotional texts.

“One notable development in Medieval Latin poetry was in the form of the verse used. Writers continued to use the most popular Classical Latin verse forms that depended on the weight of each syllable, the dactylic hexameter and the elegiac couplet, while occasionally introducing slightly different rules for their usage. Interest in verse forms is demonstrated from an early stage in the medieval period by such detailed handbooks on the subject as Aldhelm's *De metris* and *De pedum regulis* and Bede's *De arte metrica*. Alongside this quantitative form of verse, rhythmical verse, formed from combinations of stressed and unstressed syllables, became increasingly popular. The use of rhyme, after a slow start, exploded onto the scene from the eleventh century, with a variety of end-rhymes and internal rhymes employed for example by writers of religious verse such as John of Howden and Walter of Wimborne, and by writers of satirical verse, as in the rhyming, punning attacks of Michael of Cornwall on his fellow poet Henry of Avranches.

SAINTS' LIVES

“If, however, we look at literature as something beyond an elegant leisure-time pleasure we see that many literary genres that had developed in classical antiquity were successfully adapted to the new social and religious context, often by way of literary developments in late antiquity. For example, the writing of biblical and allegorical epic by Sedulius and Prudentius influenced the work of the twelfth century writer of the *Architrenius* while the biographies of desert saints and early ascetics by such writers as Athanasius, Jerome, and Sulpicius Severus inspired the numerous lives of British saints active in Britain or in Europe written in both prose and verse throughout the medieval period, works such as the *Life of St. Cuthbert*, the *Life of Guthlac*, or the adventures of St. Brendan.

RHETORIC AND SERMONS

The study of rhetoric continued in the medieval curriculum, as can be seen not only in the production of rhetorical handbooks such as the works of John of Garland and Gervase of Melkley or works on the art of preaching by Thomas Chobham and John Bromyard, but also in the writing of powerful sermons, such as those of Bede, or (in the twelfth century) Gilbert of Hoyland, Ailred of Rievaulx, Baldwin of Canterbury, and John of Ford and works of theological discussion, such as the dialogues between Christians, Jews, and pagan philosophers by Gilbert Crispin.

LETTERS

Not surprisingly, the writing of letters provided an opportunity for the production of works of a high literary standard, while also being of a personal nature, even when the letters also served a practical purpose: the collection of St. Anselm’s letters offers many examples of pieces of exquisite intellectual and literary beauty. The letters of Alcuin, Gilbert Foliot, John of Salisbury, and Peter of Blois are also full of historical, theological and literary interest.

Columbia Edu supplies a corpus of medieval epistolae, Latin text with English translations. <http://archive.today/epistolae.ccnmtl.columbia.edu>

HISTORY

Another classical genre that thrived in the Middle Ages was that of the writing of history, often in a highly elegant and literary style, from the work of Gildas in the sixth century, through the great histories — whether of recent events or of times long gone — of Bede, William of Malmesbury, Orderic Vitalis, Geoffrey of Monmouth, and Matthew Paris.

DEVOTIONAL AND MYSTICAL LITERATURE

An important area of literary activity which is perhaps less clearly connected with classical literature is that of devotional and mystical literature, works of spiritual direction or records of personal mystical experience, of which there is an abundance in the later Middle Ages, such as the meditations of St. Anselm, some of the writings of

Ailred of Rievaulx, the meditations by a solitary of Farne, and the writings of Richard Rolle.

PHILOSOPHY. SCIENCE. THEOLOGY. MEDICINE. MUSIC. LAW

“In the 8th century, the British scholars Bede and Alcuin of York produced works on grammar and on calendrical computation, as did Ælfric of Eynsham, Abbo of Fleury, and Byrhtferth of Ramsey in around 1000. Otherwise, though, the first half of our period, down to the Conquest, has left us with few texts that are obviously academic besides biblical commentary.

“As Europe became urbanized in the 12th and 13th centuries, however, higher education began to flourish like never before, and the intellectual output of the new universities of Bologna, Paris, and Oxford in particular was prodigious. The second half of our period, from the Conquest down to the Renaissance and beyond, is accordingly much more fertile.

“In theology, the discursive meditations of Anselm of Canterbury (c1100) began to give way to ‘scholastic’ works with a resolutely systematic structure. This change was cemented by Peter Lombard’s Sentences (c1157), which provided a standard framework for theologians from Alexander of Hales (c1225) onwards. Scholastic theology was also distinctive for its engagement with Aristotelian philosophy, an increasing amount of which was being translated into Latin after 1120; a fascinating witness to the early stages of this process is John of Salisbury’s Metalogicon (link is external) (1159). Among the many outstanding British scholastic theologians, the most important were John Duns Scotus (link is external) (c1300) and William of Ockham (link is external) (c1325).

“Philosophy increasingly overlapped with theology in this period. Writing about the location of angels, for instance, a typical 12th-century theologian might muster various scriptural and dogmatic authorities before concluding that angels were created in the highest heaven rather than the firmament; a typical 14th-century theologian might instead use angels’ lack of spatial extension as a pretext for a philosophical discussion of the continuum (link is external). But there were also works of philosophy per se, especially commentaries on the newly-translated works of Aristotle. In the 14th century, the contribution of Oxonians like Thomas Bradwardine to logic in particular was outstanding, leading Richard de Bury to portray Paris as having to catch up: ‘our English subtleties, which they denounce in public, are the subject of their furtive vigils’ (Philobiblon, 1344).

“Science, too, overlapped with theology, the thought being that one could study God via His creations. Following in the footsteps of the Greeks and the Arabs, though, a succession of British authors also produced texts that were purely scientific, including

Latinitas Britannica. Latin In Medieval Britain 1- 23

Adelard of Bath, Robert of Chester, and Alfred Shreshill in the 12th century, Michael Scot, Robert Grosseteste, and Roger Bacon in the 13th century, and Thomas Bradwardine, Richard of Wallingford, and Richard Swineshead in the 14th. Among British Latin works we find one of the greatest medieval encyclopaedias, the *De proprietatibus rerum* of Bartholomaeus Anglicus (c1245). Areas of interest to the medieval scholar ranged widely, including such fields as mathematics, optics, zoology, and botany.

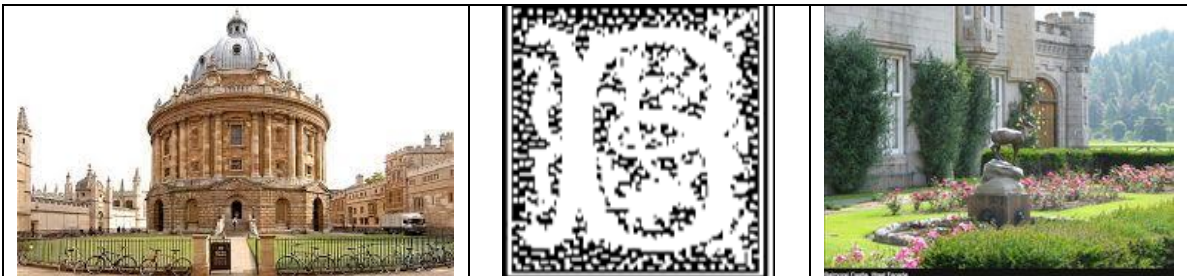
“For medicine, a practical subject often closely associated with the study of plants, two major British Medieval latin sources are Gilbert the Englishman's *Compendium medicinae* (c1250) and John Gaddesden's *Rosa anglica* medicine (c1313). We also have the anonymous *Prose Salernitan Questions* (c1200), a miscellany that answers questions like ‘Why are drowned women found face-up?’ (The answer, of course, is because of the hollowness of the womb and the sponginess of the breasts.)

“Musical theory provides us with some of our most challenging texts in the form of treatises by John of Garland and Walter Odington in the 13th century, Robert Handlo and John Hanboys in the 14th, and John Hothby in the 15th.

“We find important linguistic texts, on grammar, spelling, and use of vocabulary throughout the medieval period.

“Finally, we have several legal treatises, from the 12th-century canonistic writings of Richard de Morins (an Englishman abroad in Bologna) to the common-law works of Henry of Bracton (c1250) and John Fortescue (c1470)”.

Latinitas Britannica. Latin In Medieval Britain. 1- 23. Finis Operis

SUMMARIUM- SUMMARY

STUDIES FOR MODERN AND MEDIEVAL LATIN. LATIN IN THE MIDDLE AGES .

Latinitas Britanniae. British Medieval Latin.

Latinitas Britannica. Latin In Medieval Britain, p. 1- 23.

11. Linguistic Features of Medieval Latin , p. 1-6
12. Latin in Medieval Britain. *Latinitas Britanniae*, p. 6-23
13. William Camden *Britannia*, p. 24- 64
14. Tacitus *De Vita Julii Agricolae vel Descriptio Britanniae*, p. 65- 79
15. Venerabilis Bedae *Historia Ecclesiastica Gentis Anglorum* , p. 80- 103
16. August Potthast *Bibliotheca Historica Medii Aevi* , p. 104-124
17. Guido Angelini *De Praestanti Methodo Docendi ac Discendi Latinum*, p. 136- 140
18. Roland G. Kent *Latin as the International Auxiliary Language* , p. 141- 148
19. Terence Turnberg *Quae Latinitas sit Moderna*, p. 148-157
20. De Latino Utilitario Moderno et De Latino Medii Aevi. *Proposita Studiorum*. p. 158-164
- 21.

Prof. Dr. Darcy Carvalho. São Paulo. Brazil. 2014

III

WILLIAM CAMDEN BRITANNIA

BRITANNIA LIBER PRIMUS AUCTORE WILLIAM CAMDEN [1551 - 1623].

From the Hypertext Critical Edition By Dana F. Sutton.

The University of California, Irvine

<http://www.philological.bham.ac.uk/cambrit/britlat.html>

Britannia, quae et Albion appellatur, Graece Βρετανία, Βρετανική, Πρετανίς, Αλβίων, Αλουίων, insula totius orbis longe celeberrima, interfuso Oceano ab Europae continente discreta, Germaniae et Galliae figura triquetra obiacet, tribus nimirum in diversa procurrentibus promontoriis: Belerio, quod solem occidentem, Cantio, quod orientem, Tarvisio sive Orcade, quod septentriones prospectat.

Ab occasu, qua Hibernia sita est, Vergivius Oceanus irrumpit, a septentrione, vastissimo et apertissimo Hyperboreo mari pulsatur, ab ortu, qua Germaniae praetenditur, Germanico, a meridie, qua Galliae opponitur, Britannico urgetur.

A circumvicinis illis regionibus commodo undique intervallo disiuncta, patentibus gremiis universi orbis commercio opportuna, et tanquam ad iuvandos mortales avidae in mare omni ex parte se proiciens. Inter Cantium enim et Caletum Galiae ita in altum se evenit, et adeo in arctum mare agitur, ut perfossas ibi terras antea exclusa admisisse maria opinentur nonnulli, opinionisque suae assertores adferunt Virgilium in illo versu, (Et penitus toto divisos orbe Britannos), Quia, inquit Servius Honoratus, olim iuncta erat continenti Britannia, et Claudianum, qui illum imitatus cecinit, (Nostro diducta Britannia mundo).

Orbis sane terrarum faciem diluvii undis et aliis de causis fuisse immutatam, montes nonnullos fuisse exaggeratos, plura loca celsiora in plana et convalles subsedis, aquosa exaruisse, arida stagnasse, insulasque aliquas a continenti fuisse abruptas verisimile est. An tamen omnino verum, et fuerintne insulae ante diluvium, non est in animo hic disputare, nec de divinis operibus sententiam supine ferre libet. Divinam

providentiam diversas res ad unum finem disposuisse norunt omnes, et sane sparsas in aequore terras non minus ad universi ornatum facere quam lacus in terra diffusos et montes sublime extractos et theologi et philologi semper existimaverunt.

2. Livius et Fabius Rusticus oblongae scutulae sive bipenni huius formam assimilaverunt, et ea certe facies est ad Austrum (ut habet Tacitus), unde in universam fama transgressa est. Sed ad Arctum enorme spatium proiectarum extremo littore terrarum veluti in cuneum tenuatur. Tantam tamque immensam circuitu crediderunt veteres ut Caesar ille, qui primus Romanorum aperuit, alium se orbem terrarum scripserit reperisse, tanta magnitudinis arbitratus ut non circumfusa Oceano, sed complexa Oceanum videretur. Iuliusque Solanus Polyhistor sua amplitudine pene alterius orbis nomen mereri prodiderit. Nostra autem aetas ex multis multorum itineribus certam quodammodo totius insulae iam tandem deprehendit dimensionem. A Taruisio enim circumactis curvatisque littoribus per occasum ad Belerium plus minus DCCCXXI mill. pass. numerantur, inde conversa in Austrum littoris fronte ad Cantium CCCXX mill. pass. Hinc secundum Germanicum mare angulosis recessibus per DCCIIII mill. pass. ad Tarvisium protenditur, ut hac ratione totius insulae ambitus MDCCCXXXVI mill. colligat. Quae mensura, ut Plinii multo, sic etiam Caesaris aliquanto minor. Schitinium autem Chium non est cur memorem, qui cum apud Apollonium in Mirabilibus fabulatus fuerit fructus sine nucleis, uvasque sine acino in Britannia nasci; eius circuitum CCCC tantum stadiis definierit. Multo vero melius Dionysius Afer in sua orbis descriptione de Britannicis insulis, i. ne. Britannia et Hibernia: (τάων τοι μέγεθος περιώσιον οὐ κέ τις ἄλλ νήσοις ἐν πάσῃσι Βρετανίσι ν ἰσοφαρίζου). Et una cum illo Aristides et alii Graeci qui Britanniam (κατ' ἐξοχήν ob magnitudinem μεγάλην νῆσον), i. e. Insulam Magnam vere dixerunt.

3. Qui vero coeli spacia terrae tractibus accuratius compararunt, Britanniam octavo climati subiecerunt, parallelis decimo octavo et vicesimo sexto incluserunt. Diem maximum horarum aequinoctialium XVIII cum semisse putant. At Belerium in convexo terrae situ ab ultimo occidente XVI temporibus L scrupulis. Cantium XXI temporibus secundum longitudinem describunt. Latitudinem in australi ora L. gradibus X scrupulis. Tarvisium LIX gradibus XL scrupulis metiuntur: usque adeo ut hic situs Britanniam definiat coelo, et solo iuxta foelicissimo et mitissimo. Coelum ita

mite et temperatum est ut aestates minus fervidae sint, calores enim mitigant perennes aurae, quae cum terrae nascentia recreant, tum homini pecorique saluberrime et iucudissime adblandiuntur; et hyemes sint clementissimae, frigoris etenim vim (ut taceam aerem crassiusculum) frequentes et sedatae pluviae sic dissolvunt, mareque circumfusum ita moderato tepore terram fovet ut multo remissius sit apud nos frigus quam in nonnullis Galliae et Italiae regionibus. Unde Minutius Foelix, cum docet divinum numen sua providentia non solum universitati sed et partibus consulere, Britannia, inquit, sole deficitur, sed circumfluentis maris tepore recreatur. Nec mireris quod de maris tepore loquitur. Maria, inquit Cicero, agitata ventis ita tepescunt, ut intelligi facile possit in tantis illis humoribus inclusum esse calorem. Ad temperiem etiam huius insulae spectasse videtur Cescenius Geticulus poeta imprimis vetustus, cum de Britannia cecinerit, (Non illic Aries verno ferit aera cornu. / Gnosia nec gemini praecedunt cornua tauri,/ Sicca Lycaeoni resupinat plaustra Bootes).

Caesar etiam, loca sunt in Britannia temperatiora quam in Gallia remissioribus frigoribus. Cornelius item Tacitus, asperitas frigorum abest. Addit etiam, solum praeter oleam vitemque et caetera calidioribus terris oriri sueta, patiens frugum, foecundum, tarde mitescunt, cito proveniunt, eadem utriusque rei causa multus humor terrarum coelique. Aer enim (ut habet Strabo) imbribus magis est quam nivibus obnoxius. Ab omni tamen frugum genere ita beatum, ut Cereris sedem fuisse dixerit Orpheus. Nam de hac nostra insula intelligendum illud est: (ἰδ' εὐρέα δώματ' ἀνάσσης Δῆμῆτρος). Et occidentalis imperii quasi horreum et cella penuaria fuerit, unde DCCC navibus, quae lembis maiores erant, magnum frumenti numerum in Germaniam ad limitaneos exercitus alendos quotannis exportaverint Romani. Sed ne in patriae laudes effusior lascivire videar, audi pro me veterem oratorem eius laudes pleno ore celebrantem. fortunata et omnibus beatior terris Britannia, quae Constantinum Caesarem prima vidisti: merito te omnibus coeli ac soli bonis natura donavit, in qua nec rigor est nimius hyemis, nec ardor aestatis, in qua segetum tanta foecunditas, ut muneribus utrisque sufficiat, et Cereris et Liberi, in qua nemora sine immanibus bestiis, terra sine serpentibus noxiis. Contra pecorum mitium innumerabilis multitudo lacte distenta et onusta velleribus: certe, quod propter vitam diligitur, longissimi dies, et nulla sine aliqua luce noctes, dum illa littorum extrema planities non attollit umbras, noctisque metam coeli, et syderum transit aspectus, ut sol ipse qui nobis videtur occidere, ibi

appareat praeterire. 4. Alium item si placet, Constantium Constantini Magni patrem sicalloquentem audi. Et sane non sicut Britanniae nomen unum, ita mediocris iactura erat reipublicae terra, tanto frugum ubere, tanto laeto numero pascuorum, tot metallorum fluens rivis, tot vectigalibus quaestuosa, tot accincta portubus, tanto immensa circuitu. 5. Singularem etiam et maternam naturae benevolentiam in hanc insulam sic expressit poeta satis antiquus Britanniam hoc epigrammate affatus, quod luce non indignum quidam iudicarunt: (Tu nimio nec stricta gelu, nec sydere fervens, (Clementi caelo, temperieque places./Cum pareret natura parens, varioque favore/ Divideret dotes omnibus una locis,/ Seposuit potiora tibi, matremque professa,/ "Insula sis foelix, plenaque pacis)," ait. ("Quicquid amat luxus, quicquid desiderat usus,/ Ex te proveniet, vel aliunde tibi.")

6. Opulenta haec Britanniae ubertas et beata amoenitas fidem fecit nonnullis Fortunatas illas sive Beatorum Insulas, in quibus omnia perpetuo vere ridere scribunt poetae, apud nos fuisse. Hoc enim Isacius Tzetzes non minimi inter Graecos nominis affirmat, maioresque nostri ad veritatem credidisse videntur. Cum enim, ut est apud Robertum Avesburiensem, Clemens VI pontifex Romanus Lodovicum de Hispania Fortunarum Insularum principem designasset, et in eius subsidium delectus in Gallia et Italia haberet, persuasissimum nostris erat illum Britanniae principem designatum fuisse, et in Britanniam, quasi unam de Fortunatis, ut inquit ille, omnem istum apparatus fieri. Ipsique viri prudentissimi, nostri apud pontificem legati, ita hanc opinionem imbiberunt ut statim se Roma subduxerint et in Angliam, ut suos certiores facerent, advolarint. Nec aliud nunc iudicarit, qui fortunatas et beatas Britanniae dotes penitus noverit; est enim naturae gaudentis opus, quam quasi alterum orbem, extra orbem ad delicias humani generi constituisse, et tanquam formam quandam ad eximiam pulchritudinem et universi ornatum egregie depinxisse videatur. Ea varietate gemmea et descriptione amoena oculi quocunque inciderint reficiuntur. Ut incolas taceam, optima corporis habitudine, commodissimis moribus, mitissimis ingeniis, et maximis animis, quorum virtus rebus domique bellicae gestis est universo terrarum orbi testatissima. 7. Qui vero vetustissimi, adeoque primaevi insulae huius incolae fuerint, quae item Britanniae nominis originitio, variae subinde enatae sunt opiniones, et multos (ut inquit ille) incertos certare hanc rem vidimus. Nec quicquam certi nos hac in re magis sperare possumus quam reliquae gentes quae (praeter eas quibus suas

origines asserunt sacrae literae) perinde ac nos, quod ad originem spectat, in magnis tenebris, erroribus, et inscitia versantur. Nec aliter sane fieri potest, cum veritas tot labentium seculorum revolutionibus non poterat non profunde occultari. Primos enim regionum incolas aliae curae cogitationesque anxerunt quam suas origines ad posteros transmittendi. Quod etiamsi maxime voluissent, minime poterant cum eorum vita esset inculta, horrida, bellorum plena, et ideo sine literarum praesidio quae vitae civilis, pacis, otiique comites, solummodo rerum memoriam conservare et serae posteritati transmittere possunt. Praeterea, Druidae, qui olim Britannorum et Gallorum sacerdotes, praeterita tenuisse credebantur, bardique rerum strenue gestarum decantatores non fas existimarunt quicquam literis librisque mandare. Sin autem quid mandassent, tanto tempore, tot tantisque rerum conversionibus et eversionibus proculdubio intercidisset cum saxa, pyramides, obelisci aliaque monumenta quae ad memoriam conservandam aere perenniora videbantur, diuturni temporis iniquitati iam olim cesserint. Subsequentibus tamen seculis apud plures nationes non defuerunt qui haec supplere gestierunt, cumque verum docere non potuissent, saltem ut delectarent, narrationes iucunda quadam varietate ad voluptatem comparatas, et opiniones pro suo quisque captu de gentium originibus nominibusque parturierunt. Quibus multi neglecta veri inquisitione statim conniverunt, plerique fingentis dulcedine deliniti prone crediderunt.

8. Verum, caeteris omissis, inter nos (quem huius suspicionis affinem non dixerim) Galfredus quidam Arturius Monumethensis, regnante Henrico Secundo, historiam Britannicam e lingua Britannica, ut ipse ait, aedidit, in qua prodit Brutum quendam origine Troianum filium Silvii, nepotem Ascanii, pronepotem Aeneae illius magni, cui genus a Iove summo (dea enim Venus fuit genetrix), qui matrem partu, patrem forte fortuna inter venandum interemit (quod Magi praedixerant) patria profugum Graeciam petiisse, ibi progeniem Heleni filii Priami e servitute vindicasse, Pandrasum regem debellasse, eius filiam duxisse, cum reliquiis Troianorum se mari commisisse, in insulam Leogetiam delatum Dianae oraculo admonitum ut hanc occiduam insulam adiret. Inde per Herculis columnas ubi Sirenas evasit, et postea per Tyrrhenum mare in Aquitaniam pervenisse, Golfarium Pictum Aquitaniae regem cum duodecim Galliae principibus collatis signis profligasse, urbeque Turonum, Homero teste, constructa, et

Gallia depraedata in hanc insulam a Gigantibus habitatam transmisisse, quibus cum Gogmagog eorum vastissimo devictis, a suo nomine Britanniae nomen indidisse anno mundi 2855, ante Olympiadem primam 334, ante Christum natum 1108. Haec Galfredus. Alii tamen aliunde Britanniae nomen accersunt. Thomas Eliotta vir equestris dignitatis et singularis eruditionis a Graeco fonte Πρωταβεΐα scilicet, qua dictione suos redditus publicos vocarunt Athenienses repetit. Humpredus Lhuyddus, qui in antiquitatis cognitione familiam quodammodo inter nostros ducit, ad Britannicam dictionem Pridcain, id est Forma Candida, confidentius refert. Pomponius Laetus Gallo-Britones ex Amorica nomen dedisse prodit. Goropius Becanus Danos hic sedes quaesivisse et Bridanium, id est Liberam Daniam, denominasse contendit. Alii a Prutenia Germaniae regione. Botinus a Bretta Hispanorum dictione, quae terram significaret, nominatam arbitratur. Forcatulus a Brithin, quo, ut est apud Athenaeum, pro potu usi sunt Graeci. Alii a Brutiis Italiae, quos Βρεττίους Graeci dixerunt, deducunt. Facessant autem grammaticastri qui a brutis moribus Britanniam dictam blaterant.

9. Hae sunt omnes (quod sciam) quae de Britanniae nomine invalere opinionationes. Sed ut in hac re exterorum commenta non possumus non risu excipere, ita nostratium omnes comprobant. Et facilius sane est in hisce et huiusmodi falsa arguere quam verum adstruere. Nam praeterquam quod absurdum sit huius nominis rationem ex aliena lingua petere, Laetum conspirans omnium meliorum historicorum consensus refellit, qui docent illos Galliae Britones hinc demigrasse et nomen secum detulisse. Britannia item hoc nomine multis seculis floruit ante Daniae et Pruteniae nomina enata. Quid autem Britanniae cum Hispanorum Bretta? Quod dubito an sit Hispanicum, et cur magis haec insula sic dicatur, quam quaevis alia terra, Brithin in usu nostris fuisse vix doceri possit, et genti nostrae a Graecorum potu nomen facere ridiculum. Brutios vero Italiae, qui Βρεττίοι dicti erant a Lucanis, teste Strabone, quasi transfugae, in Britanniam transfugisse nunquam probari poterit. Quod ad nostratium vero coniecturas attinet, Eliottae Πρωταβεΐα haud probabile videtur, cum illud fuerit peculiare Atheniensium vocabulum, et Graeci hanc insulam Βρετανίαν non Πρωταβεΐαν dixerint. Lhuidi Prid-Cain pro Britannia, tum altius repetita, tum duriuscule deducta videtur, ut taceam Cain illud ex Latinorum Candido in provincialem Britannorum linguam subrepsisse. 10. Illa autem de Bruto si vera, certa, et explorata essent, non est cur quis ulterius studium et operam in Britannorum origine indaganda insumeret. Res

confecta est et antiquitatis studiosi labore molesto et operoso liberantur. Quod ad me, historiolum illam ad quam (veritatem testor) suffulciendam omnes ingenii nervulos subinde intendi, convellere certe consilii non est mei. Illud enim esset χρόνῳ πολεμεῖν et opinioni iamdiu vulgo receptae obluctari. Egone tantillus de re tanta cognoscere et statuere ausim? Rem integram ad antiquitatis senatum refero. Suum quique liberum esto per me iudicium, quicquid existimarit lector haud equidem in magno ponam discrimine.

11. Video tamen (quid mihi veritatis indagatori praemonere liceat) homines summo iudicio et praestanti eruditione conari narrationis huius fidem varie elevare, et in me quoties defendo huiusmodi argumentis irruere. Primum ex tempore, fabulosa esse clamitant quaecunque (sacra historia excepta) scribuntur facta fuisse ante Olympiadem primam, annum scilicet ante Christum natum DCCLXX, uti haec quae de Bruto traduntur sunt trecentis et amplius annis priora. Idque ex Varronis Romanorum doctissimi autoritate qui uti tempus primum ab homine condito ad diluvium, ἀδελόν, id est incertum propter ignorantiam, ita secundum a diluvio ad Olympiadem primam μυθικόν, id est fabulosum, nominavit, quia in eo pleraque fabulosa referuntur, etiam apud Graecos et Latinos gentes eruditas; multo magis apud barbaras et literarum luce destitutas, quales tunc temporis in hoc tractu fuerunt singulae.

Deinde quod authoritasscriptorum idoneorum, quae ad rerum praeteritarum scientiam instar omnium, ad hoc confirmandum omnino deficiat. Idoneos scriptores vocant, quorum ut vetustas et eruditio maior, ita fides potior; quibus omnibus uti ipsis priscis Britannis Bruti nomen plane ignotum fuisse contendunt. Caesar, inquiunt, ante annos mille sexcentos, ipso testante, nil percontationibus reperit quam interiorem Britanniae partem ab ipsis incolis quos natos in insula dixerunt, maritimas partes ab iis qui ex Belgio transierunt. Tacitus ante annos mille quadringentos qui in haec inquisivit, scripsit qui mortales Britanniam initio coluerunt, indigne an advecti, ut inter barbaros parum compertum. Gildas Sapiens et ipse Britannus qui ante mille annos vixit de Bruto isto ne verbum quidem, dubitatque an veteres Britanni aliqua monumenta vel scripta habuerunt, quibus ipsorum originem et historiam ad posterum transmitterent, cum profiteatur se scribere ex transmarina relatione, non ex scriptis patriae scriptorumve monumentis, quae vel si qua fuerint, aut ignobis hostium exusta, aut civium exulum classe longius deportata non compareant. Nenius etiam Eluodugi discipulus ante

octingentos annos chronico scripturus conqueritur quod Britanniae doctores nullam peritiam habuerunt, neque ullam commemorationem posuerunt, et fatetur quod ipse excerpserit quae scripsit ex annalibus et ex chronicis sanctorum patrum. His etiam adiungunt Bedam, Guilielmum Malmesburiensem, et quotquot ante annum MCLX scripserunt, qui Bruti nomen ne fando audivisse videantur, adeo altum de eo in ipsorum scriptis silentium.

12. Hinc adnotarunt Bruti illius nomen non prius mundo auditum quam barbaro seculo, inter densissimas ignorantiae nubes, Hunibaldus ineptus scriptor Francionem Troianum Priami regis filium Franciae gentis fuisse conditorem fabulatus esset. Hinc colligunt cum nostri Francos vicinos a Troianis genus ducere accepissent, deforme existimarunt ab iis origine superari quos virtute aequarent. Galfredus itaque ille Arthurius Monumethensis Brutum istum diis genitum, origine etiam Troianum quasi Britannicae gentis authorem, ante annos quadringentos, Britannis nostris primus, ut isti sentiunt, progenuit. Antea vero homo plane nemo de Bruto illo, ut aiunt, meminere.

13. Addunt praeterea sub id quoque tempus Scoticos scriptores Scotam Pharonis Aegyptii filiam suae nationis conditricem ementitos fuisse. Tunc etiam quosdam ingenio et otio abutentes vimque veritati afferentes Hibernis suum Hiberum, Danis suum Danum, Brabantiis suum Brabonem, Gothis suum Gothum, Saxonibus suum Saxonem quasi gentium authores affinxisse. Cum autem nostra aetate quae a fatalibus illis ignorantiae tenebris emersit Franci suo Francioni tanquam ementito patri renunciarent, quod Franci, inquit literatissimus Turnebus, se stirpe Troianorum satos praedicant, id aemulatione Romanorum faciunt, quos cum eo stemmate et ea nobilitate insolescere viderint, idem decus sibi voluerunt arrogare. Cumque Scoti sanioris iudicii suam Scotam reiecerunt, Hiberum etiam, Danum, Brabonem et eius farinae caeteros umbratiles heroas veritas ipsa fugaverit, cur Britanni suo Bruto ut insulae denominatori et Troianae origini tantopere adhaerescant demirantur, quasi ante Troianum excidium quod anno a diluvio plus minus millesimo accidit, Britanni hic non fuissent, et ante Agamemnona multa fortes non vixissent.

14. Adhaec afferunt plurimos e senatu literatorum, videlicet Boccacium, Vivem, Hadrianum Iunium, Polydorum, Buchananum, Vignierum, Genebrardum, Molinaeum, Bodinum, et alios magno iudicio viros coniunctis sententiis hunc Brutum in rerum

natura extitisse negare, ex nostratibus etiam quamplurimos eruditos ut supposititium non agnoscere. Inter quos primum producunt Ioannem de Wheathamsted, abbatem S. Albani, virum summo iudicio, qui olim hac de re in suo Granario sic scripsit. Iuxta historias alias quibus quorundam iudicio maior adhibenda est fides, totus processus de Bruto isto poeticus est potius quam historicus, opinativusque magis propter causas varias quam realis, tum primo quia nec de interfectione patris, nec de generatione, aut de abdicatione prolis fit alicubi mentio in historiis apud Romanos; tum secundo, quia Ascanius, iuxta varios, nullum talem filium genuit qui Silvius proprio nomine dictus erat. Solum enim secundum illos filium genuit unicum, videlicet Iulum, a quo posterius familia Iulia sumpsit suum ortum, etc. Tertioque Silvius Posthumus de quo forsan intelligit Galfredus, Aeneae ex uxore Lavinia filius fuerat, filiumque Aeneam generans in anno sui regiminis morte naturali vitae stadium consummabat. Non igitur, ut voluntarii, ex Bruto filio Silvii regnum quod iam vocatur Anglia dudum dicta erat Britannia. Est igitur, secundum illos, opus vanitatis et satis plenum ridiculi vendicare dignitatem sanguinis, et carere vendicationis probabili fundamento. Sola enim virtus facit gentem nobilem, solusque est animus et ratio perfecta quae reddunt hominem generosum. Quare e Platone scribit Seneca in suis epistolis "neminem regem non ex servis oriundum, neminem non servum ex regibus." Sufficiat igitur Britannis pro nobilitatis suae origine quod sint fortes et potentes in praeliis, quodque undique debellant adversarios, nullumque penitus patiantur iugum servitutis. Secundo loco collocant Guilielmum Newbrigensem multo antiquiorem qui Galfredum Britannicae historiae scriptorem simul atque prodierit asperius hisce verbis falsitatis coarguit.

Quidam nostris temporibus scriptor emersit ridicula de Britannis figmenta contexens, eosque longe supra virtutem Maecedonum et Romanorum impudenti vanitate attolens. Galfredus hic dictus est agnomen habens Arturii: pro eo quod fabulas de Arturo ex priscis Britonum figmentis sumptas, et ex proprio auctas per superductum Latini sermonis colorem honesto historiae nomine palliavit. Qui etiam maiori ausu cuiusdam Merlini divinationes fallacissimas, quibus utique de proprio plurimum adiecit dum eas in Latinum transfunderet, tanquam authenticas et immobili veritate subnixas prophetias vulgavit. Et paulo post, Praeterea in libro suo quem Britonum historiam vocat, quam petulanter et impudenter fere omnia mentietur nemo nisi veterum historiarum ignarus cum in librum illum incidit ambigere sinitur. Nam qui rerum

veritatem non didicit, fabularum vanitatem indiscrete admittit. Omitto quanta de gestis Britonum ante Iulii Caesaris imperium et adventum homo ille confinxerit, vel ab aliis conficta tanquam autentica scripserit. Usque adeo ut Giraldus Cambrensis qui eadem aetate vixit et scripsit, fabulosam Galfredi historiam vocare non dubitaverit. Alii Galfredi huius ineptam topographiam in hac narratione et Homerum falso testem adhibitum rident, totamque ex obsonis et absurdis consarcinatum persuadere volunt. Notant insuper illius scripta ab ecclesia Romana una cum ipsius Merlino inter prohibitos libros interdicti. Alii observant quomodo isti qui Brutum maxime admirantur, de suo Bruto aestuant et fluctuant. Ille, inquiunt, qui Gildae nomen et personam induit, et glossulas Ninio assuit primum Brutum hunc fuisse consulem Romanum, inde Silvii, et demum Hessicionis cuiusdam filium comminiscitur. Nec deest (ut audiui) comes quidam Palatinus qui hunc nostrum Brutum Brotum appellandum contendit, quia scilicet matri partu mortifer esset, quasi βροτὸς idem Graece sonet. Aliorum iudicio magis probabilem et minus humilem Britannorum originem reliquissent, si vel a Britone centauro, cuius meminit Higinus, genus ementiti fuissent, vel a Bretano illo, ex cuius filia Celitice Parthenius Nicaeus author in primis antiquus Herculem Celtum Celtarum patrem suscepisse prodit, et a quo Britanniam deducit Hesichius.

15. Ex his aliorum observationibus et sententiis quas retuli, nemo mihi ingenuo veritatis cultori litem intendant, quod ego illam de Bruto historiam impugnaverim, quandoquidem cuique, ut spero, et sentire quae velit et referre quae alii senserint in huiusmodi rebus semper licuerit. Quod ad me, habeatur Brutus gentis Britannicae pater et fundator, mihi contra non videbitur, stet Britannis sua a Troianis origo (in quam se vere inserere possunt, ut postea docebo), non contra ibo. Haud me latet vetustioribus seculis gentes originem suam ad Herculem, posterioribus ad Troianos retulisse. Detur haec venia antiquitati ut miscendo vera falsis, humana divinis primordia gentium et urbium splendidiora et augustiora faciat, cum, ut habet Plinius, vel mentiri clarorum imagines sit aliquis virtutum amor. Ego cum Varrone Romanorum doctissimo huiusmodi a diis repetitas origines utiles esse lubens agnosco, ut viri fortes, etiamsi falsum sit, se ex diis genitos esse credant, ut eo modo animus humanus veluti divinae stirpis fiduciam gerens res magnas aggrediendas praesumat audacius, agat vehementius, et ob haec impleat ipsa securitate faelicus. Ex quibus tamen verbis colligit B. Augustinus doctissimum illum Varronem haec falsa esse, quamvis nec audenter nec fidenter, pene tamen confiteri.

16. Quandoquidem igitur de nominis Britanniae notione et primis incolis non sit una eademque omnium sententia, et male metuo haud quisquam veritatem tot seculorum anfractibus tam profunde demersam eruat; ignoscat item mihi inter alios candida lectoris humanitas, si ego modeste sine cuiuspiam praeiudicio coniecturam etiam interponam meam, non altercandi animo (procul absit), sed veritatis indagandae studio quod me totum occupavit, eoque perduxit ut malim hac in re culpam (si qua sit) deprecari quam omnino culpa vacare. Ut tamen facilius et foelicius nominis ratio, si fieri possit, elucescat, primum qui fuerint primi insulae incolae quoad potero investigare conabor, quanquam illi in ultimo antiquitatis recessu tanquam in sylva plusquam densissima, ubi nullae semitae, ita delitescent, ut spes sit nulla, vel perquam exigua, nostram sedulitatem posse retrahere quae a maioribus tanto tempore subduxit oblivio.

17. Ut vero altius rem repetamus, et Caesarem cum Diodoro et aliis omittamus qui Britannos αὐτόχθονας et aborigines, id est, non aliunde advectos fuisse voluerunt, hominesque blitterarum et fungorum instar e terra in principio germinasse suspicati sunt. Ex sacra Mosis historia docemur a diluvio tres Noe filios, Sem, Cham et Iaphet numerosiore prole adauctos ab Armenia montibus, ubi arca haeserat, in diversos terrae cardines secessisse, et per orbis vastitatem gentes propagasse. Ad nostam etiam insulam, disseminatis paulatim familiis, ex eorum posteris quosdam pervenisse cum ipsa ratio, tum Theophili Antiocheni autoritas comprobatur. Cum, inquit ille, priscis temporibus pauci forent homines in Arabia et Chaldaea, post linguarum divisionem aucti et multiplicati paulatim sunt; hinc quidam abierunt versus orientem, quidam concessere ad partes maioris continentis, alii porro profecti sunt ad septentrionem sedes quaesituri, nec prius desierant terram ubique occupare quam etiam ad Britannias in Arctois climatibus accesserint. Nec minus diserte hoc docet ipse Moses, cum scribat a Iapheti posteris insulas gentium in regionibus suis divisas fuisse. Insulae gentium theologis vocantur, quae sunt remotissimae, et Wolphagangus Musculus non infimi ordinis theologus existimat gentes et familias quae a Iapheto profluxerunt primum occupasse insulas Europae, quales sunt, inquit ille, Anglia, Sicilia etc. Iapheto autem huic et eius proli Europam cessisse praeter theologos etiam Iosephus aliique meminerunt. Isidorus enim ex antiquo scriptore, Gentes de stirpe Iaphet, quae a Tauro monte ad aquilonem mediam partem Asiae, et omnem Europam usque ad Oceanum Britannicum possident, nomina et locis et gentibus relinquentes de quibus postea

immutata sunt plurima, caetera permanent ut fuerunt. In Europaeis etiam illam Noe benedictionem dilatet Deus Iaphet, et habitet in tabernaculis Sem, sitque Shanaan servus eius, adimpletam vidimus. Europam enim victoris omnium gentium populi, ut inquit Plinius, altrix, de reliquis orbis partibus quae Semo et Chamo obtigerunt, non semel triumphavit et Iapheti prosapia in hac parte longe lateque se diffudit. Eius etenim filii Magog Massagetas, Iavan Iones, Thubal Hispanos, Mesech Moschos procreavit. Gomerus vero filius natu maximus Gomeris, qui postea Cimbri et Cimerii dicti, in his ultimis Europae finibus et originem dedit et nomen imposuit. Cimbrorum enim sive Cimeriorum nomen hanc orbis partem quodammodo opplevit, nec solum in Germania, sed etiam in Gallia latissime patuit. Qui nunc sunt Galli, ut habet Iosephus et Zonaras, Gomari, Gomeraei et Gomeritae a Gomero vocabantur. Ab his Galliae Gomaritis sive Gomeris Britannos nostros originem deduxisse et nomen in originis argumentum detulisse semper existimavi, ipsumque proprium et peculiare Britanorum nomen idem persuasit. Ipsi enim se Kumero, Cymro et Kumeri, mulierem Britannicam Kumeraes, et linguam Kumeraeg appellitant. Nec alia agnoscunt illi nomina, licet ex his scioli quidam Cambros et Cambriam superiori seculo procuderint. Immo grammaticus ille quem in suis Catalectis Vergilius perstringit et Thucididem Britannum vocat, Quintilianus Cimbrum fuisse dicit. Et unde quaeso haec nomina profluxisse existimemus, quam a Gomero illo et Gomeris in proxima Gallia, quae priscorum Gomerorum sedes? Germanos ab Aschenaz, Turcas a Torgoma Gomeri filiis prognatos credunt eruditi, quod hi Togormath, illi Aschenas hodie Iudaeis vocentur. Thraces, Iones, Riphaeos, Moschos etc. a Thirax, Iavan, Riphath et Moschi oriundos nemo inficiatur, propterea quod nomina non discerpent: Aethiopas item a Chus, Aegyptios a Misraim Chami filiis prosemminatos fuisse, quid iisdem nominibus, sua ipsorum lingua dicantur, nemo non fatetur. Cur ergo non fateamur Britannos sive Cumeros nostros ipsissimos esse Gomeri posteros, et a Gomero nominatos? Nomen enim optime consonat, et in confesso est illos extremos Europae fines insedissee. Quod etiam ipsum Gomeri nomen non temere sed divinitus datum innuit. Gomer etenim lingua sancta Finiens interpretatur. Nec quis detrahendi studio nostris Cumeris sive Cimbris obiiciat quod Cimbrum lingua Gallica latrones dici Sextus Pompeius scripserit. Licet enim Cimbri, inter quos etiam nostros Cumeros fuisse probabile est, in illa $\Theta\upsilon\mu\kappa\eta$ mundi aetate, qua fortitudo bellica excelluit, ab his Europae finibus errabundi, ut auctor est Posidonius, ad paludem usque Moeotidem latrocinando militiam agitarint, non tamen

Cimber magis latronem significat quam Aegyptius superstitiosum, Chaldaeus astrologum, et Sibarita delicatulum. Sed quia tales fuerunt illae nationes, de earum nomine qui tales sunt vocantur, et in hoc iuxta mecum sentit eruditionis lumen Iosephus Scaliger.

Nec quis miretur quod Berosum hic in partem non vocem, unde tantum instrumenti scriptores hodie habent. Certe (ut semel dicam) acies authoritatis Berosi illius qui circumfertur ita apud me hebescit ut nihil aliud quam tenebrionis et impostoris alicuius ridiculum commentum, cum eruditissimis nostri seculi hominibus Volaterrano, Vive, Anthonio Augustino, Melchiore Cano, et in primis cum Gaspare Varrerio existimem, qui in sua De Beroso Censura Romae impressa insitum illum de hoc scriptore errorem facile ex lectorum animis evellere potest.

18. Haec mea est de Britannorum ortu opinio, sive potius coniectura: in rebus enim tam antiquis coniecturis facilius est persequi quam certa ratione in alteram partem pronuntiare. Atque hic ortus a Gomero et e Gallia, quam a Bruto et Troia gravior, antiquior et verior videtur. Imo ad veritatem propendere nostrosque Britannos veram esse Gallorum propaginem e nomine, situ, religione, moribus, et lingua comprobare posse videor, quibus omibus antiquissimi Galli et Britanni quasi communione quadam coniuncti fuerunt. Hoc ut faciam, liceat mihi quaeso cum bona lectoris gratia liberius paulisper exspatiari.

19. De nomine vero cum superius dictum sit, hoc solummodo repetam, quod, ut prisci Galli Gomeraei, Gomeritae et contracte Cimbri, sic etiam Britanni nostri Cumeri et Kimbri dicuntur. Gallos autem Gomeros dictos fuisse Iosephus et Zonaras, ut dixi, comprobant. Cimbros etiam appellatos fuisse e Cicerone et Appiano colligi possit; barbaros quos Marius oppressit Cicero plane Gallos vocat. C. Marius, inquit, influentes in Italiam Gallorum copias repressit. At historici omnes Cimbros fuisse contestantur, loricaque belli regis illorum ad Aquas Sextias, ubi Marius illos fudit, effossa hoc docuit peregrinis enim literis inscripta erat Beleos Cimeros. Qui Delphos item Graecae duce Brenno diripuerunt Gallos fuisse una voce et mente scriptores consentiunt omnes: hos tamen Cimbros vocatos fuisse testatur in Illyricis Appianus. Celtae sive Galli, inquit, quos Cimbros vocant. Neque hic in partem vocabo Lucanum, qui percussorem ad Marii caedem immissum Cimbrum vocat, quem Livius et alii Gallum fuisse asserunt, nec

Plutarchum, qui Cimbros Galloscythas appellat, nec Reinerum Reineccium historicum eximium adducam, qui ex Plutarchi Sertorio Gallos et Cimbros eadem lingua usos fuisse constanter affirmat. Nec unicum illud quod superest apud authores Cimbrorum vocabulum urgebo et e Philemone protulit Plinius. Morimarusa, id est Mare Mortuum, licet mere sit Britannicum. Mor enim Britannis mare, et marw mortuum significat.

20. Cum igitur antiquissimo nomine hae gentes convenerunt, unde hoc nomen in hanc insulam enavigavit, nisi cum primis incolis e vicina Gallia exiguo divortio separata? Non enim simul et semel orbis cultus, sed regiones quae Armeniae montibus (ubi arca post diluvium reuqievit, et unde genus humanum propagatum) propriiores sunt prius habitatas fuisse fatendum est, utpote Asiam Minorem et Graeciam prius quam Italiam, Italiam quam Galliam, et Galliam quam Britanniam. Qua in re suavissima est consideratio summum conditorem ita regiones coniunxisse et insulas sparsisse ut inter nullas tantum interiectum sit intervallum quin quae maxime distat e vicina aliqua conspici possit et quasi oculis signari. Nec alio consilio hoc factum nisi ut gentes cum exundarent cernerent quo se exonerent, donec orbis terrarum universitas incolis ubique ad conditoris gloriam compleretur. Par igitur est ut credamus Gomeris antiquos vel ab aliis insequentibus prostratos, vel multitudinis minuendae causa eiectos, vel ulteriora visendi innato mortalibus studio incensos in hanc insulam sibi proximam quam e continente despicere poterant primum transmississe. Ratio enim dictat unamquamque regionem primos incolas potius e vicinis quam disiunctissimis locis accepisse. Quis non existimet Cyprum a proxima Asia, Cretam et Siciliam ex vicina Graecia, Corsicam ex vicina Italia, et, ne longius abeam, Zelandiam e proxima Germania, Islandiam e Norwegia primos incolas potius habuisse quam a remotis Tartariae vel Mauritaniae tractibus? Itidem cur non existimemus Britanniam nostram potius a vicinis Gallis quam vel a Troianis, Italis, Albanis et Brutiis tanto intervallo semotis primo fuisse occupatam? Nec aliunde quam e vicina Gallia Britannorum incunabula accersunt scriptores. Britanniae pars interior, inquit Caesar, ab iis incolitur quos natos in insula ipsi memoriae proditum dicunt, maritima pars ab iis qui belli inserendi causa ex Belgio Galliae transierant, qui omnes fere ex nominibus civitatum appellantur, quibus orti ex civitatis eo pervenerunt, et bello illato ibi remanserunt. Fuerunt enim in Britannia sicut in Gallia Belgae, Atrebatii, Parisi, Cenomanni, etc. Tacitus item, in univerum (inquit) aestimanti Gallos vicinum Britanniae solum occupasse credibile est. Beda etiam inter omnes nostros scriptores veritatis amicus

imprimis, inquit, haec insula Britones solum, a quibus nomen accepit, incolas habuit, qui de tractu Amorigano, ut fertur, Britanniam advecti australes sibi partes illius vendicarunt. Armoricanum tractum vocat ille maritimas Galliae regiones insulae nostrae oppositas. In rem etiam praesentem facere videtur quod Caesar memorat suo tempore Divitiacum Gallum cum magnam partem Galliae tum etiam Britanniae imperium obtinuisse, et quod maximum est inter maritimos Galliae populos ex opposito Britanniae iuxta Bononiensem comitatum Britannos numeravit Plinius, quique illo antiquior Dionysius Afer his versibus, τῆς ἥτοι πυμάτης μὲν ὑπὸ γλωχῖνος νέμονται ἀγχοῦ στηλάων μεγαθύμων ἔθνος Ἰβήρων, μήκος ἐπ' ἡπείροιο τετραμμένον, ἧχι βορείου Ὠκεανοῦ κέχυται ψυχρὸς ῥόος, ἔνθα Βρετανοὶ λευκά τε φῶλα νέμονται ἀρειμανέων Γερμανῶν.

Ad verbum, (Huius videlicet extremum quidem sub angulum degunt/ Prope columnas magnanimorum gens Iberum,/ Secundum longitudinem ad continentem versa, ubi septentrionalis/ Oceani frigidus fusus est fluxus, ubi Britanni/ Candidaeque gentes habitant Martiorum Germanorum). Illud enim ἔνθα Βρετανοὶ respicere videtur μήκος ἐπ' ἡπείροιο et de Britannis in Gallia intelligit qui in hunc commentarios aedidit Eustatius, τῶν δὲ Βρεττανῶν τούτων παρώνυμοι αἱ ἀντιπέραν Βρεττανίδες νῆσοι inquit. Contra tamen sentiunt Avienus, et in suis Urbibus Stephanus.

21. Eadem etiam religio utrique genti colebatur. Apud Britannos, inquit Tacitus, Gallorum sacra deprehendas superstitionem persuasionem. Galli detestabili sacrorum ritu, inquit Solinus, non ad honorem, sed potius iniuriam religionis, humanis litabant sacris. Idem Britannos fecisse praeter alios author est in Nerone Dio Cassius. Utramque etiam gentem suos Druidas habuisse Caesar et Tacitus authores sunt locupletissimi. De quibus integrum locum e Caesare percurrere ne pigeat: Druidae rebus divinis intersunt, sacrificia publica et privata procurant, religiones interpretantur. Ad hos magnos adolescentium numerus disciplinae causa concurrat, magnoque ii sunt apud eos honore. Nam fere de omnibus controversiis publicis privatisque constituunt, et si quod est admissum facinus, si caedas facta, si de haereditate, de finibus controversia est, iidem discernunt, praemia poenasque constituunt. Si quis aut privatus aut populus eorum decreto non stetit, sacrificiis interdicunt. Haec poena apud eos est gravissima. Quibus ita est interdictum ii numero impiorum et sceleratum habentur, ab iis omnes decedunt,

aditum eorum sermonemque diffugiunt, ne quid ex contagione incommodi accipiant. Neque iis petentibus ius redditur, neque honos ullus communicatur. His autem omnibus Druidibus praeest unus qui summum inter eos habet auctoritatem. Hoc mortuo, si quis ex reliquis excellit dignitate, succedit; at si sunt plures pares, suffragio Druidum adlegitur. Nonnunquam etiam de principatu armis contendunt. Ii certo anni tempore in finibus Carnutum, quae regio totius Galliae media habetur, considunt in loco consecrato. Huc omnes undique qui controversias habent conveniunt, eorumque iudiciis decretisque parent. Disciplina in Britannia reperta, atque inde in Galliam translata esse existimatur, et nunc qui diligentius eam rem cognoscere volunt, plerumque illo discendi causa profiscuntur. Druides a bello abesse consueverunt, neque tributa una cum reliquis pendunt, militiae vacationem, omniumque rerum habent immunitatem. Tantis exciti praemiis, et sua sponte multi in disciplinam conveniunt, et a propinquis parentibusque mittuntur. Magnum ibi numerum versuum ediscere dicuntur. Itaque nonnullos annos in disciplina permanent, neque fas esse existimant ea literis mandare, cum in rebus fere reliquis publicis privatisque rationibus Graecis literis utantur. Id mihi duabus de causis instituisse videntur, quod neque in vulgus disciplinam efferri velint, neque eos qui discunt, literis confisos, minus memoriae studere: quod fere plerisque accidit ut praesidio literarum diligentiam in perdiscendo ac memoriam remittant. Imprimis hoc volunt persuadere non interire *animas, sed ab aliis post mortem transire ad alios, atque hoc maxime ad virtutem excitare putant, metu mortis neglecto. Multa praeterea de sideribus atque eorum motu, de mundi ac terrarum magnitudine, de rerum natura, de deorum immortalium vi ac potestate disputant, et iuventuti tradunt.* Unde eos sic affatur Lucanus:

(Et vos barbaricos ritus moremque sinistrum/
 Sacrorum Druidae positis repetistis ab
 armis./Solis nosse deos et coeli sydera vobis,/Aut solis nescire datum: nemora alta
 remotis/Incolitis lucis, vobis autoribus, umbrae/ Non tacitas Erebi sedes Ditisque
 profundi/Pallida regna petunt, regit idem spiritus artus,/Orbe alio longae, canitis si
 cognita, vitae/Mors media est. Certe populi quos despicit Arctos/ Foelices errore suo,
 quos ille timorum/Maximus haud urget laethi metus: inde ruendi/In ferrum mens
 prona viris, anima que capaces/Mortis, et ignavum est rediturae parcere vitae.) 22.
 Quocunque nomine hi suis Celtis et Britannis innotuerint, hoc Druidum nomen a
 Graeco fonte, scilicet δρῶς, i. e. *robur sive quercus*, profluxisse videtur, non solum quod

visco e robore nihil illis fuerit sacratius, unde Ovidius, (*At viscum Druidae, Druidae clamare solebant*), utique qui roborum lucos incolerent, nec ulla sacra sine ea fronde conficerent. Sed hoc Plinius suis verbis fusius explicabit. *Nihil habent Druidae, ita Galli suos appellant magos, visco et arbore qua gignatur (si modo sit robur) sacratius. Iam per se roborum eligunt lucos, nec ulle sacra sine ea fronde conficiunt, ut inde appellati quoque interpretatione Graeca possint Druidae videri. Enimvero quicquid adnascitur illis e caelo missum putant, signumque esse electae ab ipso deo arboris. Est autem id rarum admodum inventu, et repertum magna religione petitur, et ante omnia sexta luna, quae principia mensium annorumque his facit, et seculi post tricesimum annum, quia iam virium abunde habeat, nec sit sui dimidia, omnia sanantem appellantur suo vocabulo, sacrificio epulisque rite sub arbore praeparatis duos admovent candidi coloris tauros, quorum cornua tum primum vinciantur. Sacerdos candida veste cultus arborem scandit, falce aurea demetit. Candido id excipitur sago. Tunc demum victimas immolant, precantes ut suum donum deus prosperum faciat his quibus dederint. Foecunditatem eo poto dari cuicunque animali sterili arbitrantur, contraque venena omnia esse remedio. Tanta gentium in rebus frivolis plerumque religio est.*

23. Huc etiam accedit quod Diodorus Siculus hos Gallorum sacerdotes eodem sensu Σαρωνίδας vocarit, quod vocabulum quercus sive robora sonare sciunt omnes qui Graece sciunt. Maximusque Tyrius prodat *Celtas*, i. e. *Gallos, Iovem colere, cuius signum altissima quercus*. Caeterum ab his Druidibus videatur quod Saxones nostri, ut apud Alfricum legimus, magum *dry* sua lingua vocarint. De his si plura velis, Melam, Lactantium, Eusebium *De Praeparatione Evangelica* et Pseudo-Plauti *Aululariam* accedas.

24. Bardos item inter suos religiosos habuerunt Galli, quo fortia virorum illustrium facta versibus composita lyrae modulis cantitarunt. Unde ad eos idem ipse Lucanus, (*Vos quoque qui fortes animas belloque peremptas/ Laudibus in longum vates dimittitis aevum.*) Plurima securi fudistis carmina bardi. Eisdem etiam eodem nomine etiamnum Britanni nostri habent. *Bard* enim indigitant qui, praeterquam quod eo munere funguntur, etiam pertexendis genealogiis operam inprimis studiose navant. An vereo Britanni, ut Galli, se a Dite patre prognatos crediderint proditum non est. Quod

eam ob causam, spatia omnis temporis non numero dierum sed noctium finierint Galli, ut noctem dies subsequatur; idem plane observarunt nostri Britanni. Quod enim Latini septimanam et duas septimanas dicunt ille *withnos*, id est octo noctes, et *pymthec-nos*, i. e. quindecim noctes appellant. 25. Reipublicae formam etiam eandem utraque gens sibi descripsisse videtur. Non enim unius imperio regebantur, sed ut Gallia, sic quoque Britannia plures reges habuit. Utque Galli in rebus difficilioribus publicum gentis concilium egerunt, et unum imperatorem designarunt, idem Britannos praestitisse ex his Caesaris verbis elici possit, summa imperii bellicae administrandi communi consilio permissa est Cassivellauno. Nec dissimiles moribus et institutis hae gentes fuerant, nam, ut taceam utramque gentem bellicosissimam fuisse, caedis avidissimam, ad conferenda praelia deposcendaque pericula eadem audacia, uti ex Strabone, Tacito, Dione, Herodiano et aliis constat. Moribus, inquit Strabo, partim Gallis similes sunt Britanni, et statim subiungit, instar Gallorum quorundam in bellis gerendis sunt ut plurimum immanes. Tacitusque cum eo, Britanni, qui a Romanis non devicti manent quales Galli fuerunt. Et alio loco, proximi Gallis et similes sunt Britanni. (Britannos dimicasse Gallice armatos prodit Mela). Ad bella essedorum multitudine utuntur Britanni, ut quidam Gallorum, scribit Strabo. In more fuit utrique genti in bello ita aciem per nationes struere, ut discreta virtus clarius elucesceret. Hoc Gallos fecisse his verbis testatur Caesar, Galli distributi in civitates vada obtinebant. Quod de Britannis sic confirmat Tacitus in praelio Carataci, catervae nationum pro munimentis consisterant. 26. Galli, inquit Strabo, ingenio docili et ad doctrinam prompto fuere, nec minus Britanni, quorum ingenia studiis Gallorum anteferebat apud Tacitum in Agricola, ut qui modo linguam Romanam abnuebant, eloquentiam concipiscerent. Mente candida et simplici fuisse Gallos tradit Strabo, quod Tacitus de Britannis innuere videtur cum scribat illos delectum, tributa, et iniuncta imperii munera impigre obire, si iniuriae absint. Mobilitate et animi levitate novis imperiis studuisse Gallos refert Caesar; Britanni similiter factionibus et studiis trahebantur, inquit Tacitus. Ex hac Gallorum mobilitate, quam infirmitatem honestius Caesar vocat, credulitas tanta in eorum animos irrepsit ut Gallica credulitas in proverbium cesserit, et poeta cecinerit, (Et tumidus Galla credulitate fruar.) Necdum in ea Britanni nostri degenerarunt, qui vel Milesiis fabulis avidam aurem admovent, et ineptissimis vaticiniis superstitiosa vel spe vel sollicitudine statim credunt. Gallos propinquis quos violatos viderint maxime

indoluisse legitur apud Strabonem. Eandem sympathiam nostris Britannis prae caeteris gentibus inesse notius est quam dici possit, et vulgo cantitatum. Galli, ut est apud Caesarem, uti quisque genere copiisque amplissimis, ita plurimos circum se ambactos, i. e. servos et clientes, habuerunt: hanc unam gratiam potentiamque noverunt. Nec aliam hodie nobiles nostri Britanni gratiam noverunt, a quibus, ut existimatur, Angli tanta affectantium famulorum agmina secum trahere didicerunt, qua in re Europaeis omnibus longe nuper antecelluerunt.

27. Britannorum aedificia Gallicis fuisse consimilia et sylvis circumdata docet cum Caesare Strabo. Galli, ut testis est Strabo, aureos torques collo gesserunt et Bunduica Britannia (inquit Xiphilinus) aureum torquem tulit, induta tunica variis coloribus distincta. Nec alibi hodie illud ornamentum magis est in usu quam in hac insula et apud nos Britannos. Britanos et Gallos in medio digito usos fuisse annulo author est Plinius. Gallos comas aluisse memorat idem Strabo et Britannos promisso fuisse capillo testatur Caesar.

Apud plures extat authores Gallos vestimentis quibusdam usus fuisse quas brachas patrio sermone dixerunt. Haec et nostris Britannis communia fuisse docet Martialis versiculus, (Quam veteres brachae Britonis pauperis./Omitto quod de Gallis scribit Silius Italicus, /Quin etiam ingenio fluxi. Sed prima feroces/Vaniloquum Celtae genus, ac mutabile menti), quia haec plurimis gentibus sunt communia. Alia attexerem quibus hae gentes inter se convenerunt, sed male metuo ne in calumniam a malevolis raperentur. Illudque mihi perplacet, omnia modice et intra modum, et infirmius forsitan videatur quod hinc ducitur argumentum.

28. Nunc ad linguam ventum est, in qua maximum est huius disputationis firmamentum, et certissimum originis gentium argumentum. Qui enim linguae societate coniuncti sunt, originis etiam communione fuisse coniunctos homo opinor nemo inficiabitur. Quod si omnes omnium historiae intercidisset et nemo literis prodidisset nos Anglos e Germanis, genuinos Scotos ex Hibernis, Britones Americanos e nostris Britannis prognatos fuisse, ipsarum linguarum communitas hoc facile evinceret, imo facilius quam vel gravissimorum historicorum autoritas. Si igitur priscos Gallos et nostros Britannos eadem usos fuisse lingua docuero, eiusdem etiam originis fuisse, ut fateamur, ipsa vis veritatis extorquebit. Nec moror quod ipsos Gallos

lingua discretos scripsit Caesar, dialecto tantum discrepasse docet Strabo. Eadem, inquit, non usque quaque lingua omnes, sed paululum variata. Caeterum veterum Gallorum linguam eandem cum Britannica fuisse (nisi forte dialecti varietate) docet ipse Caesar, qui scribit moris fuisse ut Galli qui Druidum disciplinam diligentius cognoscere vellent in Britanniam ad nostros Druidas proficiscerentur. Cum autem illi libris nullis uterentur, consentaneum est eos eodem quo Galli usos fuisse in docendo sermone. Quod Cornelius Tacitus disertius affirmat. Britannorum, inquit ille, et Gallorum sermo haud multum diversus. Unde in hanc opinionem concesserunt Beatus Rhenanus, Gesnerus, Hottomannus, Petrus Daniel Picardus, et omnes qui venerandae antiquitati litarunt, praeter pauculos qui Gallos Germanice loquutos volunt et contendunt. Sed ne quis hac in re nobis pulverem ob oculos spargat, ex authoribus quae possumus veterum Gallorum verba tanquam tabulas e naufrago (cum ea lingua oblivionis fluctibus iam submergatur) colligamus et conseramus. Plurima enim non aegre et violenter, sed facillime et nulla fere conversione cum nostris Britannicis et sono et sensu consolare videbimus.

29. Divona deorum fontem Gallica lingua significasse author est Ausonius in illo versu de fonte apud Burdigalam, (Divona Celtarum lingua fons addite divis.) Deum vero dyw et fontem vonan vocant Britanni nostri, ex quibus coalescit Divonan, et Latina analogia mari gratia Divona. Iovem, qui a tonitru Graecis Βρονταῖος et Latinis Tonans, sub Taranis nomine Gallis cultum fuisse non pauci scriptores memorarunt. Taran autem Britannis tonitru denotat, qua etiam significatione Germani Iovem Thonder dixisse videntur. Diem enim Iovis Thonderdach, i. e. Tonantis diem vocant.

Deum alium habuerunt Galli Hesum Lucano, Heum Lactantio dictum, Anubim latrantem author Queroli vocavit, quod canina forma pingerent, et Haud canem Britannis nostis significat. Mercurius sub Teutatis nomine Gallos ut artium inventor et itinerum ducem coluisse certissimum est, et Diw Taith itineris deum Britannice sonat. Quodque Mercurius Platoni et Phaetro et Pholebo Theut appellatur non me latet. Scio tamen esse qui Teatatem eundem esse qui Tacito Germanorum Tuisco, Martemque volunt et nos Germanorum sobolem diem Martis inde Tuesday nominare. De his tribus Gallorum diis, tres habe si placet Lucani versiculos, (Et quibus immitis placatur sanguine diro/ Teutates, horrensque feris altaribus Hesus,/Et Taranis Scythicae non

mitior ara Dianae). Daemonas incubos a Gallis Dusios nuncupatos fuisse, quia assidue immunditiam illam peragant, authores sunt divus Augustinus et Isidorus, quod vero assiduum et diurnum dyth Britannis etiamnum dicitur.

30. Scribit Pomponius Mela, Antistes cuiusdam Gallici numinis perpetua virginitate sanctas Galli Senas vocant. Lenas, ego si ausim, legere malim. Virgines enim sacras, quas moniales et sanctimoniales nunc dicunt, Britanni (ut est in antiquo glossario) leanes vocarunt, unde vetustissimum inter Britannos Monialium monasterium Leanminster, nunc Lemster dictum nomen traxit. Galli, inquit Polybius, milites conductitios gaessatas sua lingua nominarunt, servos vero conductitios guessin Britanni nunc appellant. Viri fortes, scribit Servius, Gallis gressi nominabantur, et gruassdewr idem Britannis sonat, quod Latinis vir fortis et strenuus. Huc etiam referri potest gestum, quod proprium fuit telum Gallorum, ut pilum Romanorum et framea Germanorum. Sed de hoc statim.

Ut phalanx Macedonum, sic caterva prope Gallorum legio erat, uti videre est apud Vegetium. Nec hoc Britannis exolevit, qui turmam caturfa, et bellum kad, et belli robur quod in legione positum kaderne vocitant, et caterna in nonnullis Vegetii exemplaribus concipitur. Ad hoc kad etiam cateia quod telli bellici apud Gallos genus erat, ut habet Isidorus, non incommode referri potest. Gessa telum Gallicum, hastam virilem interpretatur Servius, cui affine Britannum Ccthilou videtur, quod sudes praeustas et semen bellicosum interpretatur Ninnius.

Galli quos Brennus in Graeciam duxit, equestris pugnae institutionem quae ex tribus equis constabit patria voce, inquit Pausanias, Trimarciam nominarunt, equum enim marcam appellarunt, quod purum putum Britannicum est eadem significatione. Tri enim tres et march equum significat. Eodem libro prodit Pausanias Gallos scuta patria thireos vocasse, quae hodie etiam tarian Britanni nominant.

31. Caesar in ephemeridibus suis scripsit, ut est apud Servium, cum ab hoste in Gallia raptus equo eius portaretur armatus, occurrit quidam de hostibus qui eum nosset, et insultans ait cetos Caesar, quod Gallorum lingua dimitte significat, et geduch idem Britannice denotat. Rheda Gallorum vocabulum, inquit Quintilianus, eiusdem est significationis cuius apud Latinos Caruca, id est currus. Hoc Britannica lingua nunc

non nescit, in usu tamen Britannis fuisse rhediad pro cursu, rhedec currere, et rhedescia curriculum demonstrant, quae ex eadem esse traduce, non est cur quispiam dubitet. Nec absurdum erit Eporediam Salassorum civitatem hinc deducere, quam sic dictam ab equorum domitoribus scribit Plinius.

Aliud vehiculi genus utrique genti in usu fuit, quod uno vocabulo covinum, eiusque aurigam covinarium dixerunt. Licet vero hoc nomen cum ipso vehiculo evanuerit, eius tamen primitium, ut ita loquar, apud Britannos remanet, quibus kowain in vehiculo vehere significat. Essedum item Gallicum erat vehiculum vel potius currus bello accomodatus, quem Propertius etiam cum Caesare Britannis tribuit. (Esseda caelatis siste Britannia iugis.)

Circius ventus est nomine notissimus, cui divus Augustus tempum in Gallia et vovit et fecit. Vocem autem esse Gallicam Phavorinus natione Gallus apud A. Gellium ostendit. Nostri, inquit, Galli ventum ex sua terra flantem, quem saevissimum patiuntur, circium appellant a turbine, opinor, eius et vertigine. Hunc omnium ventorum impetuosissimum et violentissimum esse constat: cyrch autem impetum et violentiam Britannis significat, ut ex eorum litania videre est. Alpibus Penninis, quae Caesari summae sunt Alpes, nomen inditum scribit Livius non ab Annibale Poeno sed ab eo quem summo sacratum vertice Penninum montani Galli nominarunt. Pen vero summitates montium etiamnum Britannis vocantur, unde Pen-mon maur, Pendle, Pen, Pencoh-cloud, et Pennigent montes apud nos aeditissimi nomen invenerunt, nec aliunde nomen est Appennino Italiae.

32. Civitates Galiae quae Oceanum attingunt Aremoricas Gallorum consuetudine appellari scribit Caesar, quibuscum Britanni eadem voce eadem in re conspirant, armor etiam ad mare vel supra mare illis significat, et eodem plane sensu Graece Ἀπωκεανίδας vocat Strabo. Dioclesiano imperante, tumultum rusticani in Gallia concitarunt, factionique suae Baucadarum nomen imposuerunt, et beichiad Britannis subulci rusticique nominantur. Indigenas latrunculos vargarum nomine Galli, inquit Sidonius, nuncuparunt, et latrones Britannice veriad olim dictos fuisse in glossario ecclesiae Landavensis inveni. Ideo dicti sunt Allobrogae, inquit vetus ille et egregius Iuvenalis scholiastes, quoniam brogae Galli agrum dicunt, alla autem aliud, dicti igitur

quia ex alio loco translati. At bro regio, et allan extra vel extremum est Britannis, ut etymologia in utraque lingua optime constet. Simile plantagini hlastum in Gallia vocatur, inquit Plinius, quo Britannos se infecisse testantur scriptores. Haec herba est quam woad dicimus, et caeruleum efficit colorem, qui color hodie Britannis glas appellatur, isatis haec fuit Graecis, ut Plinius, et insectoribus vitrum, ut author est Oribasius. Unde Pomponius Mela facile emendetur sivitro reponas pro ultro, ubi ille Britanni incertum ob decorum, and ob quid aliud ultro corpora infecti. Gallathae, quibus eadem lingua cum Gallis veteribus (teste beato Hieronymo), fruticem parvum habuerunt coccum, ex quo coccinus ille rubens color efficiebatur, et hoc ipsum colorem coch vocitant Britanni. Brachas communes fuisse Gallorum et Britannorum vestes ante docuimus, vestes intonsas variisque coloris Diodorus Siculus vocat: vestes autem squalidas et laceras brati nunc Britanni appellant. Si laina vox fuit Gallica, quod indicare videtur Strabo cum scribit ex lana densa saga texunt Galli, quas laines vocant, non longe ab ea abierunt Britanni, qui lanam sua lingua glawn appellant.

33. Bardum Gallice cantorem significare author est Festus Pompeius, et hoc purum est Britannicum. Bardocucullum bardorum Gallicorum fuisse ex Martiale et aliis docemur, ut vero bard, sic etiam altera verbi pars integra Britannis manet, quibus pallium cucul dicitur. Galliae, inquit Plinius, suum genus farris dedere, quod illi brance vocant, apud nos sandalum nitidissimi generis. Apud Britannos item candidissim grani far guinethuranc nominatur, et in Norfolcia apud nos brank.

Quae Graecis pentaphyllon a quinque foliis, pepedulam Gallis dictam docet Apuleius. pypm autem Britannis quinque, et deilen folium denotat. Ut pypm quinque, sic petor quatuor Gallis designasse e Festo dicimus, qui petoriturum Gallicum fuisse vehiculum a quatuor rotis sic dictum tradit, et vox pedwar Britannis quatuor significat. Inter instrumenta lignaria canterium quod Anglisa leaver, guviam Gallice dictum scribit Isidorus, et nunc gwif Britannice dicitur. Betullam, quam nos birch vocamus, Gallicam arborem vocat Plinius. Britannicam etiam iam vocaret: in Britannia enim laetissime provenit, et bedw Britannice nominatur. Merum cui aqua affusa, ut est apud Athenaeum, dercoma nuncuparunt Galli, dwr Britannis aquam denotant. Sic, ne omnia consector, apud Dioscoridem, quae Latinis filix, Gallis priscis ratis, Britannis rediu. Quae Latinis sambucus, Gallis scovies, Britannis iscau. Quae Italis serratula, Gallis

marga, Britannis marle. Quae Latinis candida marga, Gallis gliscomarga, Britannis gluysmarl dici potuit. Gluys enim illis splendidum sonat. Quae Latins sellula tripes, Gallis tripetia apud Sulpitium Severum, Britannis tribet. Quod Latinis centum pedes, Gallis candetum apud Columella, Britannis cantroed. Quod Latinis avis rostrum, Gallis apud Seutonius becco, Britannis pic.

34. Nec Goropii insaniam insanirem, si revocarem Galbam Suetonii pro praepingui, ad gallinus Britannicum, quod praegrandem significat. Bulgam Verrii Flacci pro sacco scorteo, ad rutsiet Britannicum, soldurios Caesaris pro devotis hominibus ad sowdiwr. Planarrat Plinii pro aratro ad arat, quod aratrum significat. Taxeam Isidori pro lardo ad tew. Zithum Diodori Siculi ad sider. Cervisiam ad keirch, i .e. avenam, e qua potum illum Britanni multis in locis coniciunt, vel potius ad cwrwf, i. e. quam alam dicimus. Haec omnia Gallorum veterum fuisse verba ex authoribus illis constat, et vides quam apposite et sono et sensu cum nostris Britannicis conveniant et quasi concinnant. Huc accedit quod cum locorum nomina antiqua apud utramque gentem eadem terminatione clauderentur, scilicet in duno, briva, rito, duro, magi etc., has gentes minime diversas fuisse colligi possit. Equidem vel hinc argumentum non leve arripi potest nos Anglos a Germanis ortos esse, quod recentiora opidorum nomina desinant in burrow, berry, ham, sted, ford, thorp, et wich, quae Germanorum terminationibus burg, berg, heim, stadt, furdt, dorpe, wic pariter aequaliterque respondent. Vicissim nominum quorundam Gallicorum ratio ita commode possit ex Britannica nostra lingua reddi, consentiente rei natura, ut vel a Britannis imposita, vel Britannos Gallice loquutos fuisse necessario fateamur. Sed sufficiat unum et alterum in medium adferre.

35. Tertiam Galliae partem incolunt, inquit Caesar, qui ipsorum lingua Celtae, nostra Galli appellantur, a Graecis vero Gallathae. Unde autem Celtae et Gallathae dicti fuerint eruditissimi Galli nondum dixerint, sed viderint an non a Britannica dictione gualt, quae etiamnum comam denotat, et gualtoc comata, unde Celtica et Gallathae et Galli varia elatione emollita videatur. Celtas vero comatos dictos fuisse a promissis comis quas studiose aluerunt, in confesso est apud omnes erudotos, et c, k, q, g a vi et soni indole quomodo discrimines? Nobilissimum Galliae flumen Garumnam torrentius et quasi exasperatis undis ferri notissimum est, unde poetis validus Garumnis, aequoreus, rapidus, et hoc garrw Britannice designat. Flumen Arar incredibili lenitate fluit, ita ut

oculis in utram partem fluat iudicari non possit. Hinc apud poetas Araris tardior et lentus Arar; ara vero Britannis lentum et tardum significat. Rhodanus, cui Arar se insert, praerapida celeritate decurrit, unde incitus, celer et praeceps dicitur, quod a rhedec, quae celeriter currendi significationem habet, non multum absonat. Gebennas montes perpetuo dorso longo in Gallia procurrare memorat Strabo cum aliis: keven vero montis dorsum Britannis nostris sonare ex lexico Britannico constat, et productum montis dorsum iuxta Otteley in Eboracensi comitatu vidi quod accolis The Kevin appellatur. Cum lapides ad viarum intervalla singulis 1500 passibus in Gallia olim erigerentur atque leuca Gallica (ut habet Iornandes) tot passus contineat, et leach lapidem Britannice significat, dixerint eruditi Galli leuca non inde nomen invenerit.

Ad littus Galliae Narbonensis, ubi Herculem et Albionem concertasse fabulantur, lapides adeo multi passim et late iacent ut lapides pluisse credas, unde Littus Lapideum et Campus Lapideus ab authoribus nuncupatur, Gallis hodie le Craux dicitur. Nominis tamen rationem nesciunt, at lapides craig Britannica lingua nominantur.

36. Qui maritimam Galliae regionem nobis proximam olim insederunt, Morini sua lingua dicebantur, et mare mor Britannica vocatur, unde illud profluxisse videtur. Maritimos enim morinwyr appellant, ut Aremorica olim Gallice et nunc Britannice ad mare denotat. Sic Arelate celeberrima Galliae urbs, quae solo uliginoso et humido posito, ab ipso situ nomen sumsisse videatur. Ar enim Britannis super, et laith humida significat. Uxellodunum, inquit Caesar, opidum erat undique praeruptum et in monte eminenti situm, uxhell vero Britannis excelsum significat, et dunum veteribus Gallis eminentem locum vel collem denotare nos docuit ex Clitiphone Plutarchus in libello De Fluminibus, et idem in usu fuit priscis Britannis. Cytharisten promontorium in Gallia prope Massiliam ubi nunc Tolon opidum cernitur ponit Plinius; si vero Britannos nostros interroges quid sit in illorum cythara, statim telen audies.

37. Rursus, ut nullus in hac re scrupulus relinquatur, cum constet recentem linguam Gallicam Latinae et Germanicae ita esse propaginem, ut in ea tamen plurima e veteri Gallica supersint, accepi ab illis qui utriusque linguae periti sunt plurima ex illis Gallicis dictionibus, quae nec ad Latinam nec Germanicam originem referri possint, et proinde ex antiqua Gallica videantur arctissima affinitate Britannica attingere, exempli gratia: Galli hodie guerir, Britanni guerif pro sanare; Galli guaine, Britanni gwain pro vagina;

Galli derechef, Britanni derchefu pro denuo; Galli camur, Britanni cam pro incurvo; Galli bateau, Britanni bad pro cimba; Galli gourmond pro nimium edace, Britanni gormod pro nimis vel supra modum; Galli baston, Britanni pastwn pro baculo; Galli accabler, Britanni cablu pro opprimere; Galli havre, Britanne aber pro portu usurpant, et comb utrique genti adhuc in usu pro convalle. Sunt et id genus plurima alia quae lectori fortasse minus sapiant, licet ad hanc rem inprimis faciant.

38. Quod vero Tacitus Aestorum gentibus in Germania ritu habitusque esse Suevorum, linguam autem Britannicae propriorem, assertioni nostrae non adversatur. Linguae enim remotissimae in nonnullis conveniunt. Et nuper Augerius Busbequius Caesaris ad imperatorem Turcicum legatus plurima Germanica et Anglica in Taurica Chersonesso observavit.

39. Hinc concludi possit Gallos veteres et Britannos eadem usos fuisse lingua, et ex necessaria consecutione Britanorum originem ad Gallos referendam. Fatendum enim est Galliam, ut iam diximus, prius habitatam, utpote Armeniae propiorem, utque frugem feracem, sic teste Strabone, hominum feraciorem. Cumque in Italiam, Hispaniam, Germaniam, Thraciam et Asiam Galli colonia diffuderint, multo magis in Britanniam tam vicinam, nec minus foecundam, par est ut existimemus. Nec honori non summo Britannis esse possit e priscis illis Gallis originem duxisse, qui bellica fortitudine imprimis excelluerunt, quibuscum Romani non de gloria, sed de salute plurimos annos decertarunt, quique, ut poetae potius quam meis verbis utar, (Per omnem/ Inveci Europam, quasi grando Aquilone vel Austro/ Importata, gravi passim sonuere tumultu./ Scit Romanus adhuc, et quam Tarpeia videtis/ Arx attollentem caput illo in monte superbum,/ Pannones, Aemathii norunt, scit Delphica rupes). Et paulo post: (Intravere Asiae fines: prope littora Ponti/ In gentem crevere novam, quae tenditur usque/ Ad iuga Pamphilum, Garamantica sydera contra,/ Inter Cappadoces posita et Bythinica regna).

40. Nec silentio hic praetermittenda quae alii ad probandam Britannorum originem a Gallis adduxerunt. Georgius Buc non minus maioribus quam bonis studiis clarus notat ex Mekerco Wallon Gallum dici Germanis. Cumque Germani Saxones huc venissent et Britannos Gallice loqui audirent, eos Wallos, i. e. Gallos appellasse. Buchananus adiicit walsch non simpliciter Germanis peregrinum, sed potiore intellectu Gallum significare,

simulque innuit Gallos hodie regionem illam quam nos Walles, Galles appellare, et veteres Scotos divisisse omnes Britannicas nationes in Gaol et Galle, i. e. (ut ipse interpretatur) in Gallaecos et Gallos.

41. Sin autem Britanni nostri, velit nolit veritas, origine Troiani esse velint, me sane repugnantem non habebunt, per Gallos tamen se commodissime, ut mihi videtur, Troianis imputabunt. Aiunt enim quidam, ut est apud Ammianum, paucos post excidium Troiae fugitantes Galliam tunc vacuum occupasse. In hac vero linguarum consideratione non possumus non maxime admirari et praedicare divinam summi creatoris benignitatem in nostros Britannos antiqui Gomeri posteros, qui quamvis a Romanis, Saxonibus et Normannis devicti et triumphati fuerint, avitum tamen nomen et primigenitam linguam sartam tectam hactenus conservarunt, quanquam etiam latis legibus abolere studuerunt Normanni.

Ut non ab re responsisse videatur nobilis senex Britannus, qui ab Henrico Secundo Anglorum rege interrogatus quid sibi videretur de viribus Britannorum et regio eius in eos apparatu, Gravari, inquit, plurimaque ex parte destrui vel debilitari vestris, rex, aliorumque viribus, nunc ut olim, et pluries gens ista valebit. Ad plenum autem propter hominis iram, nisi et ira Dei concurrerit, non delebitur. Nec alia, ut arbitror, gens quam Cambrica, i. e. Britannica, nec alia lingua pro parte maiore in die districti examinis coram supremo iudice, quicquid de ampliori contigat, pro hoc terrarum angulo respondebit.

BRITANNIAE NOMEN

At, inquires, si Cumero sit primaevum incolarum nomen, unde Albion, unde Britannia? Quae ita invaluit, ut illi quodammodo tenebras offuderit. Audi quaeso, quod mihi persuasissimum quia verissimum. Et res eadem variis possunt circumstantiis considerari, variisque adeo nominibus designari, ut docet in Cratylo Plato; et si recentia et antiqua percurras singula, observabis singulas gentes, diversis ac ipsi usi sint nominibus, ab aliis denominari. Sic qui patria lingua Israelitae vocabantur, Graecis Hebraei et Iudaei, atque Aegyptis Huesi (teste Manethone) nominabantur, quod reges pastores habuerint. Sic Graeci eos Syros qui se (ut author est Iosephus) Aramaeos dixerunt. Qui se Chusios, Graeci ab atro vultu Aethiopes vocarunt. Qui sibi sua lingua

Celtae, Graecis Gallatae dicti a lacteo candore, ut aliqui volunt, vel a comis promissis, ut modo dixi. Sic qui seipsos sua lingua Teutch, Numidas et Hellenas nuncuparunt, a Romanis Germani, Mauri, Graeci appellantur. Sic hodie, ne plura persequar, qui suo ipsorum idiomate Muselmanni, Magier, Czechii, Besermannii dicuntur, ab Europaeis omnibus Turcae, Hungari, Bohaemi et Tartari nuncupantur. Et nos ipsi Angli, qui nobis nostra lingua Englishmen vocamur, Britannicis, Hibernicis et sylvestribus Scotis Sasson, i. e. Saxones, appellamur. Eadem ratione iudicandum est maiores nostros, qui se Cumero dixerunt, alia de causa, vel a se, vel ab aliis Britones dictos fuisse, unde Graeci Βρετανία conflarunt, et quasi per manus Romanis tradiderunt. Hoc posito, in insulae nostrae nomina nunc inquiramus. 2. De nomine Albion non multum laboro, quod huic insulae imposuerunt Graeci ad differentiam, cum circumvicinae insulae omnes Britannicae et Britanniae vocarentur. Britannia insula, inquit Plinius, clara Graecis nostrisque monumentis, inter septentrionem et occidentem iacet Germaniae, Galliae, Hispaniae multo maximis Europae partibus magno intervallo adversa. Albion ipsi nomen, cum Britanniae vocarentur omnes. Unde in Caesarem Catullus, Hunc Galliae timent, timent Britanniae.

Qui in eodem etiam carmine vocat hanc ultimam occidentis insulam. A Graecorum vanitate, fabulositate et desultoria illa in fingendis nominibus levitate, quam ipsi ἄσφατον εὐρεσιλογίαν dixerunt, hoc nomen Albion enatum videatur. Cum enim illi Italiam ab Hespero Atlantis filio Hesperiam, Galliam a Polyphemi filio Galatiam, etc. fabulosi dixerint, non possum non credere quin hanc insulam ab Albione Neptuni filio Albionem etiam fabulose denominarint, quod Perottus et Lilius Giraldus prodiderunt. Nisi quis malit ab ἄλφον deducere quod, teste Festo, album Graecis sonat, unde et Alpes appellatae. Albicantibus enim rupibus, quas mirificas moles Cicero vocat, coronatur, unde in Antonini Pii et Severi nummis Britannia muliebri habitu rupibus insidens figuratur, et ipsis Britannis poetis Inis Wen, id est Insula Alba indigitatur, ut taceam Orpheum in Argonauticis (si modo sint Orphei) insulam proxime Hibernam sive Iernin, quae necessario sit haec nostro, Λιγκαῖον χέρσον, id est, albicantem terram dixisse, quam ante pauculos versus νῆσον πευκήεσσαν pro λουκήεσσαν vocasse videatur. Fracastorius etiam dum pestilentem illam ephemeram Britannicam (quam sudorem Britanicum vulgo dicimus) soli ratione quasi gypseum esset contingere scribit, a gypseo solo insulam hanc Albion appellatam fuisse suspicatur. Fabellam illam quod Albion sit

dicta ab Albina una e triginta filiabus Dioclesiani regis Syriae, quae in ipsis nuptiis maritos occiderunt, et nave sine remige huc delatae, insulam primum occuparunt, daemonumque compressu prolem Giganteam propugarunt, ut improbi hominis imprudentissimum mendacium sine stomacho quis audiat? Nec est cur anxie inquiram qua causa Britannia Insula Caeruli in parodia illa antiqua contra Ventidium Bassum dicatur, cum circumfusa sit oceano, qui caerulus et caerulum poetis vocatur, unde de Britannia Claudianus: cuius vestigia verit Caerulus.

Omitto quod Aristidi magna et ultima insula appellata fuerit. Quod Romania etiam dicta innuit quodammodo Gildas, qui scribit a Romanis ita subactum fuisse ut solo nomen Romanae servitutis haereret, statimque ita ut non Britannia sed Romania censeretur, et post unam et alteram paginam de eadem, insula Romanum nomen, non tamen morem et legem tenens. Prosperque Aquitanus expresse Insulam Romanam dixit. Huc etiam referri possit quod cum statuae imperatorum Taciti et Floriani fulmine essent deiectae, responderint aurspices ex eorum familia imperatorem futurum qui inter caetera Taprobanae praesides imposeret, et ad Romanam insulam proconsulum mitteret. Quod de nostra Britannia intelligunt eruditi, quae praesidialis, nunquam proconsularis fuit provincia, ut postea dicemus. Samotheam vero aliquando nominatam fuisse a Samothe sexto Iapheti filio per me credat qui velit. E cuius officina hoc prodit non me latet, ex Annii scilicet Viterbiensis, qui specioso titulo more subdolorum institutorum sua commenta sub Berosi nomine in lucem credulis obtrusit.

3. Sed de Britanniae nomine et originatione valde dubia pro hominum ingeniis fluctuat veritas. Qua in re, ut mihi meam interponere liceat sententiam, Britannis nostris praefabor ut linguis animisque faceant, ut dum cognoscere cupiant, ignoscere velint, et non mihi intercludant eam viam quae Eliotta, Lelandus, Lhuiddus, et alii institerunt. Si enim Humfredo Lhuiddo eruditissimo Britanno sine praeiudicio Bruti fas fuerit, imo laudi vertitur aliunde quam a Bruto Britanniae nomen deducere, non sit mihi piaculo qui Bruti historiam oppugnare volo, aliunde si potero, paucis repetere. Nimirum ex ipsa Britannica lingua, quae ut minime permista et longe vetustissima, ita huic negotio multum instrumenti allatura videtur. Linguae enim antiquae ad origines perscrutandas imprimis necessariae censentur, et prima nomina longo temporis situ obsoleta, in barbaris linguis ut antiquioribus conservari docet Plato. Quanquam vero his rebus a

memoria propter vetustatem remotis tanta offusa sit caligo, ut vota potius facienda quam veritas speranda videatur, elaborabo tamen veritatem limare, et quod mei iudicii sit quam possum brevissime proferam, nemini quicquam praeiudicati allaturus, sed si quis probabilius attulerit, libentissimo animo exosculaturus. Non enim in meipso magis quam alio veritatem amo, complectarque in quocunque videro.

4. Primum, hoc mihi pro concesso et probato cum bona lectoris venia sumam, vetustos populos principio sua nomina habuisse, et ex illis postea in analogiam deflexis Graecos et Latinos nomina regionibus indidisse, i. e. ut planius dicam, populos ante regiones et loca nominibus suis fuisse notos, et a populis regiones denominatas. Quis neget Iudaeorum, Medorum, Persarum, Scytharum, Alamanorum, Gallorum, Getulorum, Saxonum, Anglorum, Scotorum, etc. appellationes prius extitisse quam Iudaea, Media, Persia, Scythia, Alamannia, Gallia, Setula, Saxonia, Anglia, Scotia, etc.? Et haec vocabula ex illis superioribus enata quis non videt? A Samnitibus, Insubribus et Belgis Livium et Caesarem ipsas regiones Samnitium, Insubrium et Belgium primum nominasse legimus. A Francis, Constantini Maximi temporibus, ut in eius nummis videre est, eorum sedes Francia primum dicta est, et a Burgundis Burgundiam primus efformavit Sidonius Apollinaris. Eadem ratione necessario credamus hanc nostram insulam Britanniam ab incolis vel vicinis Gallis denominatam esse, quos Brit vel Brith barbare dictos fuisse persuadent nonnulla, imprimis ille qui Sibyllae nomine circumfertur versiculus, (ἔσσειται ἐν Βρύτεσσι καὶ ἐν Γάλλοις πολυχρύσοις / ὠκεανὸς κελαδῶν πληρούμενος αἵματι πολλῷ.)

5. Praeterea Martialis, Iuvenalis Ausoniiue autoritas. Procopius etiam cui insula haec Britia appellatur. Inscriptiones item veteres ab ipsis Britannis positae, in quibus leguntur Brito, Britones, Brittus, Coh. Briton, Ordinis Britton et Romae ad S. Mariam Rotundam Natione Britto, et in hac quae cernitur Amerbachii in Germania, quam subiungam cum meminerit Triputii ignoti in Britannia loci. Pannonos quod manicatis e panno, ut placet Dioni, uterentur tunicis, Aethiopes quod atrii essent, Albani quod albo crine nascerentur. Unde, quod animadvertas, inquit Solinus, capillorum color genti nomen dedit. Cumque nostrates, qui communi cum vicinis nomine Cimbri et Cumeri dicerentur, nullam notam habuerint qua internosci et secerni a finitimis melius poterant quam ritu illo corpora sua pingendi. Britannos enim se glasto (glass

caeruleum etiam illis significat) depinxisse gravissimi quique authores Caesar, Mela, Plinius etc. doceant: quid si a depictis corporibus Britones dictos fuisse coniectarim? Quicquid enim depictum et coloratum brith patria et antiqua lingua appellant. Nec est cur quis hanc duriusculam aut absurdum esse Britonum etymologiam existimet, cum, quae in etymis maxime requiruntur, et voces consonant et nomen tamquam rei imago rem ipsam exprimat. Brith etenim et brit optime consonant, et brith illud Britonibus denotat, quod Britones re ipsa erant, i. e. picti, depicti, infecti, colorati, ut Latinis poetis dicuntur, et Αἰολόνωτος, i. e. variegatum tergum habentes, ut Oppiano nominantur.

7. Nec alienum erit, quantulum sit, hic adnotare quod observavi in vetustissimorum Britannorum fere omnium nominibus aliquam coloris significationem apparere, quae ab hac pingendi ratione proculdubio sit enata. Ruber color Britannis coch et goch dicitur, qui in his nominibus meo iudicio subest, Cogidunus, Argentocoxus, Segonax. Iisdem ater color du dicitur, quod se quodammodo ostendit in Mandubratius, Cartimandua, Togodumnus, Bunduica, Cogidunus. Albus color gwyn appellatur, cuius nominis expressa quasi vestigia videre videor in Venutuis et Immanuentius. Gwellw illis est quod Latinis color aqueus, et hoc in nominibus Vellocati et Carvillii et Suellae se ostendit. Glas caeruleus Britannice nominatur, quod Cuniglasi regis nomine cernitur. Gildas enim fulvum, vel ut alia exemplaria habent, furvum lanionem interpretatur. Aure quod aureum colorum sonat in Cungetorix, Aruiragus sese prodit. Color floridus illis teg appellatur, quod in Praesutagus et Carratacus se subindicat. Si vero mistorum colorum nomina cum ipsis coloribus Britannos desumpsisse a Romanis; certum enim est illos werith pro viridi et melin pro melino colore a Romanis hausisse. Prasini coloris in Prasutago, minii coloris in Adiminio regis Cunobelini filio notationem latere si puto, nemo, ut spero, adversabitur. Rufina etiam Britanna eruditissima a rufo colore nomen retulit, ut Albanus primus Britanniae martyr ab albo. Si reliqua Britannorum nomina, quae sunt tantum quatuor vel quinque apud veteres, quispiam eius linguae veteris peritus excutiat, suspicari licet illum in pauculis illis nominibus aliquam coloris significationem inventurum. Nec omittendum vulgatissima hodie Britannorum nomina Gwyn, Du, Goch, Lluïd ab albedine, nigredine, rubedine et ravo colore esse imposita. Ut minus mirum videatur gentem ipsam a pingendi ratione nomen traxisse, utque quae se pinxerit, et incolae ipsi, cum olim tum nostro tempore a coloribus sibi nomina imposuerint. Sed ad rem, si haec praeter rem.

8. Certum etiam est Britonem Brithon Britannice in historiis dici. Aspirationis notam nihil moror, cum Britanni, quibus, ut inquit Chrysostomus, lingua erat sibila, aspirationibus gaudeant quas Latini studiose vitarunt. Iam ut a Brith Brito, sic etiam Britannia, ut mihi videtur, promanavit. Britannia, inquit Isidorus, a vocabulo suae gentis cognominata est. Cum enim Graeci vetustissimi (hi namque primi huius insulae nomen sic conceperunt) vel piraticam vel mercaturam exercentes, disiunctissimas regiones littora legendo, ut ait Eratosthenes, adierint, et hanc gentem vel ab ipsis incolis vel a Gallis quibus una eademque lingua Brith et Brithon appellari acceperunt, illud ad Brith tania addiderunt, quod, ut est in glossariis, regionem Graece significat, unde Βριτανία, id est Britonum regio, conflarunt, pro qua Βρετανία perperam scripserunt, sed rectius Lucretius et Caesar Britannia, qui primi Latinorum eius meminerunt. Hanc rem ita se habere firmiter credo quod in spatiosissimo orbis terrarum theatro tria tantum praeter nostram Britanniam maiorum regionum nomina reperias quae in tania terminantur, et illae quidem in occidua hac orbis plaga, Mauritania videlicet, Lusitania et Aquitania, quae nomina Graecos fecisse et Latinis tradidisse minime dubito, utpote qui has terras primi perlustraverunt. A Mauris enim

Mauritaniam quasi Maurorum regionem fecerunt, quam indiginae, teste Strabone, Numidiam vocarunt, a Luso liberi filio Lusitaniam quasi Lusi regionem, et Aquitaniam forsitan, ut Ivoni Carnotensi videtur, ab aquis, quasi ad aquas regionem, quo sensu, ut habet Plinius, prius Armorica, id est ad mare dicebatur. Turditaniam vero et Bastitaniam minorum regionem nomina huc possunt revocari, quae in hoc etiam tractu occidentali fuerunt. Nec novum est vocabulum aliquid ex peregrino et Graeco componi: componuntur, inquit Quintilianus, nomina aut ex nostro et peregrino, ut biclinium, contra epitogium, Anticato, aut ex duobus peregrinis, ut epirrhodium. Et receptissime est haec compositionis ratio in regionum nominibus. Nonne Ireland ex Hibernica Erin et Anglica land, nonne Angleterre ex Anglica dictione et Gallica, nonne Francland (sic enim Saxones nostri Franciam vocarunt) e Francia et Saxonica, nonne Poleland e Polonica quae planitiem illis denotat, et Germanica, nonne Danmarch e Danica et Germanica march, quae limitem significat, compositione coaluit? Sed in re tam perspicua non pluribus utar. Nec est cur Graecam hanc adiectionem tania miremur, cum per omnia Europae littore, et insulas usque ad hanc nostram Graecos fuisse accolos ex antiquissimis authoribus doceat beatus Hieronymus in Quaestionibus ad

Genesim. Legamus, inquit, Varronis de antiquitatibus libros et Sisinnii Capitonis, et Graecum Phlegonta, caeterosque eruditissimos viros, et videbimus pene omnes insulas et totius orbis littora, terrasque mari vicinas, Graecis accolis occupatis, qui, ut supra diximus, ab Amano et Tauro montibus omnia maritima loca usque ad Oceanum possedere Britannicum.

9. Graecos sane ad nostram hanc regionem appulisse, et situm eius naturamque explorasse, extra dubium ponetur, si observemus quae Athenaeus scripsit de Philea Taurominite (de quo statim), qui fuit in Britannia centesimo sexagesimo ante Caesar adventum anno, si aram Graecis literis Ulyssi inscriptam in memoriam revocemus, si quae Pytheas ante Romanorum tempora de distantia Thules a Britannia tradidit notemus. Quis enim Graecis Britanniam, Thulen, Belgicas regiones, earumque inprimis littora aperuisset, nisi Graecorum naves oceanum Britannicum et Germanicum intrasset et eius descriptionem ad suos geographos retulissent? An vero Pytheas navigationem sex dierum ultra Britanniam novisset, nisi Graecorum quisquam eam indicasset? Quis eos docuit Scandiam, Bergos et Nerigon, ex qua in Thulen navigetur?

Quae nomina Graecis vetustissimis notiora videntur fuisse quam vel Plinio vel ulli Romanorum. Unde Mela Graeciis carminibus Thulen celebratum fuisse testatur, et Plinius Britannia insula, clara Graecis nostrisque monumentis. Hac ergo ratione, tam multa Graecorum vocabula in linguam Britannicam et Gallicam irrepserunt, simul et Belgicam. Quod si Lazarus Baysius et Budaeus gloriantur suos Gallos ab antiquo φιλέλληνας fuisse, argumento paucarum vocum eius idiomatis, quae Graecae linguae vestigae conservent, nec minus gaudio gestit Hadrianus Iunius quod in Belgicis vocabulis Graeca ἔτυμα lateant, etiam Britannis gloriari licet, in quorum lingua plurima sunt nomina a Graecis derivata. Hoc tamen Thomas Smythus eques auratus Elizabethae reginae a secretis, vir undiquaque doctissimus inde evenisse credit, quod, reliqua Europa bello exagitata, Graecorum plurimi huc tanquam in asylum confluxerunt.

10. Haec mea est de Britannorum originatione et Britannae nomine sive error sive coniectura, cui, si a vero aliena sit, utinam veritas ipsa intercedat. In tortuoso hoc et caeco antiquitatis studio laudi ducitur nonnihil errare, et meminerimus interea quod quae parum cogitantibus falsa, diu multumque contemplantibus vera saepe videantur.

Si quis me pro veritatis tribunali sisteret, non aliud est quod respondeam. Britannos autem nostros doctiores vel precibus omnibus oro et obtestor, omnem operam, industriam, cogitationem, mentem denique omnem in hac disquisitione tantisper figant, ut veritas tandem aliquando inventa omnes coniecturarum nebulas sua luce discutiat.

BRITANNORUM MORES

Quid vero Britanni primis temporibus gesserint, quam reipublicae formam habuerint, quibus institutis vixerint, vir optimus et eruditione ornatissimus D. Daniel Rogersius optime de me meritis suis scriptis nos docere promisit, sed cum morte immatura praereptus nihil praestiterit, de antiquis ipsorum moribus haec paucula ipsis antiquorum verbis habeto.

2. Caesar. Utuntur Britanni nummo aereo aut annulis ferreis ad certum pondus examinatis pro nummo: leporem et gallinam et anserem gustare fas non putant: haec tamen alunt, animi voluptatisque causa. ex his omnibus longe sunt humanissimi qui Cantium incolunt, quae regio est maritima omnis, neque multum a Gallica differunt consuetudine: interiores plerique frumenta non serunt, sed lacte et carne vivunt: pellibusque sunt vestiti: omnes vero se Britanni luteo inficunt: quod caeruleum effecit colorem, atque hoc horribiliore in pugna aspectu, capilloque sunt promisso, atque omni parte corporis rasa praeter caput et labrum superius: uxores habent deni duodenique inter se communes, et maxime fratres cum fratribus, et parentes cum liberis: sed si qui sunt ex hi nati, eorum habentur liberi, a quibus primum virgines quaequae ductae sunt.

In praeliis plerumque uti consuerunt essedariis. Primo per omnes partes perequitant, et tela coniiciunt atque ipso terrore equorum et strepitu rotarum ordines plerumque perturbant, et cum se inter equitum turmas insinuaverunt, ex essedis desiliunt et pedibus proeliantur. Aurigae interim paulum ex proelio excedunt atque ita currus conlocant, ut, si illi a multitudine hostium premantur, expeditum ad suos receptum habeant. Ita mobilitatem equitum, stabilitatem peditum in proeliis praestant ac tantum usu cotidiano et exercitatione efficiunt, uti in declivi ac praecipiti loco incitatos equos sustinere et brevi moderari ac flectere et per temonem percurrere et in iugo insistere et inde se in currus citissime recipere consuerint. Illi etiam consulto plerumque cederent et, cum paulum ab legionibus nostros removissent, ex essedis desilirent et pedibus

dispari proelio contenderent. Equestris autem proelii ratio et cedentibus et insequentibus par atque idem periculum inferebat. accedebat huc ut numquam conferti, sed rari magnisque intervallis proeliarentur stationesque dispositas haberent atque alios alii deinceps exciperent integrique et recentes defatigatis succederent.

3. Strabo. Britanni Gallos proceritate superant, minusque flavos habent crines: laxioribus autem sunt corporibus. Magnitudinis argumentum esto quod nos ipsi adolescentes Romae vidimus, qui etiam semisse pedis superarent altissimos homines: erant autem pedibus male suffulti, et reliqua corporis lineamenta constitutionem non elegantem referebant. Ingenio Gallorum partim similes sunt, partim simpliciores, et magis barbari, adeo ut quidam eorum caseos nullos conficiant, cum tamen lacte abundant: alii hortos colendi et aliarum partium agriculturae ignari sunt. Complures apud eos sunt dominationes. Ad bella essedorum utuntur multitudine, ut et quidem Gallorum. Urbium loco ipsis sunt nemora. Arboribus enim deiectis ubi amplum circum sepserunt, ipsi casas ibidem sibi ponunt et pecori stabula condunt, ad usum quidem non longi temporis. Caesar idem. Opidum Britanni vocant cum sylvas impeditas fossa, valloque munierint, quo incursionis hostium vitandae causa convenire consuerunt.

4. Diodorus Siculus. Britanni priscorum more vitam degunt, utuntur in pugna curribus velut antiquos Graecorum heroas usos in bello Troiano ferunt. Domos ex calamis vel lignis, ut plurimum, habent compactas, frumenta cum aristis sub tecta reponunt, inde quod satis in diem sit usui terentes. Moribus simplices integrique sunt, longe a nostrorum hominum astutia et versutia remoti, cibo simplici victuque vitam degunt, atque a divitum delitiis alieno. Multitudinis hominum insula plena est.

5. Pomponius Mela. Fert Britannia populos regesque populorum, sed sunt inculti omnes atque, ut longius a continenti absunt, ita aliarum opum ignari magis, tantum pecore ac finibus dites, incertum ob decorum an quid aliud, ultro corpora infecti. Causas autem bellorum ex libidine contrahunt, ac se frequenter invicem infestant, maxime imperitandi cupidine, studioque ea prolatandi quae possident. Dimicant non equitatu modo aut pedite, verum et bigis et curribus, Gallice armatis. Covinos vocant, quorum falcatis axibus utuntur.

6. Cornelius Tacitus. Proximi Galli et similes sunt Britanni, seu durante originis vi, seu procurrentibus in diversa terris, positio coeli corporibus habitum dedit. In universum tamen aestimanti Gallos vicinum solum occupasse credibile est. Gallorum sacra deprehendas, superstitionum persuasione. Sermo haud multum diversus, in deposcendis periculis eadem audacia; et ubi advenere, in detractandis eadem formido. Plus tamen ferociae Britanni praeferunt, ut quos nondum longa pax emmolierit: nam Gallos quoque in bellis floruisse accepimus, mox segnitia cum otio intravit, amissa virtute pariter ac libertate. Quod Britannorum olim evictis evenit, caeteri manent quales Galli fuerunt. In pedite robur, quaedam nationes et curru praeliantur. Honestior auriga, clientes propugnant: olim regibus parebant, nunc per principes factionibus et studiis trahuntur, nec aliud adversus validissimas gentes pro Romanis utilius quam quod in commune non consulunt. Rarus duabus tribusque civitatibus ad propulsandum commune periculum conventus: ita dum singuli pugnant, universi vincuntur. Alibi. Solitum Britannis fibris Deos consulere, foeminarum ductu bellare. Neque sexum in imperiis discernunt. Unde viri docti existimant Aristotelem de Britannis loqui ubi bellicosas gentes ultra Celtas muliebri imperio subesse scribit.

7. Dio Nicaeus ex Xiphilini epitome de Britannis in septentrionali insulae parte. Agros nullos colunt: de praeda et venatione, fructibusque arborum vivunt: nam pisces, quorum ibi maxima est et innumerabilis copia, non gustant. Degunt in tentoriis nudi et sine calceis: utuntur communibus uxoribus, liberosque omnes alunt. Apud hos populus magna ex parte principatum tenet, latrocinatur libentissime: militant de curribus: equis habent parvos et celeres: pedites currunt celerrime: dum stant, firmissimi sunt. Horum arma sunt scutum et hasta brevis, in cuius inferiore parte pomum ex aere ut, dum concutitur, hostes sonitu perterrefaciant.

Pugiones quoque habent, sed imprimis famem frigusque ac labores omnes perferunt. Nam mersi in paludibus capite tenus, per multos dies inediam sustinent: in sylvis autem corticibus atque radicibus arborum aluntur. Certum cibi genus parant ad omnia, quem si ceperint, quanta est unius fabae magnitudo, minime esurire aut sitire solent.

8. Herodianus Vestis usum non cognoscunt, sed ventrem atque cervicem ferro incingunt, ornamentum id esse an divitiarum argumentum existimantes, perinde ut aurum caeteri barbari. Quin ipsa notant corpora pictura varia, et omnifariam formis

animalium, quocirca ne induuntur quidem, videlicet picturam corporis ne adoperiant. Sunt autem bellicosissima gens atque avidissima caedis, tantum scuto angusto lanceaque contenta, praeterea gladio nudis corporibus dependente, loricae ac galeae penitus ignorant usum, impedimentum id esse transgrediendis paludibus arbitantes, quarum vaporibus aestuque coelum ibi semper caliginosam.

9. Reliqua, quae paucula sunt, hinc inde carpam et delibabo. Plinius de magia. Sed quid ego haec commemorem in arte Oceanum quoque transgressa, et ad naturae inane provecta? Britannia hodieque eam attonite celebrat tantis ceremoniis, ut dedisse Persis videri possit. Idem. Simile plantagini glastum in Gallia vocatur, quo Britannorum coniuges nurusque toto corpore oblitae quibusdam in sacris et nudae incedunt Aethiopicum colorem imitantes. Lautiores epulas non novit Britannia quam Chernerotes fero ansere minores. Annulos in medio digito gestarunt Britanni, marga terras Britanni stercorarunt.

Certis notis se inurere, quas Britonum stigmata vocat Tertullianus, docet Solinus. Regionem, inquit, partim tenent barbari, quibus per artifices plagarum figuras, iam inde a pueris variae animalium effigies incorporantur, inscriptisque visceribus, hominis incremento pigmenti notae crescunt: nec quicquam magis patientiae loco nationes ferae ducunt quam ut per memores cicatrices plurimum fuci artus bibant. Dio. Andantem, i. e. Victoriam et Adrasten deas colebant. Caesar et Lucanus. Naves habebant quarum carinae ac statumina ex levi fiebant materia: reliquum contextum coriis integebatur. Solinus: Quantocunque tempore cursus tenebat, navigantes esu abstinebant. Potu ex hordeo utebantur, et nos hodie utimur, ut habet Dioscorides, qui curmi perperam vocat pro krwr. Sic enim Britannis quod nobis ale dicitur. Plurii unum tantum habuere, ut author est Eusebius Praeparat. 6. Centenos et videnos vixisse annos, quod ob rigefacta loca calorem introrsus arceant, prodit Plutarchus.

10. Qui fuerint illa vetusti immanium tyrannorum anni de quibus Gildas, me latet, nisi illos innuat qui in hac regione imperium sibi contra Romanos arripuerunt, eoque tempore tyranni vocabantur. Subiungit enim ille ex Hieronymo, Porphyrius rabidus orientalis adversus ecclesiam canis dementiae suae ac vanitatis stylo hoc etiam adnexuit, Britannia, inquiens, fertilis provincia tyrannorum. Nec de prisca eorum religione verba faciam, quae ne religio quidem, sed tristissimum superstitionum chaos. Cum enim Diabolus cumulata caligine veram doctrinam demersisset, Britanniae portenta erant inquit ille Gildas, ipsa diabolica, pene numero Aegyptiaca vincentia,

quorum nonnulla lineamentis adhuc deformibus, intra vel extra deserta moenia, solito more rigentia torvis vultibus intuemur. 11. Quod vero Britannos una cum Hercule in Hesiones raptu adfuisse colligatur ex his Cornelii, ut existimant, Nepotibus versibus, dum nuptias Telamonis et Hesiones describit, (et in aurea pocula fusi/Invitant sese pateris plebs mixta, Britanni, etc.).Plane poeticum est, et illius authorem non fuisse Cornelium Nepotum, ut Germani volunt, sed Iosephum Iscanum sive Exoniensem dilucide et quasi obsignatis tabulis probare possum, utique qui Henrici nostri Secundi et Thomae Cantuariensis archiepiscopi meminerit.

12. An Ulysses huc penetrarit, quem in Caledonia appulsum ara Graecis literis inscripta, ut habet Solinus, manifestavit, dubitat Brodaeus, et potius in Ulyssis honorem quam ab Ulysse positam iudicari, etiamsi Ulyssem illum Elizzam Iapheti nepotem fuisse contendat. Ex historiis enim liquet, et iam diximus, Graecos antiquissimos peregrinationes longinquas terra marique suscepisse, unde mirum videri non debet si nomina quaedam et monumenta eorum variis locis reperiantur. Saepe autem ea nomina non tam de suis derivarunt quam de heroum nomenclaturis, quorum apud eos vel par vel maiora erat reverentia quam aut Christianos aut confessorum aut martyrum. Sicut igitur a S. Iohanne, a S. Dominico, a S. Francisco, et aliis innumeris divinis nomina regionibus recens inventis imponuntur, ita quoque olim apud Graecos contigisse, quis volet negare? At quis inter omnes heroas pelagi erroribus aut pluribus aut diuturnioribus fuit exercitus quam Ulisses?

Non igitur mirum frequentissimum navigantes illi votum nuncupasse, et locis quibus appellabant nomina votiva ab illo accepta consecrasse. Hinc Ulyssipo super Tagi fluminis ostiis. Hinc alibi, alia Ulyssis, Laertae et sociorum monumenta, quae non Ulyssem ut conditorem sunt referenda, sed existimandum a Graecis peregrinas oras explorantibus honori herois qui plurima inter omnes perlustrasset dedicata fuisse.

13. Quod Ioannes Tzetzes in Variis Historiis scripserit reges nostros Britannicos Catonem illum maiorem, qui cum populi Romani moribus bellum gessit, muneribus virtutis ergo affecisse, longe antequam Britanniae nomen Romanis innotuerit, fidem ipse suam liberet, quam fabulosus sit scriptor norunt omnes. Nec credas Alexandrum Magnum ex India orientali ad Gades et Britanniam pervenisse, quamvis scribat Cedrenus refragantibus historicis (ἐκεῖθεν δὲ πρὸς Ἀφασιν καὶ Γάδειρα καὶ τὰ

Βρεττανήσια ἔθνη γενόμενος, χιλίας τε ὀλκάδας κατασκευασάμενος). Eiusdem est farinae quod ex Hunibaldo Trithemius refert Bassanum regem filiam Orcadum regis repudiasse anno ante Christum natum 28, cumque regis Britannorum auxiliis bellum Bassano intulisse. Nec quis putet Hannibalem in Britannia militasse, quod apud Polybium undecimi libri eclogis legatur, (τοῦτο δ' ἐστὶν ἐν ὀλίγῳ, συγκεκλειμένου τῆς Βρεττανίας εἰς πᾶν βραχεῖς τόπους Ἀννίβου). Mendosus etenim est locus, et pro Βρεττανίας, Βρεττανίης legendum, ut etiam apud Dionem lib.

42. Agitur enim utrobique de Brutiis in Italia. Graecos tamen circa haec tempora insulam nostram adiisse non diffitear. Dum enim Athenaeus navem illam Hieronis, cuius magnitudo et artificium cunctis miraculo fuit, e Moschione vetustissimo authore descripsit, praecipuum eius navis malum difficulter in Britanniae montibus a subulco inventum, et a Philea Tauromenite mechanico in Siciliam deductum prodit. Sed vereor ne critici etiam Βρεττανίης hic pro Βρεττανίας legendum censeant, et ad montes Brutiorum in Italia idem referant.

14. Britannos autem cum Cimbris et Gallis permistos fuisse in expeditionibus illis in Italiam et Graeciam videtur. Nam praeter nomen commune, in Britannico Triadum libro vetustissimo, ubi tres maximi exercitus qui e Britannis conscripti erant memorantur, proditum est exterum quendam ducem longe maximum exercitum hinc contraxisse, qui, populata magna Europae parte, tandem ad Graecum mare (forsitan Gallatiam innuit) consederit. Brennumque illum Graecis et Latinis scriptoribus regem celeberrimum Britannum fuisse facile sunt qui credunt se posse comprobare. Ego hoc tantum scio quod nomen illud necdum apud Britannos exolevit qui sua lingua regem brennin appellitant. Britomarum certe ducem inter illos militarem, cuius meminit Florus et Appianus, Britonem fuisse nomen evincit, quod Britonem magnum significat. Nec torqueo illud Strabonis, qui Brennum natione Prausum fuisse scribit, ut natione Britonem faciam. Nec quod Otho Frisingensis tradit ad Dravi scaturiginem Cimbrorum prolem Briones sedisse in Britones convertere ausim, etsi quid non audeant temporis nostri critici?

15. Verumenimvero, ut semel dicam quod sentio, ut Romani qui in eam potentiam emicuerunt nec Herodoto nec Graecis antiquioribus innotuerunt, Galli et Iberi diu priscis historicis plane fuerint ignotissimi, sic Britannorum nomen serius Graecis et

Romanis auditum fuisse semper existimavi. Libellus enim ille de Mundo qui Aristotelis nomine circumfertur meminitque Britanniarum, Albionis, et Hiernae, non est ab aevo Aristotelis, sed multo recentior, ut eruditissimi iudicarunt. Polybio certe historico illi maximo qui magni Scipionis socius magnam Europae partem circa annum ante Christum 370 perlustravit, haec orbis terrarum plaga minime innotuit.

Quod, inquit ille, inter Taniam atque Narbonem ad septentrionem vergit usque in praesentem diem ignoratur, somniantque si qui de eo vel loquuntur aliquid vel scribunt. Ut illi hodie somniare videantur qui Himilconem a Carthagiensibus iussum occidua Europae littora explorare, hanc insulam pluribus ante annis aperuisse fide prodiga crediderunt, cum nihil de hac navigatione in literas relatum praeter unum et alterum apud Festum Avienum versiculum. Quod vero Britannia serius innotuerit, in caussa videatur cum disiunctior insulae situs, tum quod veteres illi Britanni tunc barbari, ut reliquae in hoc tractu gentes, sibiue viventes non magna commercia cum aliis gentibus habuerint. Et hac quidem in re Dio iuxta sentit. Primis Graecorum, inquit, Romanorumque ne esse quidem Britanniam compertum fuit, posteriores in controversiam adduxerunt, continens ne ea terra an vero insula esset, multaque de utraque opinione conscripta sunt ab iis qui certi quidem nihil noverant (quippe qui nec vidissent, nec ab indigenis qualis esset acceperant), sed coniecturis tantum, quantum vel ocii vel studii singulis aderat, niterentur. Latinorum autem primus quod sciam Britanniae meminit Lucretius his versiculis de aeris differentiis: (Nam quid Britannum coelum differre putamus,/ Et quod in Aegypto est, qua mundi claudicat axis). Lucretium autem Caesare paulo antiquiorem fuisse in confesso est, quo tempore Divitiacum Suessionum regem totius Galliae potentissimum Britanniae imperium obtinuisse ab ipso Caesare edocemur. Sed hoc de ora maritima intelligendum. Caesar enim ipse attestatur nihil Britanniae praeter oram maritimam, atque eas regiones quae sunt contra Galliam, Gallis notum fuisse. Diodorus tamen Siculus scribit Britanniam nullius advenae imperium expertam, neque enim Dionysium, neque Herculem, neque heroa aut deum quempiam accepimus eos bello tentasse. Nunc C. Caesar, qui propter res gestas divus est appellatus, primus omnium Britannis subactis certum eos dare tributum coegit. 16. Hinc nostro historico futuro principia ducenda, et non altius repetenda, si cum iudicio pependerit quod Varro ille doctissimus olim tradidit et iam antea innui. Tria nimirum esse temporum discrimina, primum ab hominum principio

Britannia Liber Primus Auctore William Camden 24-64

ad cataclysmum sive diluvium, quod propter ignorantiam vocatur ἄδηλον; secundum a diluvio ad Olympiadem primam, annum scilicet mundi 3189, quod, quia multa in eo fabulosa referuntur, μυθικόν nominatur; tertium a prima Olympiade ad nos, quod dicitur ἱστορικόν, quia res in eo gestae veris historiis continentur. Me tamen minime latet, quamvis eruditae gentes praeter Hebraeos nihil altius compertum habeant, historiam Britannicam Galfredi tercentum triginta annis ante primam Olympiadem saeculo illo in his partibus rudi et ignaro quod fabulosum ille vocavit exordiri. Hinc, ne male ponam initia, et sic caetera sequereuntur, quia et locus exigere videtur, et sequenti narrationi lux maxima inde exoriatur, liceat mihi Romanorum in Britanniam historiam non e fabellis quas vani esse scribere, et imperiti credere, sed ex incorruptis priscae antiquitatis monumentis summatim et carptim perstringere, nec ego gloriae segetem illis praecidam, qui hoc argumentum plenius molientur.

Britannia Auctore William Camden (1551 - 1623). p. 22– 64.

<http://www.philological.bham.ac.uk/cambrit/britlat.html> **Finis Operis.**

STUDIES FOR MODERN AND MEDIEVAL LATIN. LATIN IN THE MIDDLE AGES .**Latinitas Britanniae. British Medieval Latin.****Latinitas Britannica. Latin In Medieval Britain, p. 1- 23.**

- 22.** Linguistic Features of Medieval Latin , p. 1-6
- 23.** Latin in Medieval Britain. Latinitas Britanniae, p. 6-23
- 24.** William Camden Britannia, p. 24- 64
- 25.** Tacitus De Vita Julii Agricolae vel Descriptio Britanniae, p. 65- 79
- 26.** Venerabilis Bedae Historia Ecclesiastica Gentis Anglorum , p. 80- 103
- 27.** August Potthast Bibliotheca Historica Medii Aevi , p. 104-124
- 28.** Guido Angelini De Praestanti Methodo Docendi ac Discendi Latinum, p. 136- 140
- 29.** Roland G. Kent Latin as the International Auxiliary Language , p. 141- 148
- 30.** Terence Turnberg Quae Latinitas sit Moderna, p. 148-157
- 31.** De Latino Utilitario Moderno et De Latino Medii Aevi. Proposita Studiorum. p. 158-164

Prof. Dr. Darcy Carvalho. São Paulo. Brazil. 2014

Studies For Modern And Medieval Latin.

Latin In The Middle Ages . Latinitas Britanniae 3

Dr. Darcy Carvalho. São Paulo Brazil.

2014

Tacitus Descriptio Britanniae Vel De Vita Julii Agricolae

IV

TACITUS DE VITA JULII AGRICOLAE VEL DESCRIPTIO BRITANNIAE

Project Gutenberg's Germania and Agricola, by Caius Cornelius Tacitus

<http://www.gutenberg.org/cache/epub/9090/pg9090.html>

BRITANNIA: *Caput 10. Britanniae descriptio. Thule cognita: mare pigrum. 11. Britannorum origo, habitus, sacra, sermo, mores, 12. militia, regimen, rarus conventus: coelum, solum, metalla, margarita. 13. Victae gentis ingenium. Caesarum in Britanniam expeditiones. 14. Consularium legatorum res gestae. 15. Britanniae rebellio, 16. Boadicea duce coepta, a Suet. Paullino compressa. Huic succedunt ignavi. 17. Rem restituunt Petilius Cerialis et Julius Frontinus; hic Silures, ille Brigantes vincit; 18. Agricola Ordovices et Monam. Totam provinciam pacat, et 19, 20. moderatione, prudentia, abstinentia, aequitate in obsequio retinet, 21. animosque artibus et voluptatibus mollit. 22, 23. Nova expeditio novas gentes aperit, quae praesidio firmantur. Agricolae candor in communicanda gloria. 24. Consilium de occupanda Hibernia. 25-27. Civitates trans Bodotriam sitae explorantur. Caledonii, Romanos aggressi, consilio ductuque Agricolae pulsati, sacrificiis conspiracyem civitatum sanciunt. 28. Usipiorum cohors miro casu Britanniam circumvecta. Agricolae filius obit. 29. Bellum Britanni reparant Calgaco duce, cujus 30-32. oratio ad suos. 33, 34. Romanos quoque hortatur Agricola. 35-37. Atrox et cruentum proelium. 38. Penes Romanos victoria. Agricola Britanniam circumvehi praecipit.*

CN. JULII AGRICOLAE VITA

I Clarorum virorum facta moresque posteris tradere, antiquitus usitatum, ne nostris quidem temporibus quanquam incuriosa suorum aetas omisit, quotiens magna aliqua nobilis virtus vicit ac supergressa est vitium parvis magnisque civitatibus commune, ignorantiam recti et invidiam. Sed apud priores, ut agere digna memoratu pronum magisque in aperto erat, ita celeberrimus quisque ingenio ad prodendam virtutis memoriam, sine gratia aut ambitione, bonae tantum conscientiae pretio ducebatur. Ac plerique suam ipsi vitam narrare fiduciam potius morum, quam arrogantiam arbitrati sunt: nec id Rutilio et Scauro citra fidem aut obtrectationi fuit: adeo virtutes iisdem temporibus optime aestimantur, quibus facillime gignuntur. At nunc narraturo mihi vitam defuncti hominis, venia opus fuit: quam non petissem incursaturus tam saeva et infesta virtutibus tempora.

II Legimus, cum Aruleno Rustico Paetus Thrax, Herennio Senecioni Priscus Helvidius laudati essent, capitale fuisse: neque in ipsos modo auctores, sed in libros quoque eorum saevitum, delegato triumviri ministerio, ut monumenta clarissimorum

Descriptio Britanniae Vel De Vita Iulii Agricolae

ingeniorum in comitio ac foro urerentur. Scilicet illo igne vocem populi Romani et libertatem senatus et conscientiam generis humani aboleri arbitrabantur, expulsus insuper sapientiae professoribus atque omni bona arte in exilium acta, ne quid usquam

honestum occurreret. Dedimus profecto grande patientiae documentum: et sicut vetus aetas vidit, quid ultimum in libertate esset, ita nos, quid in servitute, adempto per inquisitiones et loquendi audiendique commercio. Memoriam quoque ipsam cum voce perdidissemus, si tam in nostra potestate esset oblivisci, quam tacere.

III. Nunc demum redit animus: et quanquam primo statim beatissimi saeculi ortu Nerva Caesar res olim dissociabiles miscuerit, principatum ac libertatem, augeatque quotidie felicitatem imperii Nerva Trajanus, nec spem modo ac votum securitas publica, sed ipsius voti fiduciam ac robur assumpserit; natura tamen infirmitatis humanae tardiora sunt remedia, quam mala; et, ut corpora nostra lente augescunt, cito exstinguuntur, sic ingenia studiaque oppresseris facilius, quam revocaveris. Subit quippe etiam ipsius inertiae dulcedo: et invisa primo desidia postremo amatur. Quid, si per quindecim annos, grande mortalis aevi spatium, multi fortuitis casibus, promptissimus quisque saevitia principis interciderunt? Pauci, et, ut ita dixerim, non modo aliorum, sed etiam nostri superstites sumus, exemptis e media vita tot annis, quibus juvenes ad senectutem, senes prope ad ipsos exactae aetatis terminos per silentium venimus. Non tamen pigebit vel incondita ac rudi voce memoriam prioris servitutis ac testimonium praesentium bonorum composuisse. Hic interim liber honori Agricolae soceri mei destinatus, professione pietatis aut laudatus erit aut excusatus.

IV. Cnaeus Julius Agricola, veteri et illustri Forojuliensium colonia ortus, utrumque avum procuratorem Caesarum habuit: quae equestris nobilitas est. Pater Julius Graecinus, senatorii ordinis, studio eloquentiae sapientiaeque notus, iisque ipsis virtutibus iram Caii Caesaris meritis: namque M. Silanum accusare iussus et, quia abnuerat, interfectus est. Mater Julia Procilla fuit, rarae castitatis: in hujus sinu indulgentiaque educatus, per omnem honestarum artium cultum pueritiam adolescentiamque transegit. Arcebat eum ab illecebris peccantium, praeter ipsius bonam integramque naturam, quod statim parvulus sedem ac magistram studiorum Massiliam habuit, locum Graeca comitate et provinciali parsimonia mistum ac bene compositum. Memoria teneo solitum ipsum narrare, se in prima juvenia studium philosophiae acrius, ultra quam concessum Romano ac senatori, hausisse, ni prudentiamatris incensum ac flagrantem animum coercuisset. Scilicet sublime et erectum ingenium pulchritudinem ac speciem excelsae magnaeque gloriae vehementius, quam caute, appetebat: mox mitigavit ratio et aetas: retinuitque, quod est difficillimum, ex sapientia modum.

V. Prima castrorum rudimenta in Britannia Suetonio Paullino, diligenti ac moderato duci, approbavit, electus, quem contubernio aestimaret. Nec Agricola licenter more juvenum, qui militiam in lasciviam vertunt, neque segniter ad voluptates et commeatus titulum tribunatus et incitiam retulit: sed noscere provinciam, nosci exercitui, discere a peritis, sequi optimos, nihil appetere jactatione, nihil ob formidinem recusare, simulque et anxius et intentus agere. Non sane alias exercitatio magisque in ambiguo Britannia fuit: trucidati veterani, incensae coloniae, intercepti exercitus; tum de salute, mox de victoria, certavere. Quae cuncta, etsi consiliis ductuque alterius agebantur ac

Descriptio Britanniae Vel De Vita Julii Agricolae

summa rerum et recuperatae provinciae gloria in ducem cessit, artem et usum et stimulos addidere juveni; intravitque animum militaris gloriae cupido ingrata temporibus, quibus sinistra erga eminentes interpretatio, nec minus periculum ex magna fama, quam ex mala.

VI. Hinc ad capessendos magistratus in urbem digressus, Domitiam Decidianam, splendidis natalibus ortam, sibi junxit; idque matrimonium ad majora nitenti decus ac robur fuit; vixeruntque mira concordia, per mutuam caritatem et invicem se anteposendo: nisi quod in bona uxore tanto major laus, quanto in mala plus culpa est. Sors quaesturae provinciam Asiam, proconsulem Salvium Titianum dedit: quorum neutro corruptus est; quanquam et provincia dives ac parata peccantibus, et proconsul in omnem aviditatem pronus, quantalibet facilitate redempturus esset mutuam dissimulationem mali. Auctus est ibi filia, in subsidium simul et solatium: nam filium ante sublatum brevi amisit. Mox inter quaesturam ac tribunatum plebis atque etiam ipsum tribunatus annum quiete et otio transiit, gnarus sub Nerone temporum, quibus inertia pro sapientia fuit. Idem praeturae tenor et silentium; nec enim jurisdictio obvenerat: ludos et inania honoris medio rationis atque abundantiae duxit, uti longe a luxuria, ita famae propior. Tum electus a Galba ad dona templorum recognoscenda, diligentissima conquisitione fecit, ne cuius alterius sacrilegium respublica, quam Neronis sensisset.

VII. Sequens annus gravi vulnere animum domumque ejus afflixit: nam classis Othoniana, licenter vaga, dum Intemelios (Liguria pars est) hostiliter populatur, matrem Agricolae in praediis suis interfecit: praediaque ipsa et magnam patrimonii partem diripuit, quae causa caedis fuerat. Igitur ad solemnia pietatis profectus Agricola, nuntio affectati a Vespasiano imperii deprehensus ac statim in partes transgressus est. Initia principatus ac statim urbis Mucianus regebat, juvene admodum Domitiano et ex paterna fortuna tantum licentiam usurpante. Is missum ad delectus agendos Agricolam integreque ac strenue versatum, vicesimae legioni, tarde ad sacramentum transgressae; praeposuit, ubi decessor seditiose agere narrabatur: quippe legatis quoque consularibus nimia ac formidolosa erat. Nec legatus praetorius ad cohibendum potens, incertum, suo an militum ingenio: ita successor simul et ultor electus, rarissima moderatione maluit videri invenisse bonos, quam fecisse.

VIII. Praeerat tunc Britanniae Vettius Bolanus placidius, quam feroci provincia dignum est: temperavit Agricola vim suam ardoremque compescuit, ne increceret; peritus obsequi eruditusque utilia honestis miscere. Brevi deinde Britannia consularem Petilium Cerialem accepit. Habuerunt virtutes spatium exemplorum. Sed primo Cerialis labores modo et discrimina, mox et gloriam communicabat: saepe parti exercitus in experimentum, aliquando majoribus copiis ex eventu praefecit: nec Agricola unquam in suam famam gestis exsultavit; ad auctorem et ducem, ut minister, fortunam referebat: ita virtute in obsequendo, verecundia in praedicando, extra invidiam, nec extra gloriam erat.

IX. Revertentem ab legatione legionis divus Vespasianus inter patricos ascivit, ac deinde provinciae Aquitaniae praeposuit, splendidae in primis dignitatis, administratione ac spe consulatus, cui destinarat. Credunt plerique militaribus ingeniis subtilitatem deesse, quia castrensium jurisdictio secuta et obtusior ac plura manu agens

Descriptio Britanniae Vel De Vita Julii Agricolae

calliditatem fori non exerceat. Agricola naturali prudentia, quamvis inter togatos, facile justeque agebat. Jam vero tempora curarum remissionumque divisa: ubi conventus ac judicia poscerent, gravis, intentus, severus, et saepius misericors; ubi officio satisfactum, nulla ultra potestatis persona: tristitiam et arrogantiam et avaritiam exuerat: nec illi, quod est rarissimum, aut facilitas auctoritatem aut severitas amorem deminuit. Integritatem atque abstinenciam in tanto viro referre, injuria virtutum fuerit. Ne famam quidem, cui etiam saepe boni indulgent, ostentanda virtute, aut per artem quaesivit: procul ab aemulatione adversus collegas, procul a contentione adversus procuratores, et vincere inglorium, et atteri sordidum arbitrabatur. Minus triennium in ea legatione detentus ac statim ad spem consulatus revocatus est, comitante opinione Britanniam ei provinciam dari nullis in hoc suis sermonibus sed quia par videbatur. Haud semper errat fama, aliquando et elegit. Consul egregiae tum spei filiam juveni mihi despondit ac post Consulatum collocavit, et statim Britanniae praepositus est, adjecto pontificatus sacerdotio.

DESCRIPTIO BRITANNIAE

X. Britanniae situm populosque, multis scriptoribus memoratos non in comparationem curae ingeniive referam; sed quia tum primum perdomita est. Ita quae priores nondum comperta eloquentia percoluere, rerum fide tradentur. Britannia, insularum quas Romana notitia complectitur, maxima, spatio ac coelo in orientem Germaniae, in occidentem Hispaniae obtenditur: Gallis in meridiem etiam inspicitur: septemtrionalia ejus, nullis contra terris, vasto atque aperto mari pulsantur. Formam totius Britanniae Livius veterum, Fabius Rusticus recentium eloquentissimi auctores, oblongae scutulae vel bipenni assimilavere: et est ea facies citra Caledoniam, unde et in universum fama est transgressa: sed immensunt et enorme spatium procurrentium extremo jam littore terrarum, velut in cuneum tenuatur. Hanc oram novissimi maris tunc primum Romana classis circumvecta insulam esse Britanniam affirmavit, ac simul incognitas ad id tempus insulas, quas Orcadas vocant, invenit domuitque. Dispecta est et Thule, nam hactenus jussum, et hiems appetebat; sed mare pigrum et grave remigantibus; perhibent ne ventis quidem perinde attolli: credo, quod rariores terrae montesque, causa ac materia tempestatum, et profunda moles continui maris tardius impellitur. Naturam Oceani atque aestus neque quaerere hujus operis est, ac multi retulere; unum addiderim: nusquam latius dominari mare, multum fluminum huc atque illuc ferre, nec littore tenus accrescere aut resorberi, sed influere penitus atque ambire, et jugis etiam atque montibus inseri velut in suo.

XI. Ceterum Britanniam qui mortales initio coluerint, indigenae an advecti, ut inter barbaros, parum compertum. Habitus corporum varii: atque ex eo argumenta; namque rutilae Caledoniam habitantium comae, magni artus, Germanicam originem asseverant. Silurum colorati vultus et torti plerumque crines et posita contra Hispania Iberos veteres trajecisse easque sedes occupasse fidem faciunt. Proximi Gallis et similes sunt; seu durante originis vi, seu, procurrentibus in diversa terris, positio coeli corporibus habitum dedit: in universum tamen aestimanti, Gallos vicinam insulam occupasse credibile est. Eorum sacra deprehendas superstitionum persuasionem: sermo haud multum diversus; in deposcendis periculis eadem audacia et, ubi advenere, in detrectandis eadem formido. Plus tamen ferociae Britanni praeferunt,

Descriptio Britanniae Vel De Vita Iulii Agricolae

ut quos nondum longa pax emollierit: nam Gallos quoque in bellis floruisse accepimus: mox segnitia cum otio intravit, amissa virtute pariter ac libertate; quod Britannorum olim victis evenit: ceteri manent, quales Galli fuerunt.

XII. In pedite robur: quaedam nationes et curru proeliantur: honestior auriga, clientes propugnant. Olim regibus parebant, nunc per principes factionibus et studiis trahuntur: nec aliud adversus validissimas gentes pro nobis utilius, quam quod in commune non consulunt. Rarus duabus tribusve civitatibus ad propulsandum commune periculum conventus: ita, dum singuli pugnant, universi vincuntur. Coelum crebris imbribus ac nebulis foedum: asperitas frigoribus abest. Dierum spatia ultra nostri orbis mensuram, et nox clara et extrema Britanniae parte brevis, ut finem atque initium lucis exiguo discrimine internoscas. Quod si nubes non officiant, aspici per noctem solis fulgorem, nec occidere et exsurgere, sed transire affirmant. Scilicet extrema et plana terrarum, humili umbra, non erigunt tenebras, infraque coelum et sidera nox cadit. Solum, praeter oleam vitemque et cetera calidioribus terris oriri sueta, patiens frugum, fecundum. Tarde mitescunt, cito proveniunt: eadem utriusque rei causa, multus humor terrarum coelique. Fert Britannia aurum et argentum et alia metalla, pretium victoriae: gignit et Oceanus margarita, sed subfusca ac liventia. Quidam artem abesse legentibus arbitrantur: nam in Rubro mari viva ac spirantia saxis avelli, in Britannia, prout expulsa sint, colligi: ego facilius crediderim naturam margaritis deesse, quam nobis avaritiam.

XIII. Ipsi Britanni delectum ac tributa et injuncta imperii munera impigre obeunt, si injuriae absint: has aegre tolerant, jam domiti ut pareant, nondum ut serviant. Igitur primus omnium Romanorum divus Julius cum exercitu Britanniam ingressus, quanquam prospera pugna terruerit incolas ac littore potitus sit, potest videri ostendisse posteris, non tradidisse. Mox bella civilia et in rempublicam versa principum arma, ac longa oblivio Britanniae etiam in pace. Consilium id divus Augustus vocabat, Tiberius praeceptum. Agitasse C. Caesarem de intranda Britannia satis, constat, ni velox ingenio, mobilis poenitentiae, et ingentes adversus Germaniam conatus frustra fuissent. Divus Claudius auctor operis, transvectis legionibus auxiliisque et assumpto in partem rerum Vespasiano: quod initium venturae mox fortunae fuit: domitae gentes, capti reges, et monstratus fatis Vespasianus.

XIV. Consularium primus Aulus Plautius praepositus, ac subinde Ostorius Scapula, uterque bello egregius: redactaque paulatim in formam provinciae proxima pars Britanniae: addita insuper veteranorum colonia: quaedam civitates Cogiduno regi donatae (is id nostram usque memoriam fidissimus mansit) ut vetere ac jam pridem recepta populi Romani consuetudine, haberet instrumenta servitutis et reges. Mox Didius Gallus parta a prioribus continuit, paucis admodum castellis in ulteriora promotis, per quae fama aucti officii quaereretur. Didium Veranius excepit, isque intra annum exstinctus est. Suetonius hinc Paullinus biennio prosperas res habuit, subactis nationibus firmatisque praesidiis: quorum fiducia Monara insulam, ut vires rebellibus ministrantem, aggressus, terga occasionem patefecit.

XV. Namque absentia legati remoto metu, Britanni agitare inter se mala servitutis, conferre injurias et interpretando accendere: nihil profici patientia, nisi ut graviora, tanquam ex facili toleratibus, imperentur: singulos sibi olim reges fuisse, nunc binos

Descriptio Britanniae Vel De Vita Julii Agricolae

imponi: e quibus legatus in sanguinem, procurator in bona saeviret. Aequae discordiam praepositorum, aequae concordiam, subjectis exitiosam: alterius manus centuriones, alterius servos vim et contumelias miscere. Nihil jam cupiditati, nihil libidini exceptum: in proelio fortiores esse, qui spoliarent; nunc ab ignavis plerumque et imbellibus eripi domos, abstrahi liberos, injungi delectus, tanquam mori tantum pro patria nescientibus: quantum enim transisse militum, si sese Britanni numerent? sic Germanias excussisse jugum: et flumine, non Oceano, defendi: sibi patriam, conjuges, parentes, illis avaritiam et luxuriam causas belli esse. Recessuros, ut divus Julius recessisset, modo virtutes majorum suorum aemularentur. Neve proelii unius aut alterius eventu pavescerent: plus impetus, majorem constantiam, penes miseros esse. Jam Britannorum etiam deos misereri, qui Romanum ducem absentem, qui relegatum in alia insula exercitum detinerent: jam ipsos, quod difficillimum fuerit, deliberare: porro in ejusmodi consiliis periculosius esse deprehendi, quam audere.

XVI. His atque talibus invicem instincti, Boudicea, generis regii femina, duce (neque enim sexum in imperiis discernunt) sumpsere universi bellum: ac sparsos per castella milites consecrati, expugnatis praesidiis, ipsam coloniam invasere, ut sedem servitutis: nec ullum in barbaris saevitiae genus omisit ira et victoria. Quod nisi Paullinus, cognito provinciae motu, propere subvenisset, amissa Britannia foret: quam unius proelii fortuna veteri patientiae restituit, tenentibus arma plerisque, quos conscientia defectionis et propius ex legato timor agitabat, ne, quanquam egregius cetera, arroganter in deditos et, ut suae quoque injuriae ultor, durius consuleret. Missus igitur Petronius Turpilianus, tanquam exorabilior: et delictis hostium novus, eoque poenitentiae mitior, compositis prioribus, nihil ultra ausus, Trebellio Maximo provinciam tradidit. Trebellius segnior, et nullis castrorum experimentis, comitate quadam curandi provinciam tenuit. Didicere jam barbari quoque ignoscere vitiis blandientibus: et interventus civilium armorum praebuit justam segnitiae excusationem: sed discordia laboratum, cum assuetus expeditionibus miles otio lasciviret. Trebellius fuga ac latebris vitata exercitus ira, indecorus atque humilis, precario mox praefuit: ac velut pacti, exercitus licentiam, dux salutem; et seditio sine sanguine stetit. Nec Vettius Bolanus, manentibus adhuc civilibus bellis, agitavit Britanniam disciplina: eadem inertia erga hostes, similis petulantia castrorum: nisi quod innocens Bolanus et nullis delictis invisus, caritatem paraverat loco auctoritatis.

XVII. Sed, ubi cum cetero orbe Vespasianus et Britanniam recuperavit, magni duces, egregii exercitus, minuta hostium spes. Et terrorem statim intulit Petilius Cerialis, Brigantum civitatem, quae numerosissima provinciae totius perhibetur, aggressus. Multa proelia, et aliquando non incruenta magnamque Brigantum partem aut victoria amplexus est aut bello. Et, cum Cerialis quidem alterius successoris curam famamque obruisset, sustinuit quoque molem Julius Frontinus, vir magnus quantum licebat, validamque et pugnacem Silurum gentem armis subegit, super virtutem hostium, locorum quoque difficultates eluctatus.

XVIII. Hunc Britanniae statum, has bellorum vices media jam aestate transgressus Agricola invenit, cum et milites, velut omissa expeditione, ad securitatem, et hostes ad occasionem verterentur. Ordovicum civitas, haud multo ante adventum ejus, Alam, in finibus suis agentem, prope universam obtriverat eoque initio erecta provincia: et, quibus bellum volentibus erat, probare exemplum, ac recentis legati animum opperiri,

Descriptio Britanniae Vel De Vita Iulii Agricolae

cum Agricola, quanquam transvecta aestas, sparsi per provinciam numeri, praesumpta apud militem illius anni quies, tarda et contraria bellum inchoaturo, et plerisque custodiri suspecta potius videbatur, ire obviam discrimini statuit: contractisque legionum vexillis et modica auxiliorum manu, quia in aequum degredi Ordovices non audebant, ipse ante agmen, quo ceteris par animus simili periculo esset, erexit aciem: caesaque prope universa gente, non ignarus instandum famae, ac, prout prima cessissent, terrorem ceteris fore, Monam insulam, cujus possessione revocatum Paullinum rebellione totius Britanniae supra memoravi, redigere in potestatem animo intendit. Sed, ut in dubiis consiliis, naves deerant: ratio et constantia ducis transvexit. Depositis omnibus sarcinis, lectissimos auxiliarium, quibus nota vada et patrius nandi usus, quo simul seque et arma et equos regunt, ita repente immisit, ut obstupefacti hostes, qui classem, qui naves, qui mare expectabant, nihil arduum aut invictum crediderint sic ad bellum venientibus. Ita petita pace ac dedita insula, clarus ac magnus haberi Agricola: quippe cui ingredienti provinciam, quod tempus alii per ostentationem aut officiorum ambitum transigunt, labor et periculum placuisset. Nec Agricola, prosperitate rerum in vanitatem usus, expeditionem aut victoriam vocabat victos continuisse: ne laureatis quidem gesta prosecutus est: sed ipsa dissimulatione famae famam auxit, aestimantibus, quanta futuri spe tam magna tacuisset.

XIX. Ceterum animorum provinciae prudens, simulque doctus per aliena experimenta parum profici armis, si injuriae sequerentur, causas bellorum statuit excidere. A se suisque orsus, primum domum suam coercuit; quod plerisque haud minus arduum est, quam provinciam regere. Nihil per libertos servosque publicae rei: non studiis privatis nec ex commendatione aut precibus centurionum milites ascire, sed optimum quemque fidissimum putare: omnia scire, non omnia exsequi: parvis peccatis veniam, magnis severitatem commodare: nec poena semper, sed saepius poenitentia contentus esse: officiis et administrationibus potius non peccaturos praeponere, quam damnare, cum peccassent. Frumenti et tributorum auctionem aequalitate munerum mollire, circumcisis, quae, in quaestum reperta, ipso tributo gravius tolerabantur: namque per ludibrium assidere clausis horreis et emere ultro frumenta, ac vendere pretio cogebantur: devortia itinerum et longinquitas regionum indicebatur, ut civitates a proximis hibernis in remota et avia referrent, donec, quod omnibus in promptu erat, paucis lucrosum fieret.

XX. Haec primo statim anno comprimendo, egregiam famam paci circumdedit; quae vel incuria vel intolerantia priorum haud minus quam bellum timebatur. Sed, ubi aestas advenit, contracto exercitu, multus in agmine laudare modestiam, disiectos coercere: loca castris ipse capere, aestuaria ac silvas ipse praetentare; et nihil interim apud hostes quietum pati, quo minus subitis excursibus popularetur: atque, ubi satis terruerat, parcendo rursus irritamenta pacis ostentare. Quibus rebus multae civitates, quae in illum diem ex aequo egerant, datis obsidibus, iram posuere, et praesidiis castellisque circumdatae tanta ratione curaque, ut nulla ante Britanniae nova pars illacessita transierit.

XXI. Sequens hiems saluberrimis consiliis absumpta: namque, ut homines dispersi ac rudes, eoque in bella faciles, quieti et otio per voluptates assuescerent, hortari privatim, adjuvare publice, ut templa, fora, domus exstruerent, laudando promptos et castigando segnes: ita honoris aemulatio pro necessitate erat. Jam vero principum filios liberalibus

Descriptio Britanniae Vel De Vita Iulii Agricolae

artibus erudire, et ingenia Britannorum studiis Gallorum anteferre, ut, qui modo linguam Romanam abnuebant, eloquentiam concupiscerent. Inde etiam habitus nostri honor et frequens toga: paulatimque discessum ad delenimenta vitiorum, porticus et balnea et conviviorum elegantiam: idque apud imperitos humanitas vocabatur, cum pars servitutis esset.

XXII. Tertius expeditionum annus novas gentes aperuit, vastatis usque ad Taum (aestuario nomen est) nationibus: qua formidine territi hostes quanquam conflictatum saevis tempestatibus exercitum lacescere non ausi; ponendisque insuper castellis spatium fuit. Annotabant periti non alium ducem opportunitates locorum sapientius legisse: nullum ab Agricola positum castellum aut vi hostium expugnatum aut pactione ac fuga desertum. Crebrae eruptiones: nam adversus moras obsidionis annuis copiis firmabantur: ita intrepida ibi hiems, et sibi quisque praesidio, irritis hostibus eoque desperantibus, quia soliti plerumque damna aestatis hibernis eventibus pensare, tum aestate atque hieme juxta pellebantur. Nec Agricola unquam per alios gesta avidus interceptit: seu centurio seu praefectus, incorruptum facti testem habebat. Apud quosdam acerbior in conviciis narrabatur; ut erat comis bonis, adversus malos injucundus: ceterum ex iracundia nihil supererat; secretum et silentium ejus non timeres: honestius putabat offendere, quam odisse.

XXIII. Quarta aestas obtinendis, quae percurrerat, insumpta: ac, si virtus exercituum et Romani nominis gloria pateretur, inventus in ipsa Britannia terminus. Nam Clota et Bodotria, diversi maris aestibus per immensum revectae, angusto terrarum spatio dirimuntur: quod tum praesidiis firmabatur: atque omnis propior sinus tenebatur, summotis velut in aliam insulam hostibus.

XXIV. Quinto expeditionum anno, nave prima transgressus, ignotas ad id tempus gentes crebris simul ac prosperis proeliis domuit: eamque partem Britanniae, quae Hiberniam aspicit, copiis instruxit in spem magis quam ob formidinem; si quidem Hibernia, medio inter Britanniam atque Hispaniam sita et Gallico quoque mari opportuna, valentissimam imperii partem magnis invicem usibus miscuerit. Spatium ejus, si Britanniae comparetur, angustius, nostri maris insulas superat. Solum coelumque et ingenia cultusque hominum haud multum a Britannia differunt: in melius aditus portusque per commercia et negotiatores cogniti. Agricola expulsum seditione domestica unum ex regulis gentis exceperat ac specie amicitiae in occasionem retinebat. Saepe ex eo audiui, legione una et modicis auxiliis debellari obtinerique Hiberniam posse. Idque etiam adversus Britanniam profuturum, si Romana ubique arma, et velut e conspectu libertas tolleretur.

XXV. Ceterum aestate, qua sextum officii annum inchoabat, amplexus civitates trans Bodotriam sitas, quia motus universarum ultra gentium et infesta hostilis exercitus itinera timebantur, portus classe exploravit: quae, ab Agricola primum assumpta in partem virium, sequebatur egregia specie, cum simul terra, simul mari bellum impelleretur, ac saepe iisdem castris pedes equesque et nauticus miles, mixti copiis et laetitia, sua quisque facta, suos casus attollerent: ac modo silvarum ac montium profunda, modo tempestatum ac fluctuum adversa, hinc terra et hostis, hinc victus Oceanus militari jactantia compararentur. Britannos quoque, ut ex captivis audiebatur, visa classis obstupefaciebat, tanquam, aperto maris sui secreto, ultimum victis

Descriptio Britanniae Vel De Vita Iulii Agricolae

perfugium clauderetur. Ad manus et arma conversi Caledoniam incolentes populi, paratu magno, majore fama, uti mos est de ignotis, oppugnasse ultro, castella adorti, metum, ut provocantes, addiderant: regrediendumque citra Bodotriam, et excedendum potius, quam pellerentur, specie prudentium ignavi admonebant: cum interim cognoscit hostes pluribus agminibus irrupturos. Ac, ne superante numero et peritia locorum circumiretur, diviso et ipse in tres partes exercitu incessit.

XXVI. Quod ubi cognitum hosti, mutato repente consilio, universi nonam legionem, ut maxime invalidam, nocte aggressi, inter somnum ac trepidationem caesis vigilibus, irrupere. Jamque in ipsis castris pugnabant, cum Agricola, iter hostium ab exploratoribus edoctus et vestigiis insecutus, velocissimos equitum peditumque assultare tergis pugnantium jubet, mox ab universis adjici clamorem; et propinqua luce fulsere signa: ita ancipiti malo territi Britanni: et Romanis redit animus, ac, securi pro salute, de gloria certabant. Ultro quin etiam erupere: et fuit atrox in ipsa portarum angustiis proelium, donec pulsi hostes; utroque exercitu certante, his, ut tulisse opem, illis, ne eguisse auxilio viderentur. Quod nisi paludes et silvae fugientes texissent, debellatum illa victoria foret.

XXVII. Cujus conscientia ac fama ferox exercitus nihil virtuti suae invium: penetrandam Caledoniam, inveniendumque tandem Britanniae terminum continuo proeliorum cursu, fremebant: atque illi modo cauti ac sapientes, prompti post eventum ac magniloqui erant. Iniquissima haec bellorum conditio est: prospera omnes sibi vindicant, adversa uni imputantur. At Britanni non virtute, sed occasione et arte ducis rati, nihil ex arrogantia remittere, quo minus juventutem armarent, conjuges ac liberos in loca tuta transferrent, coetibus ac sacrificiis conspiracyem civitatum sancirent: atque ita irritatis utrimque animis discessum.

XXVIII. Eadem aestate cohors Usipiorum, per Germanias conscripta, in Britanniam transmissa, magnum ac memorabile facinus ausa est. Occiso centurione ac militibus, qui ad tradendam disciplinam immixti manipulis exemplum et rectores habebantur, tres liburnicas, adactis per vim gubernatoribus, ascendere: et uno remigante, suspectis duobus eoque interfectis, nondum vulgato rumore ut miraculum praevehebantur: mox hac atque illa rapti, et cum plerisque Britannorum, sua defensantium, proelio congressi, ac saepe victores, aliquando pulsi, eo ad extremum inopiae venere, ut infirmos suorum, mox sorte ductos, vincerentur. Atque circumvecti Britanniam, amissis per inscitiam regendi navibus, pro praedonibus habiti, primum a Suevis, mox a Frisiis intercepti sunt: ac fuere, quos per commercia venumdatos et in nostram usque ripam mutatione ementium adductos, indicium tanti casus illustravit.

XXIX. Initio aetatis Agricola, domestico vulnere ictus, anno ante natum filum amisit. Quem casum neque, ut plerique fortium virorum, ambitiose, neque per lamenta rursus ac moerorem muliebriter tulit: et in luctu bellum inter remedia erat. Igitur praemissa classe, quae pluribus locis praedata, magnum et incertum terrorem faceret, expedito exercitu, cui ex Britannis fortissimos et longa pace exploratos addiderat, ad montem Grampium pervenit, quem jam hostis insederat. Nam Britanni, nihil fracti pugnae prioris eventu, et ultionem aut servitium exspectantes, tandemque docti commune periculum concordia propulsandum, legationibus et foederibus omnium civitatum vires exciverant. Jamque super triginta millia armatorum aspiciebantur, et adhuc affluebat

Descriptio Britanniae Vel De Vita Iulii Agricolae

omnis juvenus et quibus cruda ac viridis senectus, clari bello et sua quisque decora gestantes: cum inter plures duces virtute et genere praestans, nomine Calgacus, apud contractam multitudinem proelium poscentem, in hunc modum locutus fertur:

XXX. "Quotiens causas belli et necessitatem nostram intueor, magnus mihi animus est hodiernum diem consensumque vestrum initium libertatis totius Britanniae fore. Nam et universi servitutis expertes, et nullae ultra terrae, ac ne mare quidem securum, imminente nobis classe Romana: ita proelium atque arma, quae fortibus honesta, eadem etiam ignavis tutissima sunt. Priores pugnae, quibus adversus Romanos varia fortuna certatum est, spem ac subsidium in nostris manibus habebant: quia nobilissimi totius Britanniae eoque in ipsis penetralibus siti, nec servientium littora aspicientes, oculos quoque a contactu dominationis inviolatos habebamus. Nos terrarum ac libertatis extremos, recessus ipse ac sinus famae in hunc diem defendit: nunc terminus Britanniae patet; atque omne ignotum pro magnifico est. Sed nulla jam ultra gens, nihil nisi fluctus et saxa, et infestiores Romani: quorum superbiam frustra per obsequium et modestiam effugeris. Raptores orbis, postquam cuncta vastantibus defuere terrae, et mare scrutantur: si locuples hostis est, avari; si pauper, ambitiosi: quos non Oriens, non Occidens, satiaverit. Soli omnium opes atque inopiam pari affectu concupiscunt. Auferre, trucidare, rapere, falsis nominibus imperium; atque, ubi solitudinem faciunt, pacem appellant."

XXXI. "Liberos cuique ac propinquos suos natura carissimos esse voluit; hi per delectus, alibi servituri, auferuntur conjuges sororesque, etsi hostilem libidinem effugiant, nomine amicorum atque hospitem polluuntur. Bona fortunasque in tributum egerunt, annos in frumentum: corpora ipsa ac manus silvis ac paludibus emuniendis inter verbera ac contumelias conterunt. Nata servituti mancipia semel veneunt, atque ultro a dominis aluntur: Britannia servitutem suam quotidie emit, quotidie pascit. Ac, sicut in familia recentissimus quisque servorum et conservis ludibrio est, sic in hoc orbis terrarum vetere famulatu novi nos et viles in excidium petimur. Neque enim arva nobis aut metalla aut portus sunt, quibus exercendis reservemur. Virtus porro ac ferocia subjectorum ingrata imperantibus: et longinquitas ac secretum ipsum quo tutius, eo suspectius. Ita, sublata spe veniae, tandem sumite animum, tam quibus salus, quam quibus gloria carissima est. Trinobantes, femina duce, exurere coloniam, expugnare castra, ac, nisi felicitas in socordiam vertisset, exuere jugum potuere: nos integri et indomiti et libertatem non in poenitentiam laturos, primo statim congressu nonne ostendamus, quos sibi Caledonia viros seposuerit? An eandem Romanis in bello virtutem, quam in pace lasciviam adesse creditis?"

XXXII. "Nostris illi dissensionibus ac discordiis clari, vitia hostium in gloriam exercitus sui vertunt: quem contractum ex diversissimis gentibus, ut secundae res tenent, ita adversae dissolvent: nisi si Gallos et Germanos et (pudet dictu) Britannorum plerosque, licet dominationi alienae sanguinem commodent, diutius tamen hostes quam servos, fide et affectu teneri putatis: metus et terror est, infirma vincula caritatis quae ubi removeris, qui timere desierint, odisse incipient. Omnia victoriae incitamenta pro nobis sunt: nullae Romanos conjuges accendunt; nulli parentes fugam exprobraturi sunt; aut nulla plerisque patria, aut alia est. Paucos numero, trepidos ignorantia, coelum ipsum ac mare et silvas, ignota omnia circumspectantes, clausos quodammodo ac vinctos dii nobis tradiderunt. Ne terreat vanus aspectus et auri fulgor atque argenti, quod neque

Descriptio Britanniae Vel De Vita Iulii Agricolae

tegit neque vulnerat. In ipsa hostium acie inveniemus nostras manus: agnoscent Britanni suam causam: recordabuntur Galli priorem libertatem: deserent illos ceteri Germani, tanquam nuper Usipii reliquerunt. Nec quidquam ultra formidinis: vacua castella, senum coloniae, inter male parentes et injuste imperantes aegra municipia et discordantia: hic dux, hic exercitus: ibi tributa et metalla et ceterae servientium poenae: quas in aeternum perferre aut statim ulcisci in hoc campo est. Proinde ituri in aciem et majores vestros et posteros cogitate."

XXXIII. Excepere orationem alacres, ut barbaris moris, cantu et fremitu clamoribusque dissonis. Jam que agmina, et armorum fulgores audentissimi cujusque procursu: simul instruebantur acies: cum Agricola, quanquam laetum et vix munimentis coercitum militem adhortatus, ita disseruit: "Octavus annus est, commilitones, ex quo virtute et auspiciis imperii Romani fide atque opera vestra Britanniam vicistis: tot expeditionibus, tot proeliis, seu fortitudine adversus hostes seu patientia ac labore paene adversus ipsam rerum naturam opus fuit, neque me militum neque vos ducis poenituit. Ergo egressi, ego veterum legatorum, vos priorum exercituum terminos, finem Britanniae non fama nec rumore, sed castris et armis tenemus. Inventa Britannia et subacta. Equidem saepe in agmine, cum vos paludes montesve et flumina fatigarent, fortissimi cujusque voces audiebam, Quando dabitur hostis, quando acies? Veniunt, e latebris suis extrusi: et vota virtusque in aperto, omniaque prona victoribus, atque eadem victis adversa. Nam, ut superasse tantum itineris, silvas evasisse, transisse aestuaria pulchrum ac decorum in frontem; ita fugientibus periculosissima, quae hodie prosperrima sunt. Neque enim nobis aut locorum eadem notitia aut commeatum eadem abundantia: sed manus et arma et in his omnia. Quod ad me attinet, jam pridem mihi decretum est, neque exercitus neque ducis terga tuta esse. Proinde et honesta mors turpi vita potior; et incolumitas ac decus eodem loco sita sunt: nec inglorium fuerit, in ipso terrarum ac naturae fine cecidisse."

XXXIV. "Si novae gentes atque ignota acies constitisset, aliorum exercituum exemplis vos hortarer: nunc vestra decora recensete, vestros oculos interrogate. Ii sunt, quos proximo anno, unam legionem furto noctis aggressos, clamore debellastis: ii ceterorum Britannorum fugacissimi, ideoque tam diu superstites. Quomodo silvas saltusque penetrantibus fortissimum quodque animal contra ruere, pavida et inertia ipso agminis sono pelluntur, sic acerrimi Britannorum jam pridem ceciderunt: reliquus est numerus ignavorum et metuentium, quos quod tandem invenistis, non restiterunt, sed deprehensi sunt: novissimae res et extremo metu corpora defixere aciem in his vestigiis, in quibus pulchram et spectabilem victoriam ederetis. Transigite cum expeditionibus: imponite quinquaginta annis magnum diem: approbate reipublicae nunquam exercitui imputari potuisse aut moras belli aut causas rebellandi."

XXXV. Et alloquente adhuc Agricola, militum ardor eminebat, et finem orationis ingens alacritas consecuta est, statimque ad arma discursum. Instinctos ruentesque ita disposuit, ut peditum auxilia, quae octo millia erant, mediam aciem firmarent, equitum tria millia cornibus affunderentur: legiones pro vallo stetere, ingens victoriae decus citra Romanum sanguinem bellanti, et auxilium, si pellerentur. Britannorum acies, in speciem simul ac terrorem, editioribus locis constitit ita, ut primum agmen aequo, ceteri per acclive jugum connexi velut insurgerent: media campi covinarius et eques

Descriptio Britanniae Vel De Vita Iulii Agricolae

streptu ac discursu complebat. Tum Agricola superante hostium multitudine veritus, ne simul in frontem, simul et latera suorum pugnaretur, diductis ordinibus, quanquam porrectior acies futura erat et arcessendas plerique legiones admonebant, promptior in spem et firmus adversis, dimisso equo pedes ante vexilla constitit.

XXXVI. Ac primo congressu eminus certabatur simul constantia, simul arte Britanni ingentibus gladiis et brevibus cetris missilia nostrorum vitare vel excutere, atque ipsi magnam vim telorum superfundere: donec Agricola Batavorum cohortes ac Tungrorum duas cohortatus est, ut rem ad mucrones ac manus adducerent: quod et ipsis vetustate militiae exercitatum, et hostibus inhabile parva scuta et enormes gladios gerentibus: nam Britannorum gladii sine mucrone complexum armorum et in aperto pugnam non tolerabant. Igitur, ut Batavi miscere ictus, ferire umbonibus, ora foedare, et stratis qui in aequo obstiterant, erigere in colles aciem coepere, ceterae cohortes, aemulatione et impetu commistae, proximos quosque caedere; ac plerique semineces aut integri festinatione victoriae relinquebantur. Interim equitum turmae fugere, covinari peditum se proelio miscuere: et, quanquam recentem terrorem intulerant, densis tamen hostium agminibus et inaequalibus locis haerebant: minimeque equestris ea pugnae facies erat, cum aegre diu stantes simul equorum corporibus impellerentur, ac saepe vagi currus, exterriti sine rectoribus equi, ut quemque formido tulerat, transversos aut obvios incursabant.

XXXVII. Et Britanni, qui adhuc pugnae expertes summa collium insederant et paucitatem nostrorum vacui spernebant, degredi paulatim et circumire terga vincentium coeperant: ni id ipsum veritus Agricola, quatuor equitum alas, ad subita belli retentas, venientibus opposuisset, quantoque ferocius accurrerant, tanto acrius pulsos in fugam disjecisset. Ita consilium Britannorum in ipsos verum: transvectaeque praecepto ducis a fronte pugnantium alae, aversam hostium aciem invasere. Tum vero patentibus locis grande et atrox spectaculum: sequi, vulnerare, capere atque eosdem, oblatis aliis, trucidare. Jam hostium, prout cuique ingenium erat, catervae armatorum paucioribus terga praestare, quidam inermes ultro ruere ac se morti offerre; passim arma et corpora et laceri artus et cruenta humus: et aliquando etiam victis ira virtusque; postquam silvis appropinquarunt, collecti primos sequentium incautos et locorum ignaros circumveniebant. Quod ni frequens ubique Agricola validas et expeditas cohortes indaginis modo, et, sicubi arctiora erant, partem equitum dimissis equis, simul rariores silvas equitem persultare jussisset, acceptum aliquod vulnus per nimiam fiduciam foret. Ceterum, ubi compositos firmis ordinibus sequi rursus videre, in fugam versi, non agminibus, ut prius, nec alius alium respectantes, rari et vitabundi invicem, longinqua atque avia petiere. Finis sequendi nox et satietas fuit: caesa hostium ad decem millia: nostrorum trecenti sexaginta cecidere: in quis Aulus Atticus praefectus cohortis, juvenili ardore et ferocia equi hostibus illatus.

XXXVIII. Et nox quidem gaudio praedaque laeta victoribus: Britanni palantes, mixtoque virorum mulierumque ploratu, trahere vulneratos, vocare integros, deserere domos ac per iram ultro incendere: eligere latebras et statim relinquere: miscere invicem consilia aliqua, dein separare: aliquando frangi aspectu pignorum suorum, saepius concitari: satisque constabat, saevisse quosdam in conjuges ac liberos, tanquam misererentur. Proximus dies faciem victoriae latius aperuit: vastum ubique silentium, secreti colles, fumantia procul tecta, nemo exploratoribus obvis: quibus in omnem

Descriptio Britanniae Vel De Vita Iulii Agricolae

partem dimissis, ubi incerta fugae vestigia neque usquam conglobari hostes compertum et exacta jam aestate spargi bellum nequibat, in fines Horestorum exercitum deducit. Ibi acceptis obsidibus, praefecto classis circumvehi Britanniam praecepit. Datae ad id vires, et praecesserat terror. Ipse peditem atque equites lento itinere, quo novarum gentium animi ipsa transitus mora terrerentur, in hibernis locavit. Et simul classis secunda tempestate ac fama Trutulensem portum tenuit, unde proximo latere Britanniae lecto omni redierat.

XXXIX. Hunc rerum cursum, quanquam nulla verborum jactantia epistolis Agricolae actum, ut Domitiano moris erat, fronte laetus, pectore anxius excepit. Inerat conscientia derisui fuisse nuper falsum e Germania triumphum, emptis per commercia, quorum habitus et crines in captivorum speciem formarentur: at nunc veram magnamque victoriam, tot millibus hostium caesis, ingenti fama celebrari. Id sibi maxime formidolosum, privati hominis nomen supra principis attolli: frustra studia fori et civilium artium decus in silentium acta, si militarem gloriam alius occuparet: et cetera utcumque facilius dissimulari: ducis boni imperatoriam virtutem esse. Talibus curis exercitus, quodque saevae cogitationis indicium erat, secreto suo satiat, optimum in praesentia statuit reponere odium, donec impetus famae et favor exercitus languesceret: nam etiam tum Agricola Britanniam obtinebat.

XL. Igitur triumphalia ornamenta et illustris statuae honorem et quidquid pro triumpho datur, multo verborum honore cumulata, decerni in senatu jubet; addique insuper opinionem, Syriam provinciam Agricolae destinari, vacuum tum morte Atilii Rufi consularis et majoribus reservatam. Credidere plerique libertum ex secretioribus ministeriis missum ad Agricolam codicillos, quibus ei Syria dabatur, tulisse cum praecepto, ut, si in Britannia foret, traderentur: eumque libertum in ipso freto Oceani obvium Agricolae, ne appellato quidem eo, ad Domitianum remeasse: sive verum istud, sive ex ingenio principis fictum ac compositum est. Tradiderat interim Agricola successori suo provinciam quietam tutamque. Ac, ne notabilis celebritate et frequentia occurrentium introitus esset, vitato amicorum officio, noctu in urbem, noctu in palatium, ita ut praeceptum erat, venit: exceptusque brevi osculo et nullo sermone turbae servientium immixtus est. Ceterum, ut militare nomen, grave inter otiosos, aliis virtutibus temperaret, tranquillitatem atque otium penitus auxit, cultu modicus, sermone facilis, uno aut altero amicorum comitatus; adeo ut plerique quibus magnos viros per ambitionem aestimare mos est, viso aspectoque Agricola, quaererent famam, pauci interpretarentur.

XLI. Crebro per eos dies apud Domitianum absens accusatus, absens absolutus est. Causa periculi non crimen ullum aut querela laesi cujusquam, sed infensus virtutibus princeps et gloria viri ac pessimum inimicorum genus, laudantes. Et ea insecuta sunt reipublicae tempora, quae sileri Agricolam non sinerent: tot exercitus in Moesia Daciaque et Germania Pannoniaque, temeritate aut per ignaviam ducum amissi: tot militares viri cum tot cohortibus expugnati et capti: nec jam de limite imperii et ripa, sed de hibernis legionum et possessione dubitatum. Ita, cum damna damnis continuarentur atque omnis annus funeribus et cladibus insigniretur, poscebatur ore vulgi dux Agricola: comparantibus cunctis vigorem, constantiam et expertum bellis animum cum inertia et formidine ceterorum. Quibus sermonibus satis constat Domitiani quoque aures verberatas, dum optimus quisque libertorum amore et fide,

Descriptio Britanniae Vel De Vita Iulii Agricolae

pessimi malignitate et livore, pronum deterioribus principem exstimulabant. Sic Agricola simul suis virtutibus, simul vitiis aliorum, in ipsam gloriam praeceps agebatur.

XLII. Aderat jam annus, quo proconsulatum Asiae et Africae sortiretur, et occiso Civica nuper nec Agricolae consilium deerat, nec Domitiano exemplum. Accessere quidam cogitationum principis periti, qui, iturusne esset in provinciam, ultro Agricolam interrogarent: ac primo occultius quietem et otium laudare, mox operam suam in approbanda excusatione offerre: postremo non jam obscuri, suadentes simul terrentesque, pertraxere ad Domitianum; qui paratus simulatione, in arrogantiam compositus, et audiit preces excusantis, et, cum annuisset, agi sibi gratias passus est: nec erubuit beneficii invidia. Salarium tamen, proconsulari solitum offerri et quibusdam a se ipso concessum, Agricolae non dedit: sive offensus non petitum, sive ex conscientia, ne, quod vetuerat, videretur emisse. Proprium humani ingenii est, odisse quem laesis: Domitiani vero natura praeceps in iram, et quo obscurior, eo irrevocabilius, moderatione tamen prudentiaque Agricolae leniebatur: quia non contumacia neque inani jactatione libertatis famam fatumque provocabat. Sciant. quibus moris illicita mirari, posse etiam sub malis principibus magnos viros esse: obsequiumque ac modestiam, si industria ac vigor adsint, eo laudis excedere, quo plerique per abrupta, sed in nullum reipublicae usum, ambitiosa morte inclaruerunt.

XLIII. Finis vitae ejus nobis luctuosus, amicis tristis, extraneis etiam ignotisque non sine cura fuit. Vulgus quoque et hic aliud agens populus et ventitavere ad domum, et per fora et circulos locuti sunt: nec quisquam audita morte Agricolae aut laetatus est aut statim oblitus. Augebat miserationem constans rumor, veneno interceptum. Nobis nihil comperti affirmare ausim: ceterum per omnem valetudinem ejus, crebrius quam ex more principatus per nuntios visentis, et libertorum primi et medicorum intimi venire: sive cura illud sive inquisitio erat. Supremo quidem die, momenta deficientis per dispositos cursores nuntiata constabat, nullo credente sic accelerari, quae tristis audiret. Speciem tamen doloris animo vultuque prae se tulit, securus jam odii, et qui facilius dissimularet gaudium, quam metum. Satis constabat, lecto testamento Agricolae, quo cohaeredem optima uxori et piissimae filiae Domitianum scripsit, laetatum eum velut honore judicioque: tam caeca et corrupta mens assiduus adulationibus erat, ut nesciret a bono patre non scribi haeredem, nisi malum principem.

XLIV. Natus erat Agricola, Caio Caesare tertium consule, Idibus Juniis: excessit sexto et quinquagesimo anno, decimo Kalendas Septembris, Collega Priscoque consulibus. Quod si habitum quoque ejus posterius noscere velint, decentior quam sublimior fuit; nihil metus in vultu, gratia oris supererat bonum virum facile crederes, magnum libenter. Et ipse quidem, quanquam medio in spatio integrae aetatis ereptus, quantum ad gloriam, longissimum aevum peregit. Quippe et vera bona, quae in virtutibus sita sunt, impleverat, et consulari ac triumphalibus ornamentis praedito, quid aliud adstruere fortuna poterat? Opibus nimis non gaudebat; speciosae contigerant. Filia atque uxore superstitibus, potest videri etiam beatus; incolumi dignitate, florente fama, salvis affinitatibus et amicitiiis, futura effugisse. Nam sicuti durare in hac beatissimi saeculi luce ac principem Trajanum videre, quod augurio votisque apud nostras aures ominabatur, ita festinatae mortis grande solatium tulit, evasisse postremum illud tempus, quo Domitianus non jam per intervalla ac spiramenta temporum, sed continuo et velut uno ictu rempublicam exhaustit.

Descriptio Britanniae Vel De Vita Julii Agricolae

XLV. Non vidit Agricola obsessam curiam, et clausum armis senatum, et eadem strage tot consularium caedes, tot nobilissimarum feminarum exsilia et fugas. Una adhuc victoria Carus Metius censebatur, et intra Albanam arcem sententia Messalini strepebat, et Massa Bebius jam tum reus erat. Mox nostrae duxere Helvidium in carcerem manus: nos Maurici Rusticique visus, nos innocenti sanguine Senecio perfudit. Nero tamen subtraxit oculos iussitque scelera, non spectavit: praecipua sub Domitiano miseriarum pars erat videre et aspici: cum suspiria nostra subscriberentur; cum denotandis tot hominum palloribus sufficeret saevus ille vultus et rubor, quo se contra pudorem muniebat. Tu vero felix, Agricola, non vitae tantum claritate, sed etiam opportunitate mortis. Ut perhibent qui interfuerunt novissimis sermonibus tuis, constans et libens fatum excepisti; tanquam pro virili portione innocentiam principi donares. Sed mihi filiaeque ejus, praeter acerbitem parentis erepti, auget moestitiam, quod assidere valetudini, fovere deficientem, satiari vultu, complexu, non contigit: excepissemus certe mandata vocesque, quas penitus animo figeremus. Noster hic dolor, nostrum vulnus: nobis tam longae absentiae conditione ante quadriennium amissus est. Omnia sine dubio, optime parentum, assidente amantissima uxore, superfuere honori tuo: paucioribus tamen lacrimis compositus es, et novissima in luce desideravere aliquid oculi tui.

XLVI. Si quis piorum manibus locus, si, ut sapientibus placet, non cum corpore exstinguuntur magnae animae, placide quiescas, nosque, domum tuam, ab infirmo desiderio et muliebribus lamentis ad contemplationem virtutum tuarum voces, quas neque lugeri neque plangi fas est: admiratione te potius, te immortalibus laudibus, et, si natura suppeditet, similitudine decoremus. Is verus honos, ea conjunctissimi cujusque pietas. Id filiae quoque uxori praeceperim, sic patris, sic mariti memoriam venerari, ut omnia facta dictaque ejus secum revolvant, formamque ac figuram animi magis quam corporis complectantur: non quia intercedendum putem imaginibus, quae marmore aut aere finguntur; sed ut vultus hominum, ita simulacra vultus imbecilla ac mortalia sunt; forma mentis aeterna, quam tenere et exprimere non per alienam materiam et artem, sed tuis ipse moribus possis. Quidquid ex Agricola amavimus, quidquid mirati sumus, manet mansurumque est in animis hominum, in aeternitate temporum, fama rerum. Nam multos veterum, velut inglorios, et ignobiles, oblivio obruet: Agricola posteritati narratus et traditus superstes erit. (IV) **Descriptio Britanniae vel de Vita Julii Agricolae Auctore Caius Cornelius Tacitus, p. 62-79. Prof. W. S. Tyler. Project Gutenberg's Germania and Agricola, by Caius Cornelius Tacitus.** <http://www.gutenberg.org/cache/epub/9090/pg9090.html>

**STUDIES FOR MODERN AND MEDIEVAL LATIN. LATIN IN THE MIDDLE AGES .
Latinitas Britanniae. British Medieval Latin.**

Latinitas Britannica. Latin In Medieval Britain, p. 1- 23.

1. Linguistic Features of Medieval Latin , p. 1-6
2. Latin in Medieval Britain. Latinitas Britanniae, p. 6-23
3. William Camden Britannia, p. 24- 64
4. Tacitus De Vita Julii Agricolae vel Descriptio Britanniae, p. 65- 79
5. Venerabilis Bedae Historia Ecclesiastica Gentis Anglorum , p. 80- 103
6. August Potthast Bibliotheca Historica Medii Aevi , p. 104-124
7. Guido Angelini De Praestanti Methodo Docendi ac Discendi Latinum, p. 136- 140
8. Roland G. Kent Latin as the International Auxiliary Language , p. 141- 148
9. Terence Turnberg Quae Latinitas sit Moderna, p. 148-157
10. De Latino Utilitario Moderno et De Latino Medii Aevi. Proposita Studiorum. p. 158-164

Prof. Dr. Darcy Carvalho. São Paulo. Brazil. 2014

VENERABILIS BEDAE HISTORIA ECCLESIASTICA GENTIS ANGLORUM
BRITISH MEDIEVAL LATIN VEL LATINITAS BRITANNIAE

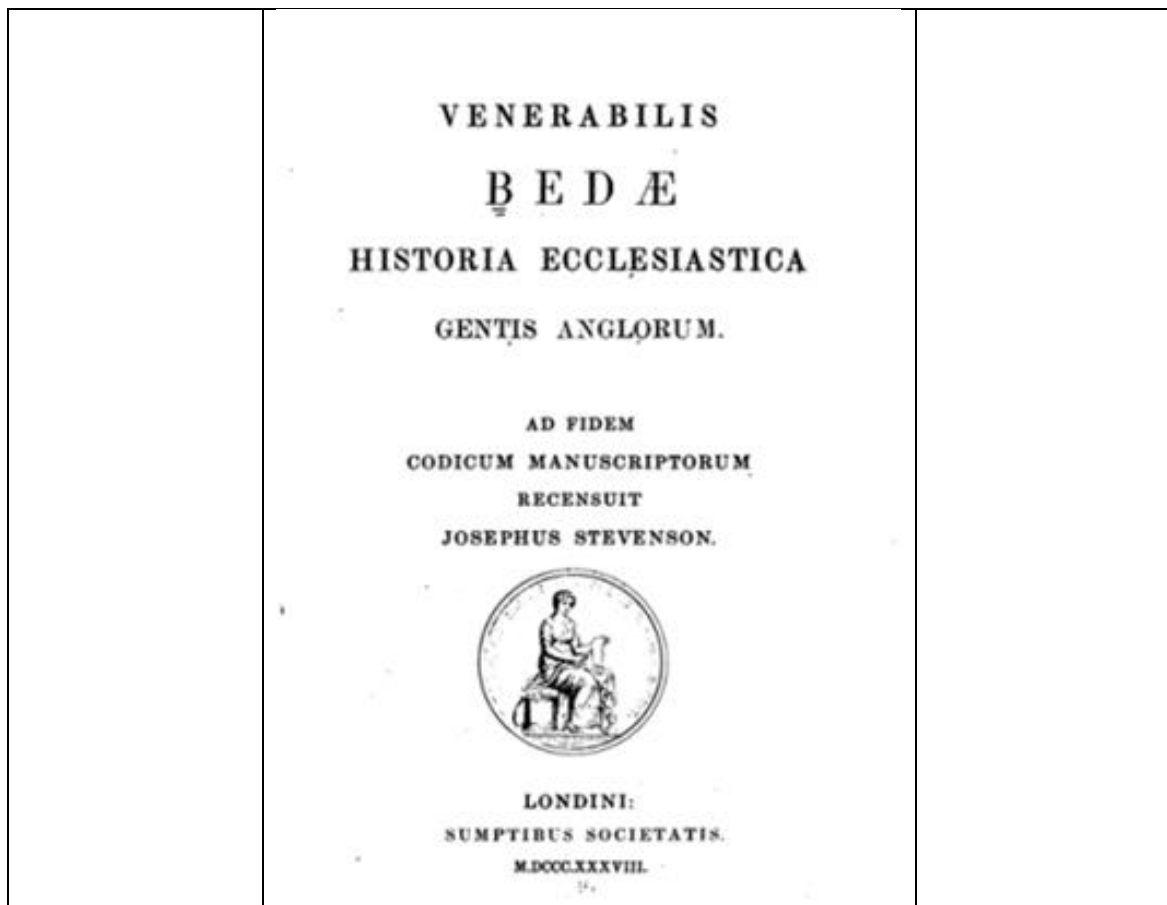
STUDIES FOR MEDIEVAL AND MODERN LATIN V

V

VENERABILIS BEDAE HISTORIA ECCLESIASTICA GENTIS ANGLORUM

80-97

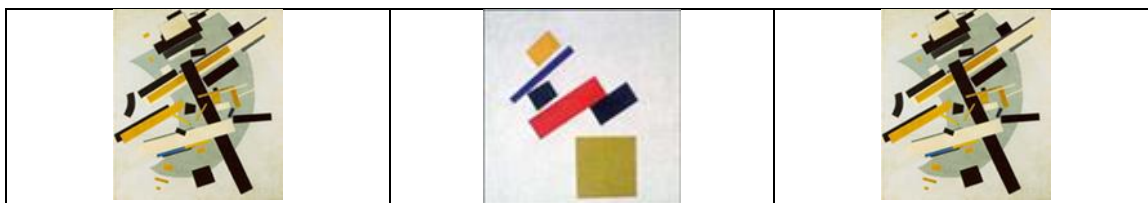

Venerabilis Bedae Historia Ecclesiastica Gentis Anglorum

Sources

<https://archive.org/details/operahistorica02bedeuoft>

<https://archive.org/details/bedehistoria> ecco0bedegoog

VENERABILIS BEDAE HISTORIA ECCLESIASTICA GENTIS ANGLORUM

PROLOGUS.

GLORIOSISSIMO REGI CEOLUULPHO,

BAEDA,

Famulus Christi et Presbyter.

HISTORIAM GENTIS ANGLORUM ECCLE- Dedication.
SIASTICAM, quam nuper edideram, libentissime
 tibi desideranti, rex, et prius ad legendum ac
 probandum transmissi, et nunc ad transscribendum
 ac plenius ex tempore meditandum retransmitto;
 satisque studium tuæ sinceritatis amplector, quo
 non solum audiendis Scripturæ sanctæ verbis
 aurem sedulus accommodas, verum etiam noscen-
 dis priorum gestis sive dictis, et maxime nostræ
 gentis virorum illustrium, curam vigilanter impen-

NOTES AND VARIOUS READINGS.

¹ *Ceolwulpho.*] Ceolwolf king of Northumbria succeeded Osric 9 May in the year 729 (not in 728), and in 737 resigned his crown and became a monk in the monastery of Lindisfarne. The year of his death is uncertain, being ascribed to 739 by M. Westminster, to 758 by Henry of Hun-

tingdon, to 760 by the Saxon Chronicle and Florence of Worcester, and to 764 by Symeon of Durham and Hoveden. He was canonized, and is placed in the Calendar upon 15 January; see Mabillon, *Acta Sanctor. Ord. S. Bened. sec. iii. p. ii. p. 158*, edit. Venet.

H

VENERABILIS BEDAE HISTORIA ECCLESIASTICA GENTIS ANGLORUM. 80-97

2

PROLOGUS.

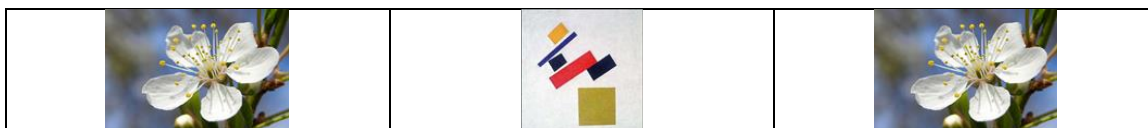
dis. Sive enim historia de bonis bona referat, ad imitandum bonum auditor sollicitus instigatur; seu mala commemoret de pravis, nihilominus religiosus ac pius auditor sive lector, devitando quod noxium est ac perversum, ipse sollertius ad exsequenda ea, quæ bona ac Deo digna esse cognoverit, accenditur. Quod ipsum tu quoque vigilantissime deprehendens, historiam memoratam in notitiam tibi simulque eis, quibus te regendis Divina præfecit auctoritas, ob generalis curam salutis latius propalari desideras.

Sources of information.

§ 2. Ut autem in his quæ scripsi, vel tibi, vel ceteris auditoribus sive lectoribus hujus historiæ, occasionem dubitandi subtraham, quibus hæc maxime auctoribus didicerim breviter intimare curabo. 15 Auctor ante omnes atque adjutor opusculi hujus Albinus abba reverentissimus vir per omnia doctissimus exstitit; qui in ecclesia Cantuariorum a beatæ memoriæ Theodoro archiepiscopo et Hadriano abbate, viris venerabilibus atque eruditissimis, 20 institutus, diligenter omnia, quæ in ipsa Cantuariorum provincia, vel etiam in contiguis eidem regionibus, a discipulis beati papæ Gregorii gesta fuere, vel monumentis literarum vel seniorum traditione cognoverat; et ea mihi de his, quæ memoria digna 25

¹⁷ *Albinus.*] Leland, Baronius, Reyner, Cave, and others found the Albinus here mentioned, who died in the year 732, with the more celebrated Flaccus Albinus, or Alcuin, who died in 804. Mabillon has printed in his *Vetera Analecta* a letter

addressed by Beda to this Albinus, thanking him for the transmission of documents to be inserted in his *Ecclesiastical History*. The Sax. here adds,—*se was wide gefaren and gelæred; 'he had travelled far, and was learned.'*

VENERABILIS BDAE HISTORIA ECCLESIASTICA GENTIS ANGLORUM. 80-97

PROLOGUS.

3

videbantur, per religiosum Londoniensis ecclesiae
presbyterum Nothelmum, sive literis mandata,
sive ipsius Nothelmi viva voce referenda, trans-
misit. Qui videlicet Nothelmus postea Romam
5 veniens, nonnullas ibi beati Gregorii papae simul
et aliorum pontificum epistolas, perscrutato ejus-
dem sanctae ecclesiae Romanae scrinio, permissu
ejus, qui nunc ipsi ecclesiae praest, Gregorii pon-
tificis, invenit, reversusque nobis nostrae historiae
10 inserendas, cum consilio praefati Albini reverentis-
simi patris, attulit. A principio itaque voluminis
hujus usque ad tempus quo gens Anglorum fidem
Christi percepit, ex priorum maxime scriptis hinc
inde collectis ea, quae promeremus, didicimus. Ex-
15 inde autem usque ad tempora praesentia, quae in
ecclesia Cantuariorum per discipulos beati papae
Gregorii, sive successores eorum, vel sub quibus
regibus gesta sint, memorati abbatis Albini indus-
tria, Nothelmo, ut diximus, perferente, cognovimus.
20 Qui etiam provinciae Orientalium simul et Occi-

³ *Presbyterum Nothelmum.*] Nothelmus, presbyter of London, succeeded Tatwin as archbishop of Canterbury, and died in the year 739, or 741.

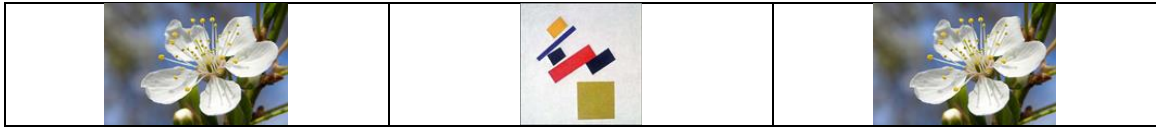
⁴ *Qui—attulit.*] Omitted in the Saxon version.

⁵ *Postea.*] Postquam, A.

⁶ *Gregorii pontificis.*] Gregory the Third ascended the papal throne on 18 March, 731; and as Beda alludes to events which occurred on 10 June ensuing, and as some little interval may be supposed to have elapsed between the completion of this work and its circulation, it is

generally presumed that reference is here made to the Third, not the Second, pope Gregory. It is by no means improbable, however, that the access to the Papal Registers, of which Nothelmus availed himself, was granted by Gregory the Second, who, before his accession to the papal see, 19 May, 715, was Librarian to the Church of Rome; and that this portion of the preface—the authorities, namely, upon which the work was compiled—accompanied it when sent, in its unfinished state, for the inspection of Ceolfrid.

VENERABILIS BEDAE HISTORIA ECCLESIASTICA GENTIS ANGLORUM 80-97

4

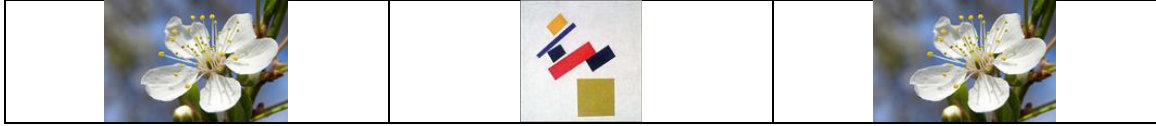
PROLOGUS.

dentalium Saxonum, nec non et Orientalium Anglorum atque Nordanhymbrorum, a quibus præsulis vel quorum tempore regum gratiam Evangelii perceperint, nonnulla mihi ex parte prodiderunt. Denique, hortatu præcipue ipsius Albin, ut hoc opus aggredi auderem, provocatus sum. Sed et Danihel, reverentissimus Occidentalium Saxonum episcopus, qui nunc usque superest, nonnulla mihi de historia ecclesiastica provinciæ ipsius, simul et proxima illi Australium Saxonum, nec non et Vectæ insulæ, literis mandata declaravit. Qualiter vero per ministerium Ceddi et Ceadda, religiosorum Christi sacerdotum, vel provincia Merciorum ad fidem Christi, quam non noverat, pervenerit, vel provincia Orientalium Saxonum fidem, quam olim exsufflaverat, recuperaverit, qualis etiam ipsorum patrum vita vel obitus exstiterit, diligenter a fratribus monasterii, quod ab ipsis conditum Læstingæu cognominatur, agnovimus. Porro in provincia Orientalium Anglorum quæ fuerint gesta ecclesiastica, partim ex scriptis vel traditione priorum, partim reverentissimi abbatis Esi relatione, comperimus. At vero in provincia Lindissi, quæ sint gesta erga fidem Christi, quæve successio sacerdotalis exstiterit, vel literis reverentissimi antistitis Cynibercti, vel aliorum fidelium virorum

⁷ *Danihel.*] Bishop of the West Saxons and of the Isle of Wight; he resigned his see in 744, and died in that year, or, according to others, in 745 or 746. Some of his letters will be found in the Correspondence of Boniface.

¹⁹ *Læstingæu.*] The locality of this monastery is uncertain; it is generally believed that it was situated near Whitby.

²⁶ *Cynibercti.*] Very little information regarding this bishop of Lindissi (or Lincoln) has

VENERABILIS BEDAE HISTORIA ECCLESIASTICA GENTIS ANGLORUM 80-97

PROLOGUS.

5

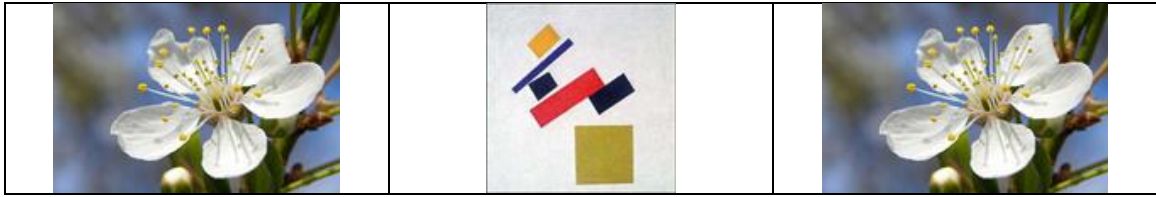
viva voce, didicimus. Quæ autem in Nordanhymbrorum provincia, ex quo tempore fidem Christi perceperunt usque ad præsens, per diversas regiones in ecclesia sint acta, non uno quolibet auctore, 5 sed fidei innumerorum testium, qui hæc scire vel meminisse poterant, assertione cognovi, exceptis his quæ per meipsum nosse poteram. Inter quæ notandum, quod ea quæ de sanctissimo patre et antistite Cudbercto vel in hoc volumine vel in 10 libello gestorum ipsius conscripsi, partim ex eis quæ de illo prius a fratribus ecclesiæ Lindisfarnensis scripta reperi, assumsi, simpliciter fidem historiæ, quam legebam, accommodans; partim vero ea, quæ certissima fidelium virorum attestati- 15 tione per me ipse cognoscere potui, sollerter ad-
 cingere curavi. Lectoremque suppliciter obsecro ut, si qua in his quæ scripsimus aliter quam se veritas habet posita repererit, non hoc nobis imputet, qui, quod vera lex historiæ est, simpliciter ea quæ, 20 fama vulgante, collegimus, ad instructionem posteritatis literis mandare studuimus.

§ 3. Præterea omnes ad quos hæc eadem historia pervenire poterit nostræ nationis legentes sive audientes suppliciter precor, ut pro meis infirmita- 25 tibus et mentis et corporis apud Supernam Cle-

reached us. There is reason to believe that his death is mentioned in the Epitome affixed to Beda's Hist. A. D. 732, under the erroneous designation of bishop of Lindisfarne, a see then filled by Ethelwold, who sat from 724 to 740.

⁸ *Patre.*] Patre nostro, A.

²² The greater number of the MSS. place this paragraph at the end of the History, in which they are followed by the Saxon version. The present arrangement is sanctioned by More's MS. and C, I, F, L; a and b.

VENERABILIS BEDAE HISTORIA ECCLESIASTICA GENTIS ANGLORUM 80-97

6

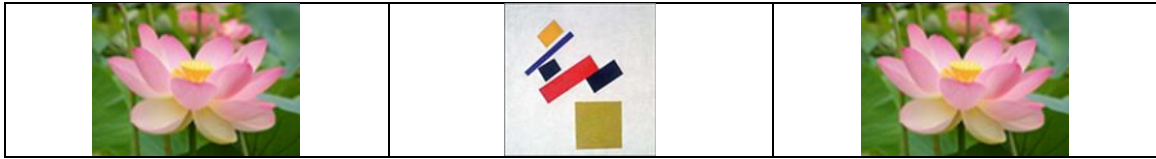
PROLOGUS.

mentiam sæpius intervenire meminerint ; et in suis
 quique provinciis hanc mihi suæ remunerationis
 vicem rependant, ut, qui de singulis provinciis
 sive locis sublimioribus, quæ memoratu digna
 atque incolis grata credideram, diligenter annotare
 curavi, apud omnes fructum piæ intercessionis
 inveniam.

FINIS PROLOGI HISTORIAE ECCLESIASTICAE GENTIS ANGLORUM

VENERABILIS BEDAE HISTORIA ECCLESIASTICA GENTIS ANGLORUM 80-97

**HISTORIÆ ECCLESIASTICÆ
GENTIS ANGLORUM
LIBER PRIMUS.**

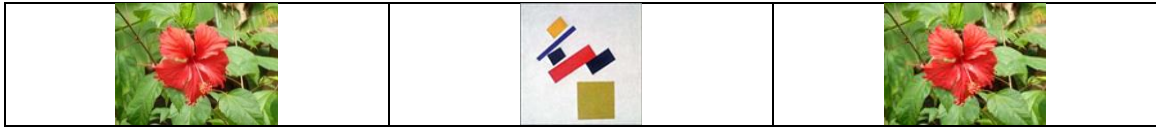
CAPUT I.

5 *De situ Britanniae vel Hiberniae, et priscis earum incolis.*

§ 4. BRITANNIA oceani insula, cui quondam Albion Britain, its
situation,
nomen fuit, inter septentrionem et occidentem
locata est, Germaniae, Galliae, Hispaniae, maximis
Europae partibus, multo intervallo adversa; quæ
10 per millia passuum octingenta in boream longa,
latitudinis habet millia ducenta, exceptis dumtaxat
prolixioribus diversorum promonteriorum tracti-
bus, quibus efficitur ut circuitus ejus quadragies
octies septuaginta quinque millia compleat. Habet
15 a meridie Galliam Belgicam, cujus proximum litus
transmeantibus aperit civitas quæ dicitur Rutubi
Portus, a gente Anglorum nunc corrupte Repta-
caestir vocata, interposito mari a Gessoriaci Mori-
norum gentis litore proximo, trajectu millium quin-
20 quaginta, sive, ut quidam scripsere, stadiorum

NOTES AND VARIOUS READINGS.

⁴ CAPUT I. This chapter is a compilation, chiefly from Pliny, Solinus, Orosius, and Gildas. [quinque.] Three thousand six
hundred and seventy-five miles.
²⁰ Quidam scripsere.] Namely,
¹³ Quadragies octies septuaginta Dio Cassius and Antoninus.

VENERABILIS BEDAE HISTORIA ECCLESIASTICA GENTIS ANGLORUM 80-97

8

HISTORIA ECCLESIASTICA

[LIB. I.]

quadringentorum quinquaginta. A tergo autem, unde oceano infinito patet, Orcadas insulas habet.

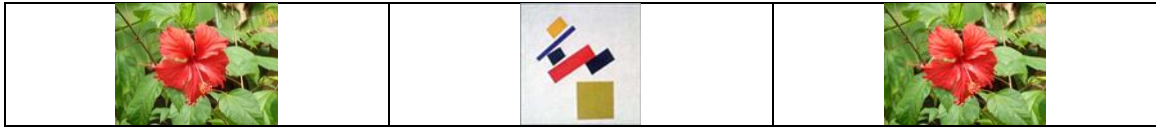
productions,

§ 5. Opima frugibus atque arboribus insula, et alendis apta pecoribus ac jumentis; vineas etiam quibusdam in locis germinans; sed et avium ferax 5 terra marique generis diversi. Fluviis quoque multum piscosis ac fontibus præclara copiosis, et quidem præcipue issicio abundat et anguilla. Capiuntur autem sæpissime et vituli marini et delphines, necnon et balænæ; exceptis variorum 10 generibus conchyliorum, in quibus sunt et musculæ, quibus inclusam sæpe margaritam omnis quidem coloris optimam inveniunt, id est, et rubicundi, et purpurei, et jacintini, et prasini, sed maxime candidi. 15 Sunt et cochleæ satis superque abundantes, 15 quibus tinctura coccinei coloris conficitur, cujus rubor pulcherrimus nullo unquam solis ardore, nulla valet pluviarum injuria pallescere; sed quo vetustior est eo solet esse venustior. Habet fontes salinarum, habet et fontes calidos, et ex eis fluvios 20 balinearum calidarum, omni ætati et sexui per distincta loca juxta suum cuique modum accommodos. Aqua enim, ut sanctus Basilius dicit, fervidam qualitatem recipit, quum per certa quædam metalla transcurrit, et fit non solum calida sed et 25 ardens. Quæ etiam venis metallorum, æris, ferri, et plumbi, et argenti, fecunda, gignit et lapidem gagatem plurimum optimumque; est autem nigro-gemmeus et ardens igni admotus, incensus serpentes fugat, attritu calefactus applicita detinet 30 æque ut succinum. Erat et civitatibus quondam

¹ Quadringentorum quinquaginta.] Or fifty-six miles.

²⁵ S. Basilius.] Ἡδὴ δὲ καὶ θερμότηρας ἐκ μετάλλων ποιότητος κατὰ τὴν διέξοδον προσλαβοῦ-

σα, ἐκ τῆς αὐτῆς τοῦ κινουντος αἰτίας ζέουσα γίνεται, ὡς τὰ πολλά, καὶ πυρώδης.—In Hexaemer. Hom. 4. Tom. i. p. 39. edit. Par. 1721.

VENERABILIS BEDAE HISTORIA ECCLESIASTICA GENTIS ANGLORUM 80-97

CAP. I.]

GENTIS ANGLORUM.

9

viginti et octo nobilissimis insignita præter castella innumera, quæ et ipsa muris, turribus, portis, ac seris erant instructa firmissimis.

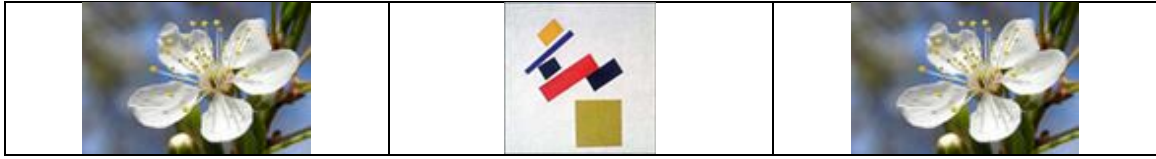
§ 6. Et quia prope sub ipso septentrionali vertice ^{days;}
 5 mundi jacet, lucidas æstate noctes habet, ita ut medio sæpe tempore noctis in quæstionem veniat intuentibus, utrum crepusculum adhuc permaneat vespertinum, an jam advenerit matutinum, utpote nocturno sole non longe sub terris ad orientem
 10 boreales per plagas redeunte; unde etiam plurimæ longitudinis habet dies æstate, sicut et noctes contra in bruma, sole nimirum tunc Lybicas in partes secedente, id est, horarum decem et octo. Plurimæ item brevitatis noctes æstate et dies habet in
 15 bruma, hoc est, sex solummodo æquinoctialium horarum; cum in Armenia, Macedonia, Italia, ceterisque ejusdem lineæ regionibus, longissima dies sive nox quindecim, brevissima novem compleat horas.

20 § 7. Hæc in præsentī, juxta numerum librorum quibus Lex Divina scripta est, quinque gentium ^{Inhabitants, namely,} linguis unam eandemque summæ veritatis et veræ sublimitatis scientiam scrutatur et confitetur; Anglorum videlicet, Brittonum, Scottorum, Pictorum,
 25 et Latinorum, quæ meditatione Scripturarum ceteris omnibus est facta communis. In primis autem hæc insula Brittones solum, a quibus nomen ^{Britons,} accepit, incolas habuit; qui de tractu Armorico, ut fertur, Britanniam advecti, australes sibi partes

¹ *Civitibus viginti et octo.*] Concerning these, see the note at Gildas § 3.

²⁶ *Tractu Armorico.*] Smith assumes that by the words 'tractu Armorico' Beda means modern Bretagne, but this is by no means clear when we remember the statement of Cæsar, De Bello

Gall. vii. 75, 'universæ civitates quæ oceanum attingunt, Gallorum consuetudine Armoricae appellantur.' The word Armorica, being compounded of *are*, before, and *more*, the sea, is consequently capable of a much wider interpretation than has been assigned to it.

VENERABILIS BEDAE HISTORIA ECCLESIASTICA GENTIS ANGLORUM. 80-97

10

HISTORIA ECCLESIASTICA

[LIB. I.]

Picti,

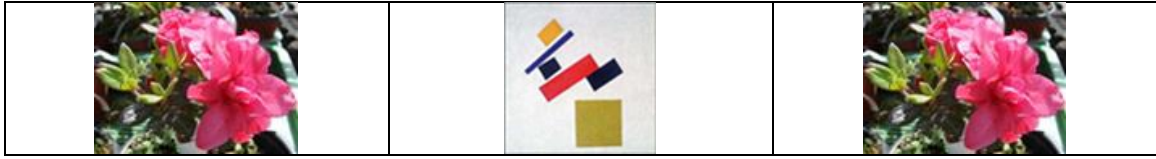
illius vindicarunt. Et cum plurimam insulæ partem, incipientes ab austro, possedissent, contigit gentem Pictorum de Scythia, ut perhibent, longis navibus non multis oceanum ingressam, circum-agentem flatu ventorum, extra fines omnes Britanniae 5 Hiberniam pervenisse, ejusque septentrionales oras intrasse, atque, inventa ibi gente Scottorum, sibi quoque in partibus illius sedes petisse, nec impetrare potuisse. Est autem Hibernia insula omnium post Britanniam maxima, ad occidentem 10 quidem Britanniae sita; sed sicut contra aquilonem ea brevior, ita in meridiem se trans illius fines plurimum protendens, usque contra Hispaniae septentrionalia, quamvis magno æquore interjacente, pervenit. Ad hanc ergo usque pervenientes navigio 15 Picti, ut diximus, petierunt in ea sibi quoque sedes et habitationem donari; respondebant Scotti, quia non ambos eos caperet insula, “sed possumus,” inquit, “salubre vobis dare consilium quid agere valeatis. Novimus insulam esse aliam non procul 20 a nostra contra ortum solis, quam sæpe lucidioribus diebus de longe aspicere solemus. Hanc adire si vultis, habitabilem vobis facere valetis; vel, si qui restiterit, nobis auxiliariis utimini.” Itaque petentes Britanniam Picti habitare per septentrionales insulæ partes cœperunt, nam austrinā 25 Brittones occupaverant. Cumque uxores Picti non habentes peterent a Scottis, ea solum conditione dare consenserunt, ut ubi res perveniret in

¹ *Et—donari.*] In the Saxon version the passage is considerably abridged. It may be remarked that in this translation ‘Hibernia’ is always rendered by ‘Scotland.’

² *Gentem Pictorum*] The conflicting theories upon the origin of this people may be seen in

Usher’s Primordia, cap. xv., Pinkerton’s Enquiry, p. iii. ch. 3, and Chalmers’s Caledonia, vol. i. p. 198. The Pictish dynasty prevailed in Scotland from the abdication of the Romans in A. D. 446 (see § 32) to the overthrow of Wred by Kenneth, in 843.

VENERABILIS BEDAE HISTORIA ECCLESIASTICA GENTIS ANGLORUM. 80-97

CAP. I.]

GENTIS ANGLORUM.

11

dubium, magis de feminea regum prosapia quam de masculina regem sibi eligerent; quod usque hodie apud Pictos constat esse servatum.

§ 8. Procedente autem tempore, Britannia, post
 5 Brittones et Pictos, tertiam Scottorum nationem in ^{Scota.}
 Pictorum parte recepit; qui, duce Reuda, de Hibernia progressi, vel amicitia vel ferro sibimet inter eos sedes, quas hactenus habent, vindicarunt; a quo videlicet duce usque hodie Dalreudini vocantur,
 10 nam lingua eorum 'daal' partem significat. Hibernia autem et latitudine sui status, et salubritate ac serenitate aerum, multum Britanniae praestat, ita ut raro ibi nix plus quam triduana remaneat; nemo propter hiemem aut fena secet aestate, aut stabula
 15 fabricet jumentis; nullum ibi reptile videri soleat, nullus vivere serpens valeat; nam saepe illo de Britannia allati serpentes, mox ut, proximante terris navigio, odore aeris illius attacti fuerint, intereunt; quin potius omnia pene, quæ de eadem insula sunt,
 20 contra venenum valent. Denique vidimus, quibusdam a serpente percussis, rasa folia codicum, qui de Hibernia fuerant, et ipsam rasuram aquæ im-

⁴ *Procedente autem tempore.*] The period of the arrival of the Scots in Britain is uncertain; Beda, judging by his arrangement, appears to place it before the coming of the Romans, Usher and Chalmers concur in believing that it happened A. D. 503, Pinkerton about A. D. 258.

⁵ *Post.*] *Præ C*, præter *edd.*

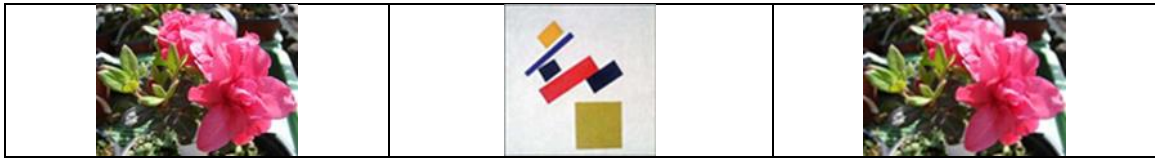
⁶ *Reuda.*] Reuda is called in the Irish Genealogies referred to by Usher, Cairbri Rieda, or Eochaig Rieda. He is stated in these authorities to have been the son of Chonar II., who, dying about A. D. 216, left the district of Dalriada to his son here mentioned.

⁶ *Hibernia.*] Hibernia, Scotta

ealande;—'Hibernia, the island of the Scots.' The Saxon version makes the same addition at l. 10.

⁹ *Dalreudini.*] Dalreadingas, *Sax.* According to Usher and Smith, Dalriada was a district in the county of Antrim, afterwards called Rout, situated opposite to modern Scotland. The settlements which the Dalreadings obtained in Scotland, consisted of the present districts of Kintire, Knapdale, Lorn, Argyll, Braidalban, and the adjacent isles; to these they also gave the name Dalriada.

²⁰ *Vidimus.*] *Sume menn gesawon*; 'some men have seen.' *Sax.*

VENERABILIS BEDAE HISTORIA ECCLESIASTICA GENTIS ANGLORUM. 80-97

12 HISTORIA ECCLESIASTICA [LIB. I.

missam ac potui datam, talibus protinus totam vim veneni grassantis, totum inflati corporis absumsisse ac sedasse tumorem. Dives lactis ac mellis insula, nec vinearum expers, piscium volucrumque, sed et cervorum caprearumque venatu insignis. Hæc autem proprie patria Scottorum est; ab hac egressi, ut diximus, tertiam in Britannia Brittonibus et Pictis gentem addiderunt. Est autem sinus maris permaximus, qui antiquitus gentem Brittonum a Pictis secernebat, qui ab occidente in terras longo spatio erumpit, ubi est civitas Brittonum munitissima usque hodie, quæ vocatur Alcluith, ad cujus videlicet sinus partem septentrionalem Scotti, quos diximus, advenientes, sibi locum patriæ fecerunt. 15

CAPUT II.

Ut Britanniam primus Romanorum Caius Julius adierit.

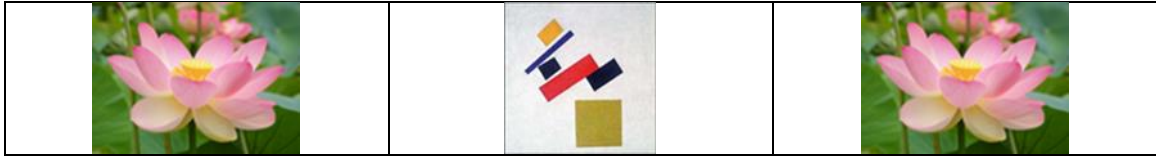
B. C. 55. § 9. VERUM eadem Britannia Romanis usque ad Caium Julium Cæsarem inaccessa atque incognita fuit; qui, anno ab Urbe condita sexcentesimo nonagesimo tertio, ante vero incarnationis Dominicæ tempus anno sexagesimo, functus gradu consulatus cum Lucio Bibulo, dum contra Germanorum Gallorumque gentes, qui Rheno tantum flumine dirimebantur, bellum gereret, venit ad Morinos, unde in Britanniam proximus et brevissimus transitus est; et, navibus onerariis atque actuariis circiter octo-

⁸ Est.] The remainder of this chapter is omitted in the Saxon version.

¹³ Alcluith] Now Dunbarton.

¹⁶ CAPUT II.] This chapter is with a very few alterations, taken from Orosius, vi. 9; and is omitted in the Saxon translation.

²⁰ Sexcentesimo.] This date refers to the consulate of Cæsar with Bibulus, not to his entry into Britain. In his first expedition he landed 26 Aug. B. C. 55, and remained about 23 days; his second extended from about 18 August to about 19 September, B. C. 54.

VENERABILIS BEDAE HISTORIA ECCLESIASTICA GENTIS ANGLORUM .80-97

CAP. 11.]

GENTIS ANGLORUM.

13

ginta præparatis, in Britanniam transvehitur, ubi B. C. 55.
acerba primum pugna fatigatus, deinde adversa
tempestate correptus, plurimam classis partem et
non parvum numerum militum, equitum vero pene
5 omnem, disperdidit. Regressus in Galliam legiones
in hiberna dimisit, ac sexcentas naves utriusque
commodi fieri imperavit; quibus iterum in Britta-
niam primo vere transvectus, dum ipse in hostem B. C. 54.
cum exercitu pergit, naves in ancoris stantes His second
10 tempestate correptæ vel collisæ inter se, vel arenis expedition.
illisæ ac dissolutæ sunt; ex quibus quadraginta
perierunt, ceteræ cum magna difficultate reparatæ
sunt. Cæsaris equitatus primo congressu a Brit-
tanis victus, ibique Labienus tribunus occisus
15 est; secundo prælio cum magno suorum discrimine
victos Brittanos in fugam vertit. Inde ad flumen
Tamesim profectus, in hujus ulteriore ripa, Casso-
bellauno duce, immensa hostium multitudo conse-
derat, ripamque fluminis ac pene totum sub aqua
20 vadum acutissimis sudibus præstruxerat, quarum
vestigia sudium ibidem usque hodie visuntur, et
videtur inspectantibus quod singulæ earum ad
modum humani femoris grossæ et circumfusæ
plumbo immobiliter erant in profundum fluminis

⁵ *Legiones.*] Legiones sex vel duodecim A†, tres vel duodecim E, G.

⁶ *Hiberna.*] Hibernia, A||, C, &c., Hyberniam I.

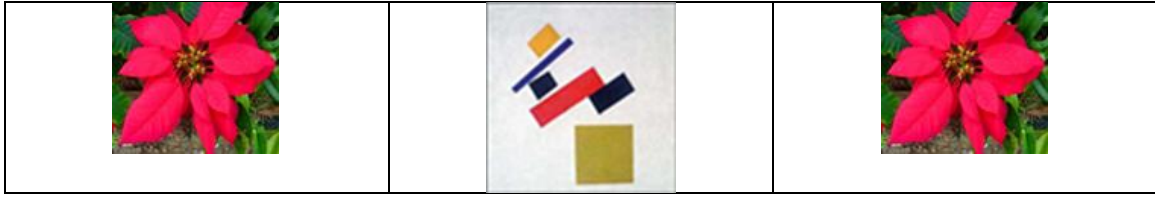
¹⁴ *Labienus.*] Not Labienus who was slain at the battle of Munda, but Laberius Durus. It is pretended that he was buried near Chilham, on the river Stour, in Kent, and his tomb is there pointed out. Hasted's Kent, iii. 140. Leland quotes a chronicle which states that Labienus (Laberius) fell near Chestenwood, in the neighbourhood of Rochester.

¹⁷ *Profectus.*] Profectus est, quem uno tantum loco vadis transmeabilem ferunt c, f; see the following note.

²⁰ *Sudibus.*] Orosius here states that the Thames is fordable at only one place, an error which Beda has omitted. The exact point at which Cæsar crossed the Thames has not yet been settled, although much has been written upon the subject. See Archæologia, i, 183; ii. 134, 141.

²⁰ *Quarum.*] The words from 'quarum' to 'infixæ' are added by Beda to Orosius.

VENERABILIS BEDAE HISTORIA ECCLESIASTICA GENTIS ANGLORUM. 80-97

14

HISTORIA ECCLESIASTICA

[LIB. I.]

B. C. 54. **infixæ.** Quod ubi a Romanis deprehensum ac vitatum est, Barbari, legionum impetum non ferentes, silvis sese obdidere, unde crebris irruptionibus Romanos graviter ac sæpe lacerabant. Interea Trinovantum firmissima civitas, cum Androgio duce, datis quadraginta obsidibus, Cæsari sese dedit; quod exemplum secutæ urbes aliæ complures in foedus Romanorum venerunt. Iisdem demonstrantibus, Cæsar oppidum Cassobellauni inter duas paludes situm, obtentu insuper silvarum munitum, omnibusque rebus confertissimum, tandem gravi pugna cepit. Exin Cæsar a Brittonia reversus in Galliam, postquam legiones in hiberna misit, repentinis bellorum tumultibus undique circumventus et conflictatus est. 15

CAPUT III.

Ut eamdem secundus Romanorum Claudius adiens, Orcadas etiam insulas Romano adjecerit imperio; sed et Vespasianus ab eo missus Vectam quoque insulam Romanis subdidit.

A. D. 46.
Britain invaded by
Claudius,

§ 10. ANNO autem ab Urbe condita septingentesimo nonagesimo octavo, Claudius imperator, ab Augusto quartus, cupiens utilem reipublicæ ostentare principem, bellum ubique et victoriam undecumque quæsit; itaque expeditionem in Brittoniam movit, quæ excitata in tumultum propter non redhibitos transfugas videbatur. Transvectus in in-

⁶ *Trinovantum.*] Probably London.

⁸ *Androgio.*] Andragio *A*, *E*, *G*; Andragia *b*, Androgorio *c*; Mandubratio, *Cæs.*

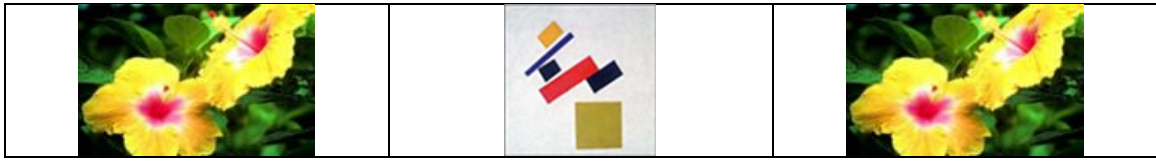
⁹ *Oppidum Cassobellauni.*] It is presumed that St. Albans is here meant.

¹³ *Hiberna.*] Hibernia *A*.

¹⁶ *CAPUT III.*] This chapter also is taken from Orosius, vii. vi.

²¹ *Octavo.*] Chifflet endeavours to establish the accuracy of his MS. which here reads '*nono*,' in which it differs from all MSS.; but Smith satisfactorily proves that '*octavo*' is correct. The edd. *b* and *c* have '*septimo*.'

²⁶ *Transfugas.*] In Dio, book ix, is a minute account of this expedition.

VENERABILIS BEDAE HISTORIA ECCLESIASTICA GENTIS ANGLORUM. 80-103

CAP. III.]

GENTIS ANGLORUM.

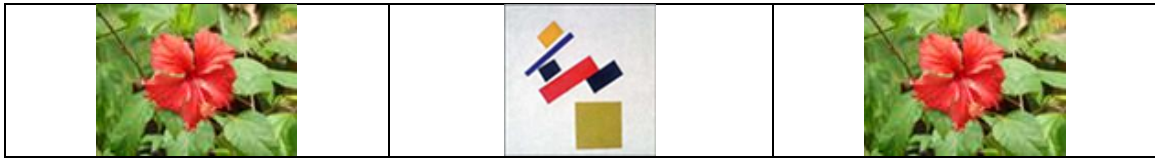
15

sulam est, quam neque ante **Julium Cæsarem** A. D. 46.
neque post eum quisquam adire ausus fuerat,
ibique, sine ullo proelio ac sanguine, intra paucis-
simos dies plurimam insulæ partem in deditionem
5 recepit. **Orcadas** etiam insulas, ultra **Brittaniā**
in oceano positas, **Romano** adjecit imperio, ac
sexto quam profectus erat mense **Romam** rediit,
filioque suo **Brittanici** nomen imposuit. Hoc au-
tem bellum quarto imperii sui anno complevit, qui
10 est annus ab incarnatione Domini quadragesimus
sextus; quo etiam anno fames gravissima per **Sy-**
riam facta est, quæ in **Actibus Apostolorum** per
prophetam **Agabum** prædicta esse memoratur.

§ 11. Ab eodem **Claudio Vespasianus**, qui post
15 **Neronem** imperavit, in **Brittaniā** missus, etiam
Vectam insulam, **Brittaniæ** proximam a meridie,
Romanorum ditioni subjugavit; quæ habet ab
oriente in occasum triginta circiter millia passuum,
ab austro in boream duodecim, in orientalibus suis
20 partibus mari sex millium, in occidentalibus trium,
a meridiano **Brittaniæ** litore distans. Succedens
autem **Claudio** in imperium **Nero** nihil omnino in
re militari ausus est; unde, inter alia **Romani**
regni detrimenta innumera, **Brittaniā** pene ami-
25 sit, nam duo sub eo nobilissima oppida illic capta
atque subversa sunt.

⁵ *Orcadas.*] Tacitus asserts
that these islands were first sub-
dued by Agricola.

²⁵ *Duo nobilissima oppida.*] Ca-
malodunum and Verolamium;
now Maldon and St. Alban's.

VENERABILIS BEDAE HISTORIA ECCLESIASTICA GENTIS ANGLORUM. 80-103

16

HISTORIA ECCLESIASTICA

[LIB. I.]

CAPUT IV.

Ut Lucius Brittanorum rex, missis ad Eleutherum papam literis, Christianum se fieri petierit.

A. D. 156. § 12. ANNO ab incarnatione Domini centesimo quinquagesimo sexto, Marcus Antoninus Verus, 5
Lucius, the first Christian king of the Britons. decimusquartus ab Augusto, regnum cum Aurelio Commodo fratre suscepit; quorum temporibus cum Eleutherus vir sanctus pontificatui Romanæ ecclesiæ præesset, misit ad eum Lucius Britanniarum rex epistolam, obsecrans ut per ejus mandatum 10 Christianus efficeretur, et mox effectum piæ postulationis consecutus est; susceptamque fidem Britanni usque in tempora Diocletiani principis inviolatam integramque quietam in pace servabant.

CAPUT V.

15

Ut Severus receptam Britanniae partem vallo a cetera distinxerit.

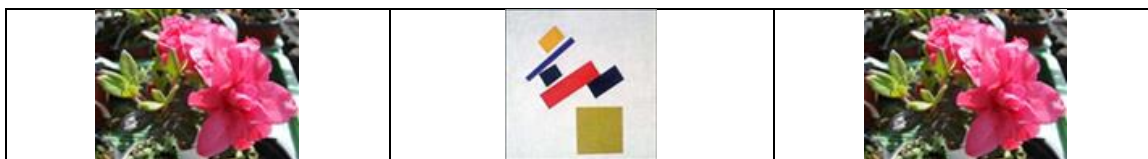
A. D. 189. § 13. ANNO ab incarnatione Domini centesimo octogesimo nono, Severus, genere Afer, Tripolitanus, 20
Severus. ab oppido Lepti, decimusseptimus ab Augusto, imperium adeptus, decem et septem annis tenuit. Hic natura sævus, multis semper bellis lacessitus, fortissime quidem rempublicam sed laboriosissime rexit. Victor ergo civilium bellorum, quæ ei gra-

¹ CAPUT IV.] As far as the word 'quorum,' this chapter is copied from Orosius.

² Lucius.] The date of this event is by no means clear, nor is Beda's chronology without difficulty. The reader may consult Usher's Primord. capp. iii.

and iv. for the different statements which have been made upon the subject.

¹⁵ CAPUT V.] With the exception of a short addition concerning the 'murus' and 'vallum,' this chapter is taken from Orosius. In the Saxon it is abridged.

VENERABILIS BEDAE HISTORIA ECCLESIASTICA GENTIS ANGLORUM. 80-97

CAP. V.]

GENTIS ANGLORUM.

17

vissima occurrerant, in Britannias defectu pene A. D. 180.
omnium sociorum trahitur, ubi magnis gravibusque
proeliis sæpe gestis, receptam partem insulæ a
ceteris indomitis gentibus, non muro, ut quidam
5 æstimant, sed vallo distinguendam putavit. Mu-
rus etenim de lapidibus, vallum vero, quo ad
repellendam vim hostium castra muniuntur, fit de
cespitibus, quibus circumcisis e terra, velut murus
exstruitur altus supra terram, ita ut in ante sit
10 fossa, de qua levati sunt cespites, supra quam
sudes de lignis fortissimis præfiguntur. Itaque
Severus magnam fossam firmissimumque vallum,
crebris insuper turribus communitum, a mari ad
mare duxit; ibique apud Eboracum oppidum morbo
15 obiit. Reliquit duos filios, Bassianum et Getam;
quorum Geta hostis publicus iudicatus interiit,
Bassianus, Antonini cognomine assumpto, regno
potitus est.

CAPUT VI.

20 *De imperio Diocletiani, et ut Christianos persecutus sit.*

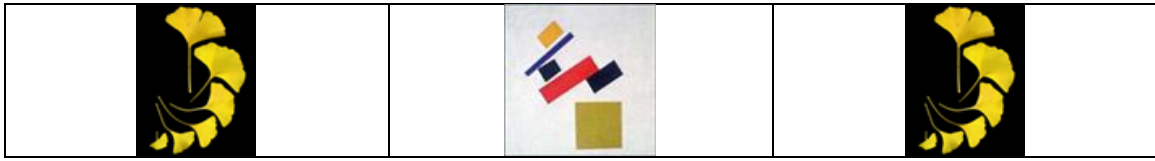
§ 14. ANNO incarnationis Dominicæ ducentesimo A. D. 286.
octogesimo sexto, Diocletianus, tricesimus tertius Diocletian
ab Augusto, Imperator ab exercitu electus, annis and Maximi-
viginti fuit, Maximianumque cognomento Hercu- an.
25 lium socium creavit imperii. Quorum tempore
Carausius quidam, genere quidem infimus sed con-
silio et manu promptus, cum ad observanda oceani
litora, quæ tunc Franci et Saxones infestabant,
positus, plus in perniciem quam in provectum
30 reipublicæ ageret, ereptam prædonibus prædam

⁵ *Murus.*] Beda explains him-
self more fully concerning the
wall at § 29.

¹⁹ CAPUT VI.] The whole of

this chapter is taken from Oro-
sius, vii. 25, who had it from
Eutropius. In the Saxon version
it is much abridged.

VENERABILIS BEDAE HISTORIA ECCLESIASTICA GENTIS ANGLORUM. 80-97

18 HISTORIA ECCLESIASTICA [LIB. I.]

A. D. 286. nulla ex parte restituendo dominis, sed sibi soli vindicando; accedens suspicionem, quia ipsos quoque hostes ad incursandos fines artifice negligentia permetteret. Quam ob rem a Maximiano jussus occidi purpuram sumsit, ac Britannias occupavit; quibus sibi per septem annos fortissime vindicatis ac retentis, tandem fraude Alekti socii sui interfectus est. Alektus postea ereptam Carausio insulam per triennium tenuit, quem Asclepiodotus praefectus Praetorio oppressit, Britanni-
Alektus.
.
amque post decem annos recepit.

A. D. 304. § 15. Interea Diocletianus in oriente, Maximianus Herculius in occidente, vastari ecclesias, affligi interficique Christianos, decimo post Neronem loco, praeceperunt; quæ persecutio omnibus fere ante actis diuturnior atque immanior fuit, nam per decem annos incendiis ecclesiarum, proscriptionibus innocentum, cædibus martyrum, incessabiliter acta est. Denique etiam Britanniam tum plurima confessionis Deo devotæ gloria sublimavit.

CAPUT VII.

Passio sancti Albani et sociorum ejus, qui eodem tempore pro Domino sanguinem fuderunt.

A. D. 305. § 16. SIQUIDEM in ea passus est sanctus Albanus, de quo presbyter Fortunatus in Laude Virginum, cum beatorum martyrum, qui de toto orbe ad Dominum venirent, mentionem faceret, ait;

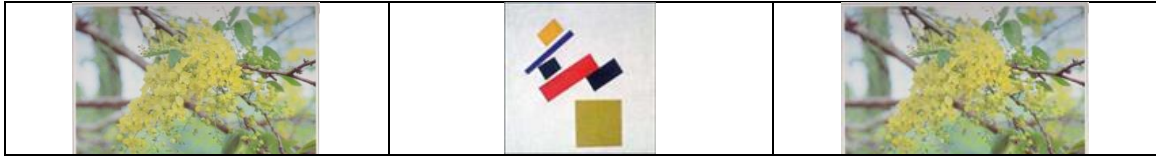
Albanum egregium fecunda Britannia profert.

Qui videlicet Albanus paganus adhuc, cum perfi-

¹⁷ *Decem annos.*] Namely, from A. D. 304 to 313, within which period the events recorded in this and the following chapter must have occurred.

²⁵ *Albanus.*] See the notes to Gildas § 10, and the Lives of the Saints in a subsequent volume.

²⁶ *Fortunatus.*] Fortunatus, De Laude Virg. p. 190, edit. 1617.

VENERABILIS BEDAE HISTORIA ECCLESIASTICA GENTIS ANGLORUM. 80-97

18

HISTORIA ECCLESIASTICA

[LIB. I.]

A. D. 286. nulla ex parte restituendo dominis, sed sibi soli vindicando; accedens suspicionem, quia ipsos quoque hostes ad incursandos fines artificii negligentia permetteret. Quam ob rem a Maximiano jussus occidi purpuram sumsit, ac Britannias occupavit; quibus sibi per septem annos fortissime vindicatis ac retentis, tandem fraude Alekti socii sui interfectus est. Alektus postea ereptam Carausio insulam per triennium tenuit, quem Asclepiodotus praefectus Praetorio oppressit, Britanni- 5 amque post decem annos recepit.

Alektus.

A. D. 304. § 15. Interea Diocletianus in oriente, Maximianus Herculus in occidente, vastari ecclesias, affligi interficique Christianos, decimo post Neronem loco, praeeperunt; quae persecutio omnibus 15 fere ante actis diuturnior atque immanior fuit, nam per decem annos incendiis ecclesiarum, proscriptionibus innocentum, caedibus martyrum, incessabiliter acta est. Denique etiam Britanniam tum plurima confessionis Deo devotae gloria sublimavit.

A. D. 304.
Persecution
in Britain.

CAPUT VII.

Passio sancti Albani et sociorum ejus, qui eodem tempore pro Domino sanguinem fuderunt.

A. D. 305. § 16. SIQUIDEM in ea passus est sanctus Albanus, 25 de quo presbyter Fortunatus in Laude Virginum, cum beatorum martyrum, qui de toto orbe ad Dominum venirent, mentionem faceret, ait;

A. D. 305.
Martyrdom
of St. Alban,

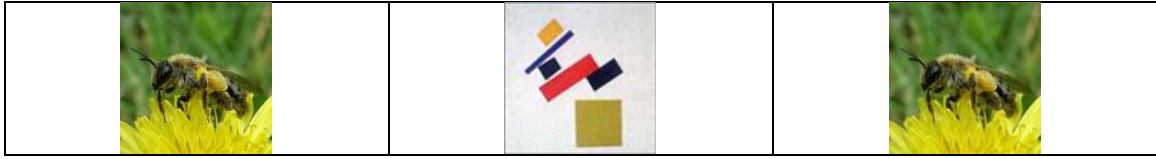
Albanum egregium fecunda Britannia profert.

Qui videlicet Albanus paganus adhuc, cum perfi- 30

¹⁷ *Decem annos.*] Namely, from A. D. 304 to 313, within which period the events recorded in this and the following chapter must have occurred.

²⁵ *Albanus.*] See the notes to Gildas § 10, and the Lives of the Saints in a subsequent volume.

²⁶ *Fortunatus.*] Fortunatus, De Laude Virg. p. 190, edit. 1617.

VENERABILIS BEDAE HISTORIA ECCLESIASTICA GENTIS ANGLORUM. 80-97

CAP. VII.]

GENTIS ANGLORUM.

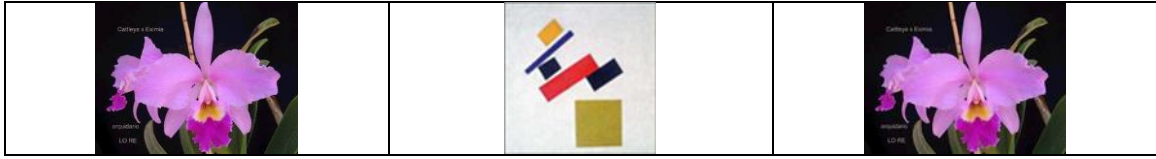
19

dorum principum mandata adversum Christianos A. D. 305.
 sævirent, clericum quendam persecutores fugientem
 hospitio recepit; quem dum orationibus continuis
 ac vigiliis die noctuque studere conspiceret, subito
 5 Divina gratia respectus, exemplum fidei ac pietatis
 illius coepit æmulari, ac salutaribus ejus exhortationibus paulatim edoctus, relictis idololatriæ tenebris, Christianus integro ex corde factus est. Cumque præfatus clericus aliquot diebus apud
 10 eum hospitaretur, pervenit ad aures nefandi principis confessorem Christi, cui necdum fuerat locus martyrii deputatus, penes Albanum latere. Unde statim jussit milites eum diligentius inquirere; qui cum ad tugurium martyris pervenissent, mox se
 15 sanctus Albanus pro hospite ac magistro suo, ipsius habitu, id est, caracalla, qua vestiebatur indutus, militibus exhibuit, atque ad judicem vinc-tus perductus est.

§ 17. Contigit autem judicem ea hora, qua ad
 20 eum Albanus adducebatur, aris assistere ac dæmonibus hostias offerre; cumque vidisset Albanum, mox ira succensus nimia quod se ille ultro pro hospite, quem susceperat, militibus offerre ac discrimini dare præsumsisset, ad simulacra dæmo-
 25 num, quibus assistebat, eum jussit pertrahi; “Quia rebellem,” inquiens, “ac sacrilegum celare quam militibus reddere maluisti, ut contemtor divum meritam blasphemiae suæ poenam lueret, quæcumque illi debebantur supplicia tu solvere habes, si a
 30 cultu nostræ religionis discedere tentas.” At sanctus Albanus, qui se ultro persecutoribus fidei Christianum esse prodiderat, nequaquam minas principis metuit; sed accinctus armis militiæ spiritalis palam jussis illius parere nolle pronunciabat. Tum
 35 judex, “Cujus,” inquit, “familiæ vel generis es?” Albanus respondit, “Quid ad te pertinet qua sim stirpe genitus? sed si veritatem religionis audire

c 2

VENERABILIS BEDAE HISTORIA ECCLESIASTICA GENTIS ANGLORUM. 80-97

20

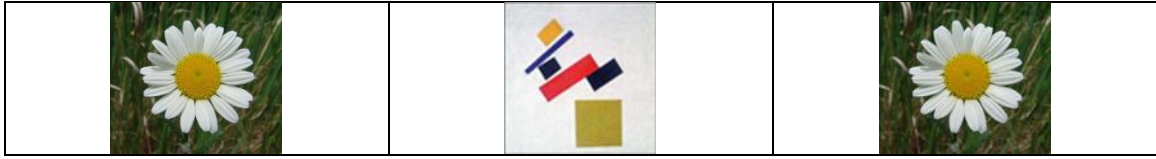
HISTORIA ECCLESIASTICA

[LIB. I.

A. D. 305. desideras, Christianum jam me esse Christianisque officiis vacare cognosce." Ait judex, "Nomen tuum quaero, quod sine mora mihi insinua." Et ille, "Albanus," inquit, "a parentibus vocor, et Deum verum ac vivum, qui universa creavit, adoro semper et colo." Tum judex repletus iracundia dixit, "Si vis perennis vitae felicitate perfrui, diis magnis sacrificare ne differas." Albanus respondit, "Sacrificia hæc, quæ a vobis redduntur dæmonibus, nec auxiliari subjectis possunt, nec supplicantium sibi desideria vel vota complere; quin immo, quicumque his sacrificia simulacris obtulerit æternas inferni pœnas pro mercede recipiet."

§ 18. His auditis, judex nimio furore commotus, cædi sanctum Dei confessorem a tortoribus præcepit, autumans se verberibus, quam verbis non poterat, cordis ejus emollire constantiam; qui cum tormentis afficeretur acerrimis, patienter hæc pro Domino, immo gaudent, ferebat. At ubi judex tormentis illum superari, vel a cultu Christianæ religionis revocari, non posse persensit, capite eum plecti jussit. Cumque ad mortem duceretur, pervenit ad flumen quod muro et arena, ubi feriendus erat, meatu rapidissimo dividebatur; viditque ibi non parvam hominum multitudinem utriusque sexus, conditionis diversæ et ætatis, quæ, sine dubio, Divinitatis instinctu ad obsequium beatissimi confessoris ac martyris vocabatur, et ita fluminis ipsius occupabat pontem, ut intra vesperam transire vix posset; denique, cunctis pene egressis, judex sine obsequio in civitate substiterat. Igitur sanctus Albanus, cui ardens inerat devotio mentis ad martyrium ocius pervenire, accessit ad torrentem, et dirigens ad cælum oculos, illico

²³ *Muro.*] Seo floweth neah thære ceastre wealle; 'it flows near the wall of the city.' *Sax.*

VENERABILIS BEDAE HISTORIA ECCLESIASTICA GENTIS ANGLORUM. 80-97

CAP. VII.]

GENTIS ANGLORUM.

21

siccato alveo, vidit undam suis cessisse ac viam A. D. 805. dedisse vestigiis. Quod cum inter alios etiam ipse carnifex, qui eum percussurus erat, vidisset, festinavit ei, ubi ad locum destinatum morti venerat, 5 occurrere; Divino nimirum admonitus instinctu, projectoque ense, quem strictum tenuerat, pedibus ejus advolvitur, multum desiderans ut cum martyre, vel pro martyre, quem percutere jubebatur, ipse potius mereretur percuti.

10 § 19. Dum ergo is ex persecutore factus esset collega veritatis et fidei, ac, jacente ferro, esset inter carnifices justa cunctatio, montem cum turbis reverentissimus Dei confessor ascendit; qui opportune lætus, gratia decentissima, quingentis fere 15 passibus ab arena situs est, variis herbarum floribus depictus, immo usque quaque vestitus; in quo nihil repente arduum, nihil præceps, nihil abruptum, quem lateribus longe. lateque deductum in modum æquoris natura complanat, dignum vide- 20 licet eum, pro insita sibi specie venustatis, jam olim reddens, qui beati martyris cruore dicaretur. In hujus ergo vertice sanctus Albanus dari sibi a Deo aquam rogavit, statimque, incluso meatu, ante pedes ejus fons perennis exortus est, ut omnes 25 agnoscerent etiam torrentem martyri obsequium detulisse; neque enim fieri poterat ut in arduo montis cacumine martyr aquam, quam in fluvio non reliquerat, peteret, si hoc opportunum esse non videret. Qui videlicet fluvius, ministerio perso- 30 luto, devotione completa, officii testimonium relinquens, reversus est ad naturam. Decollatus itaque martyr fortissimus ibidem accepit coronam vitæ,

²¹ *Naturam.*] The Saxon version here adds; Wæs stow hwæt hwugu on healfere mile fram thære ceastre wealle, and fram thære burnan, the he ær drigum fotum ofer eode; 'the place was somewhat about half a mile from the city wall and from the brook which he had before passed over dry-foot.'

VENERABILIS BEDAE HISTORIA ECCLESIASTICA GENTIS ANGLORUM.80-97

22

HISTORIA ECCLESIASTICA

[LIB. I.

A. D. 305. quam repromisit Deus diligentibus se; sed ille, qui piis cervicibus impias intulit manus, gaudere super mortuum non est permissus, namque oculi ejus in terram una cum beati martyris capite deciderunt.

§ 20. Decollatus est ibi tum etiam miles ille, qui 5 antea, superno nutu correptus, sanctum Dei confessorem ferire recusavit; de quo nimirum constat, quia etsi fonte baptismatis non est ablutus, sui tamen est sanguinis lavacro mundatus, ac regni coelestis dignus factus est ingressu. Tum judex, 10 tanta miraculorum coelestium novitate percussus, cessari mox a persecutione praecepit, honorem referre incipiens cædi sanctorum, per quam eos opinabatur prius a Christianæ fidei posse devotione cessare. Passus est autem beatus Albanus 15 die decimo kalendarum Juliarum [Jun. 22], juxta civitatem Verolamium, quæ nunc a gente Anglorum Verlamacaestir sive Vaetlingacaestir appellatur, ubi postea, redeunte temporum Christianorum serenitate, ecclesia est mirandi operis atque ejus mar- 20 tyrio condigna exstructa. In quo videlicet loco usque ad hanc diem curatio infirmorum et frequentium operatio virtutum celebrari non desinit.

and of Aaron
and Julius.

§ 21. Passi sunt ea tempestate Aaron et Julius, Legionum Urbis cives, alique utriusque sexus 25 diversis in locis perplures, qui diversis cruciatibus torti et inaudita membrorum discerptione lacerati animas ad supernæ civitatis gaudia, perfecto agone, miserunt.

²⁴ *Aaron et Julius.*] See the note to Gildas § 10, from whom the remainder of this chapter is copied.

²⁵ *Legionum Urbis.*] On Legeceastre. Sax.; situated on the river Usk, in Monmouthshire.

AUGUST POTTHAST BIBLIOTHECA HISTORICA MEDII AEVI

STUDIES FOR MODERN AND MEDIEVAL LATIN

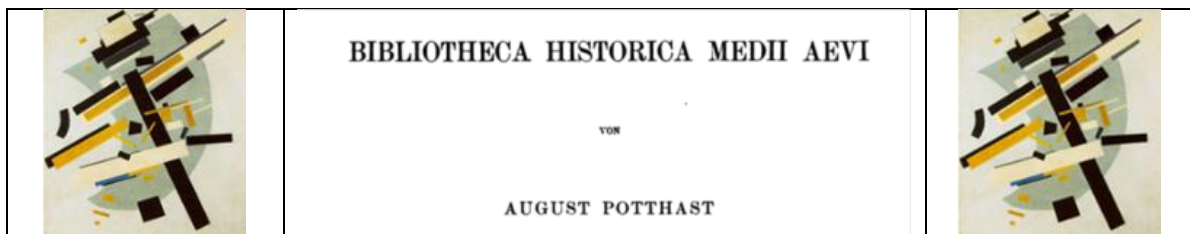
VI

PROF. DR. DARCY CARVALHO.

SÃO PAULO

BRAZIL

2014

BIBLIOTHECA HISTORICA MEDII AEVI AUCTORE AUGUST POTTHAST

<https://archive.org/details/bibliothecahist04pottgoog>

BIBLIOTHECAE HISTORICAE MEDII AEVI EUROPÆ INDEX GENERALIS

AUGUST POTTHAST (1824-1898) , was a German historian, born at Höxter on the 13th of August 1824, and educated at Paderborn, Münster and Berlin. He assisted G. H. Pertz, the editor of the *Monumenta Germaniae Historica*, and edited the *Regesta pontificum romanorum, 1198-1304* (Berlin, 1874-1875). From 1874 to 1894 he was librarian of the German Reichstag. Potthast is chiefly known through his monumental *Bibliotheca historica medii aevi* (1862), a guide to the sources of European history in the middle ages. The work, in the form of an index, gives particulars of practically all the historical writers of Europe and their work between 375 and 1500. A new and enlarged edition appeared at Berlin in 1896. Potthast died on the 13th of February 1898. (*Apud 1911 Encyclopædia Britannica*).

Potthast, August. - Storico e diplomatista (Höxter, Vestfalia, 1824 - Leobschütz 1898); dal 1874 al 1894 bibliotecario del Reichstag. A lui si devono la *Bibliotheca historica Medii Aevi* (1862; 2a ed. in 2 voll. 1896), repertorio degli storici e delle opere di carattere storiografico del Medioevo europeo (375-1500) con dati sul contenuto di queste opere, sui manoscritti e le

edizioni e sulla relativa letteratura critica; i Regesta pontificum romanorum, 1198-1304 (2 voll., 1874-75; rist. 1957); si è occupato anche di storia religiosa del Medioevo e ha pubblicato il catalogo della biblioteca del Reichstag. A iniziativa dell'Istituto storico italiano per il Medioevo e dell'Unione internazionale delle accademie, si è intrapresa la completa revisione, con aggiornamento, della Bibliotheca historica di cui, con il titolo di Repertorium fontium historiae Medii Aevi, sono usciti sinora i seguenti volumi: Series collectionum (1962) e supplemento di aggiornamento fino al 1972 (1977); Fontes (7 voll., lettere A-M, 1967-95).

BIBLIOTHECA HISTORICA MEDII AEVI

WEGWEISER

DURCH DIE

GESCHICHTSWERKE

DES

EUROPÄISCHEN MITTELALTERS

BIS 1500

VOLLSTÄNDIGES INHALTSVERZEICHNISS

ZU

„ACTA SANCTORUM“ BOLL — BOUQUET — MIGNE — MONUM. GERM. HIST.
MURATORI — RERUM BRITANN. SCRIPTORES ETC.

ANHANG

QUELLENKUNDE FÜR DIE GESCHICHTE DER EUROPÄISCHEN STÄATEN
WÄHREND DES MITTELALTERS

VON

AUGUST POTTHAST
AUS HÖXYER IN WESTFALEN

---

2. VERBESSERTE UND VERMEHRTE AUFLAGE

ERSTER BAND

BERLIN
W. WEBER
1896

BIBLIOTHECA HISTORICA MEDII AEVI DE AUGUST POTTHAST (1824-1898)

EUROPAE INDEX GENERALIS

A. Sammlungen allgemeinen Inhalts für Europa.

- Achery, L. d', *Spicilegium vet. aliquot scriptorum*. ¹ Paris. 1655. 13 vol. 4°. — ² Paris. 1723. 3 vol. fol.
 Acta Sanctorum Bollandistarum. Bruxellis *etc.* 1643—1894. 62 vol. fol.
 Analecta Bollandiana. Paris & Bruxelles 1882—94. 13 vol. gr. 8°.
 Baluze, Steph., *Miscellanea*. ¹ Paris. 1678—1715. 7 vol. 8°. — ² ed. Mansi. Lucae 1761. 4 vol. fol.
 Baronius, Caes., *Annales ecclesiastici*. Ed. J. D. Mansi. Lucae 1738—59. 38 vol. fol.
 Basnage, J., *vid.* Canisius.
 Bibliotheca magna Patrum. Paris 1654. 17 vol. fol.
 Bibliotheca maxima Patrum. Lugduni 1677. 27 vol. fol.
 Bibliotheca patristica medii aevi. Paris. 1879. 80. 6 vol. Lex.-8°.
 Bibliotheca scriptorum Teubneriana. Lipsiae 1875—93. 9 vol. 8°.
 Bibliothek des litterarischen Vereins in Stuttgart [*später*: u. Tübingen] 1842 ff. 8°.
 Canisius, H., *Lectiones antiquae*. ¹ Ingolstadii 1601. 6 vol. 4°. — ² *unt. d. Tit.*: Thesaurus monumentorum ed. J. Basnage. Antverpiae (Amsterd.) 1725. 7 tomi fol.
 Corpus scriptorum ecclesiasticorum latinorum. Vindobonae 1866—94. 34 vol. gr. 8°.
 Fabricius, *Bibliotheca ecclesiastica*. Hamburgi 1718. fol.
 Feller, J. Fr., *Monumentorum ineditorum fasciculi XII*. Jenae 1718. 4°.
 Frick, C., *Chronica minora*. Lipsiae 1892. I. 8°.
 Gallandius, Andr., *Bibliotheca veterum Patrum*. Venetiis 1765. 14 vol. fol.
 Goldast ab Haimiusfeld, M., *Monarchia s. Romani imperii*. Hanav. et Francofurti 1610—14. 3 vol. fol.
 Hahn, S. F., *Collectio monumentorum*. Brunsvigae 1724. 2 vol. 8°.
 Harster, G., *Novem vitae Sanctorum metricae*. Lipsiae 1887. 8°.
 Hugo, C. L., *Sacrae antiquitatis monumenta*. Stivagii *etc.* 1725. 2 vol. fol.
 Kollar, *Analecta monumentorum*. Vindobonae 1761. 2 vol. fol.
 Krause, J. Ch., *Corpus praecipuorum medii aevi scriptorum*. Halae 1797. 8°.
 Labbe, Ph., *Nova bibliotheca manuscriptorum librorum*. Paris. 1657. 2 vol. fol.
 Lambecius, Pr., *Commentarii de biblioth. caes. Vindobon.* ¹ Vindobonae 1665. 8 vol. fol. — ² ed. Kollar. *ibid.* 1766. 8 vol. fol.
 Lamius, J., *Deliciae eruditorum*. Florentiae 1736—55. 17 vol. 8°.
 Lipomanus, Aloys., *Historia de vitis Sanctorum*. ¹ Romae 1551. 8 vol. 4°. — ² Lovanii 1564. 2 vol. fol. — ³ Lovanii 1568. 2 vol. fol. — ⁴ Lovanii 1571. 2 vol. fol. — ⁵ emend. et auxit L. Surius. Venetiis 1581. 6 vol. fol.
 Ludewig, J. P. a., *Reliquiae manuscriptorum*. Francofurti 1720. 12 vol. 8°.
 Mabillon, Acta Sanctorum ord. s. Benedicti. ¹ Paris. 1668. 9 vol. fol. — ² Venetiis 1733. 9 vol. fol.
 ———: *Museum Italicum seu collectio veterum scriptorum*. ¹ Paris. 1687. 2 vol. 4°. — ² Lutet. Paris. 1724. 2 vol. 4°.
 ———: *Vetera analecta s. collectio veterum aliquot operum*. ¹ Paris. 1675. 4 vol. 8°. — ² Paris. 1723. fol.
 Mai, Aug., *Scriptorum veterum nova collectio e Vatic. codicibus*. Romae 1825—38. 10 vol. 8°.
 ———: *Spicilegium Romanum*. Romae 1839—44. 10 vol. 8°.
 Mansi, J. D., *Sacrorum conciliorum collectio*. Florent. & Venetiis 1759—98. 31 vol. fol.
 Manso, J. F. C., *Chronica*. Vratislav. 1825. 2 vol. 8°.
 Martene, E. et U. Durand, *Thesaurus novus anecdotorum*. Lutetiae Paris. 1717. 5 vol. fol.

BIBLIOTHECA HISTORICA MEDII AEVI DE AUGUST POTTHAST (1824-1898)

EUROPAE INDEX GENERALIS

IV

SAMMLUNGEN ALLGEMEINEN INHALTS

- Martene, E. et U. Durand, Veterum scriptorum et monumentorum ampl. collectio. Paris. 1724. 9 vol. fol.
- Matthaeus, Ant., Analecta veteris aevi. ¹ Lugd. Bat. 1698. 10 vol. 8°. — ² Hagae Comit. 1738. 5 vol. 4°.
- Migne, J.P., Patrologiae cursus completus. *Series graeca*. Parisiis 1857. 161 tomi in 165 vol. Lex.-8°.
- : Patrologiae cursus completus. *Series graeca latine tantum edita*. Parisiis 1856. 81 tomi in 85 vol. Lex.-8°.
- : Patrologiae cursus completus. *Series latina*. Paris. 1844. 221 vol. Lex.-8°.
- Miraeus, A., Bibliotheca ecclesiastica. Antverpiae 1639. fol.
- : Opera diplomatica et historica. Ed. 2^a ed. Foppens. Bruxellis (Lovanii) 1723. 4 vol. fol.
- : Rerum toto orbe gestarum chronica. Antverpiae 1606. 4°.
- Mombritius, B., Sanctuarium s. vitae Sanctorum. Mediolani s. a. (1475?) 2 vol. fol.
- Monumenta conciliorum generalium. Viennae 1857-94. Vol. I. II. III. 1. 2. 3. fol.
- Muratori, L. A., Anecdota ex Ambros. bibliothecae codd. Tom. 1. 2. Mediolani 1697; Tom. 3. 4. Patavii 1713. 4 vol. 4°.
- Pez, Bern., Bibliotheca ascetica. Ratisbonae 1723. 12 vol. 8°.
- : Thesaurus anecdotorum novissimus. Aug. Vindel. 1721. 6 vol. fol.
- Pitra, J. B., Spicilegium Solesmense. Parisiis 1852. 4 vol. gr. 8°.
- Roesler, Chr. Fr., Chronica medii aevi. Tubingae 1798. I. 8°.
- Roncallius, Th., Vetustiora latinorum scriptorum chronica. Venetiis 1787. 2 vol. 4°.
- Rosweydyus, Herib., Vitae Patrum. ¹ Antverp. 1628. fol. — ² ap. Migne, Patrolog. lat. Tom. LXXIII. 1860.
- Ruinart, Th., Acta primorum martyrum sincera. ¹ Parisiis 1689. 4°. — ² Amstelod. 1713. fol. — ³ Veronae 1731. fol. — ⁴ Aug. Vindel. 1802. 3 vol. 8°. — ⁵ Ratisbonae 1859. Lex.-8°.
- Senckenberg, H. Chr. de, Selecta iuris et historiarum. Francof. 1734. 6 vol. 8°.
- Sichardus, Jo., Chronicon eruditissim. autorum. Basil. 1529. fol.
- Surius, L., Historiae de Vitae Sanctorum. ¹ Coloniae 1570. 6 vol. fol. — ² *ibid.* 1576. 7 vol. fol. — ³ Venetiis 1581. 6 vol. fol. — ⁴ Coloniae 1618. 12 vol. fol. — ⁵ Augustae Taurin. 1875. 13 vol. gr. 8°.
- Tengnagel, Vetera monumenta contra schismaticos. Ingolstadii 1611. 4°.
- Tissier, Bibliotheca Cisterciensis. Bonofonte 1660. 8 tom. in 2 vol. fol.
- Walch, Monumenta medii aevi. Gottingae 1757. 2 vol. 8°.
- Wüdtwein, S. A., Subsidia diplomatica. Heidelberg. 1772-80. 13 vol.; — Nova subsidia diplom. *ibid.* 1781-92. 14 vol. 8°.
- Zacharia, F. A., Anecdotorum medii aevi collectio. Augustae Taur. 1755. 4°.
- Erk.-Schr.:** Archiv für Literatur- u. Kirchengeschichte des Mittelalters, hrsgb. von H. Denifle u. F. Ehrle. Bd. 1-7. Berlin, *später* Freiburg i. B. 1885-93. gr. 8°. *M.* 140.
- Bähr, J. Chr. Fr., Die christlichen Dichter und Geschichtschreiber Roms. *Auch unt. d. Tit.:* Gesch. der römischen Literatur. Supplement-Band. 1. Abth. Karlsruhe 1836. 8°. — 2. verb. u. verm. Aufl. *ibid.* 1873. gr. 8°. (*Auch unt. d. Tit.:* Gesch. der römischen Literatur. Bd. 4. Die christlich-röm. Literatur. I.)
- : Geschichte der römischen Literatur im karolingischen Zeitalter. Karlsruhe 1840. 8°.
- Borington, Jos., Literary history of the Middle Ages. London 1814. 4°. 2 £ 2 sh.
- Bibliotheca historica instructa a B. G. Struvio, aucta a Chr. G. Budero, nunc vero ita digesta, aucta et emendata ab J. G. Meusel. Lipsiae 1782-1804. 11 tom. in 22 vol. 8°. *M.* 71. — *Die 1. Aufl.* auct. B. G. Struvio *erschien* Jenae 1705. 1 vol. 8°; — *edit.* 2. emendav. et locuplet. Chr. G. Buder. Jenae 1740. 2 vol. 8°.
- Bibliotheca historico-geographica oder systematisch geordnete Uebersicht der in Deutschland und dem Auslande auf dem Gebiete der gesammten Geographie und Geschichte neu erschienenen Bücher, hrsgb. von E. A. Zuchold. (Vom 2. Jahrgang an hrsgb. von G. Schmidt, vom 10. (1862) an von W. Müldener *unt. d. Tit.:* Bibliotheca historica oder systematisch geordnete Uebersicht der in Deutschland und dem Auslande auf dem Gebiete der gesammten Geschichte neu erschienenen Bücher.) Göttingen 1853-80. Jahrg. 1-28; — hrsgb. von E. Ehrenfeuchter. 1881. 1882; — hrsgb. von O. Masslow. 1887. 8°.
- Biographie générale, Nouvelle, depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours, avec les renseignements bibliographiques... publ. par Firmin Didot frères, sous la direction de M. (J. Ch. Ferdinand) Hoefer. Paris 1854-66. 46 vol. gr. 8°. 120-150 fr.
- Biographie universelle, ancienne et moderne, ou Histoire par ordre alphabétique de la vie de tous les hommes qui se sont fait remarquer par leurs écrits, leurs actions etc., ouvrage entièrement neuf, rédigé par une société de gens de lettres. Paris 1811-28. 52 vol. gr. 8°. *Treffliches Werk. M. Michaud veröffentlichte 1832*

BIBLIOTHECA HISTORICA MEDII AEVI DE AUGUST POTTHAST (1824-1898)

EUROPAE INDEX GENERALIS

SAMMLUNGEN ALLGEMEINEN INHALTS

V

- und 33 eine Fortsetzung in 3 Bdn., die zugleich als Anfang eines Supplements gelten; 1853 war dadurch das Hauptwerk bis zum 83. Bd. gediehen. Nach Michauds Tode 1857 erschien der 84. Bd., der bis zum Artikel Vandamme reicht. — Nouvelle Biographie universelle (Michaud) ancienne et moderne. Nouvelle édition... rédigé par une société de gens de lettres et de savants. Paris 1842—1865. 45 vol. Lex.-8°. 562 fr. 50 c. — Ein Nachdruck der 1. Ausg. erschien Bruxelles, Ode 1843—47. 21 vol. gr. 8°.
- Branca, Gaet., Bibliografia storica ossia collezione delle migliori e più recenti opere di ogni nazione intorno ai principali periodi e personaggi della storia universale. Milano 1862. gr. 8°. XXIII. 331 pag. Unbedeutend; die Angabe der Formate fehlt gänzlich.
- Buder, Chr. G., vide Bibliotheca historica.
- Catalogi codicum hagiographicorum, vid. im Abschnitt C unter Analecta Bolland.
- Cave, Guil., Scriptorum ecclesiasticorum historia literaria a Christo nato usque ad saec. XIV. ¹ Londini 1688. 98. 2 vol. fol. — ² Genevae 1705. 2 vol. fol. — ³ Oxonii 1740. 43. 2 vol. fol. Beste Ausg. Sellen. *A* 25-30. — ⁴ Acced. appendix H. Wharton etc. Basileae 1741. 45. 2 vol. fol. Vollständigste Ausg. *A* 12-15.
- Ceillier, Rémy, Histoire générale des auteurs sacrés et ecclésiastiques. Paris 1729. 25 vol. 4°. — Nouv. édit. (par l'abbé Bauzon.) Paris 1858—64. 17 vol. 8°.
- Chevalier, Ulysse, Répertoire des sources historiques du moyen âge. Bio-bibliographie. Paris 1877—86. XX. col. 2374. 40 fr. — Supplément. *ibid.* 1888. XI. XLII. col. 2375—2846. Lex.-8°.
- : ... Topo-bibliographie. Fasc. 1. 2: A.B. Montbéliard 1894. Lex.-8°. Col. 1-528.
- Dowling, Joann. Goulter, Notitia scriptorum ss. Patrum aliorumque veteris Ecclesiae monumentorum, quae in collectionibus anecdotorum post a. 1700 in lucem editis continentur, nunc primum instructa. Oxonii 1839. 8°. XV. 284 pag. *A* 5.
- Ebert, Adolf, Allgemeine Geschichte der Literatur des Mittelalters im Abendlande. Bd. 1. Auch mit d. Tit.: Geschichte der christlich-latein. Literatur von ihren Anfängen bis zum Zeitalter Karls d. Gr. — Bd. 2. [Gesch. der latein. Literatur vom Zeitalter Karls d. Gr. bis zum Tode Karls d. Gr.] — Bd. 3. [Die nationalen Literaturen von ihren Anfängen u. die latein. Literatur vom Tode Karls des Kahlen bis zum Beginne des 11. Jahrhunderts.] Leipzig 1874. 80. 87. gr. 8°. — 2. verb. u. verm. Aufl. Bd. 1. *ibid.* 1889. gr. 8°.
- Echard et Quetif, Scriptorum ordinis Praedic. recensiti notisque historicis et crit. illustrati, opus quo singulorum vita .... Inchoavit Jacobus Quetif, absolvit Jacobus Echard. Lutetiae Paris. 1719. 21. 2 vol. fol.
- Fabricius, J. Alb., Bibliotheca latina mediae et infimae aetatis. ¹ Hamburgi 1734—46. 6 vol. 8°. — ² c. supplem. Schoettgenii edid. J. D. Mansi. Patavii 1754. 6 vol. 4°. — ³ Post editionem Patavinam a 1754 nunc denuo emendata et aucta .... Accedunt in fine vetera plura monumenta. Florentiae 1858. 6 vol. Lex.-8°. Noch heute unentbehrlich und von grossem Nutzen.
- Freher, M., Directorium in omnes fere, quos habemus superstites chronologos, annuum scriptores et historicos potissimum Romani Germanique imperii. 1600. fol. — ² Recogn. et auxit J. D. Koeler. Acced. C. Sagittarii dissert. de praecipuis scriptoribus historiae Germanicae. Norimberg. et Altorfii 1720. 4°. — ³ ... iterum recogn. J. D. Koeler. Addito directorio chronol.-diplomatico annorum regni et imperii omnium regum Germaniae et imperator. Roman. .... Acced. C. Sagittarii dissert. etc. (wie vorher). Norimbergae et Altorfii 1734. 4°. Mit 1 Kpfr. — ⁴ post iteratas J. D. Koeleri curas recogn., emend., auxit G. Hamberger. Gotting. 1772. 4°.
- Frenzel, C., Zur Kritik mittelalterlicher Geschichtsschreiber. I. Ramon Muntaner. II. Bartholomaeus a Neocastro und Nicolaus Specialis in Allgem. Monatsschrift für Wissenschaft u. Literatur. Halle 1854. gr. 8°. Heft 4 und 8.
- Grässe, Joh. Georg Theodor, Lehrbuch einer allgemeinen Literaturgeschichte aller bekannten Völker der Welt von der ältesten bis auf die neueste Zeit. Leipzig. gr. 8°.
- Bd. 1. Abth. 1. 2. Lehrbuch einer Literaturgeschichte der berühmtesten Völker der alten Welt. 1837. 38.
- Bd. 2. Abth. 1. Hälfte 1. 2; Abth. 2. Hälfte 1. 2; Abth. 3. Hälfte 1. 2. Lehrbuch einer Literaturgeschichte der berühmtesten Völker des Mittelalters. 1839—43.
- Bd. 3. Abth. 1. Das 16. Jahrhundert in seinen Schriftstellern und ihren Werken ... literarhistorisch dargestellt. 1852.
- Bd. 3. Abth. 2. Das 17. Jahrhundert in seinen Schriftstellern und ihren Werken ... literarhistorisch dargestellt. 1853.
- Bd. 3. Abth. 3. Das 18. u. die erste Hälfte des 19. Jahrhunderts in ihren Schriftstellern und deren Werken ... literarhistorisch dargestellt. 1859.
- Bd. 4. Die sämtlichen Register enthaltend. 1859.
- Hamberger, G. C., Zuverlässige Nachrichten von den vornehmsten Schriftstellern vom Anfange der Welt bis 1500. Lemgo 1756—64. 4 Bde. 8°. Von geringer Brauchbarkeit.

BIBLIOTHECA HISTORICA MEDII AEVI DE AUGUST POTTHAST (1824-1898)

EUROPAE INDEX GENERALIS

VI

SAMMLUNGEN ALLGEMEINEN INHALTS

- Hamberger, G. C., Kurze Nachrichten, in einem Auszuge aus dem grössern Werke. Lemgo. 1766. 2 Bde. 8°. *Enthält viele Ergänzungen und Berichtigungen.*
- Jaffé, Phil., Regesta pontificum Romanorum ab condita Ecclesia ad a. post Christum nat. 1198. Berolini 1851. gr. 4°. — Editionem secundam correctam et auctam auspiciis Gulielmi Wattenbach curaverunt S. Loewenfeld, F. Kaltenbrunner, P. Ewald. Lipsiae 1885. 88. 2 vol. gr. 4°. *Monumental-Werk.*
- Jahresberichte der Geschichtswissenschaft im Auftrage der Historischen Gesellschaft zu Berlin hrsgb. von F. Abraham, J. Hermann, Edm. Meyer. Jahrg. 1-3. Berlin 1878—80; hrsgb. von J. Hermann, J. Jastrow, Edm. Meyer. Jahrg. 4-6. *ibid.* 1881—83; hrsgb. von J. Jastrow. Jahrg. 7-15. *ibid.* 1884—92 (1894). gr. 8°. *Vollständigste u. sorgfältigste Uebersicht über fast alle Erscheinungen d. histor. Litteratur.*
- Ittig, De bibliothecis et catenis Patrum. 1707. 4°. *Fortsetzung bildet* Dowling.
- (Lenglet Dufresnoy) Catalogue des principaux historiens, augmenté par J. B. Mencke. à Leipsic 1714. 8°.
- May, Jos., Zur Kritik mittelalterlicher Geschichtsquellen. Progr. des Gymn. Offenburg 1889. 4°. 55 pag.
- Mencke, J. B., Vollständiges Verzeichniss der vornehmsten Geschicht-Schreiber, worinnen die besten Auflagen fleissig angemerkt u. die Bücher nach ihrem Werth u. Unwerth beurtheilt werden. Leipzig 1718. 8°.
- Mittheilungen aus der historischen Litteratur hrsgb. von der historischen Gesellschaft in Berlin und in deren Auftrage redigirt von R. Foss [seit 1878: Ferdinand Hirsch]. Jahrg. 1-22. Berlin 1873—94. — Register über Jahrg. 1-20 (1873—92) *ibid.* 1893. 8°.
- Musiel, J. G., *vide supra* Bibliotheca historica.
- Notices et extraits des manuscrits de la Bibliothèque nationale et autres bibliothèques, publiés par l'Institut national de France. Tome I-XXXIV. part. 1°. Paris 1787—1893. 4°. *Die vollständige Sammlung besteht aus 54 Bdn. in 4° und 3 Albums in fol., da mancher Bd. 2 parties bildet.* 870 fr. *Sehr selten.*
- Oudin, Cas., Supplementum de scriptoribus vel scriptis ecclesiasticis a Bellarmino omissis ad a. 1460. Paris. 1686. 8°. — Commentarius de scriptoribus ecclesiasticis a Bellarmino, Possevino, Labbeo, Caveo et aliis omissis, cum multis dissertatt. Lipsiae 1722. 3 vol. fol.
- Potthast, Aug., Regesta pontificum Romanorum inde ab a. Christo n. 1198 ad a. 1304. Berolini 1874. 75. 2 vol. gr. 4°. „En prenant congé de M. Potthast nous tenons à lui rendre hommage en nom des études pontificales. Après Jaffé nul n'a consacré à ce vaste sujet un labeur plus courageux, plus persévérant, et somme toute, plus satisfaisant. . . . Pour M. P. *que nous ne connaissons pas*, nous aimons à avouer que dans ses 2157 pages nous aurions peine à en supprimer une seule. Nul catholique n'eût traité plus convenablement les papes; nul étranger n'eût parlé de l'Allemagne avec plus d'impartialité. . . . So urtheilt hierüber einer der grössten u. kompetentesten Kenner, der Kardinal Dom J. B. Pitra († 1889) in seinen Analecta noviss. Spicilegii Solesm. Alt. continuatio. Parisii 1885. Lex.-8°. p. 275.
- Revue des questions historiques. Année I-XXIX. Paris 1866—94. 58 tomes. — Tables des tomes 1-20 (1866—76) et des tomes 21-40 (1877—86) *ibid.* 1887, 89. gr. 8°.
- Revue historique dirigée par G. Monod. Année I-XIX. Paris 1876—94. 57 vol. gr. 8°.
- Saxe, C., Onomasticon litterarium, sive nomenclator historico-criticus praestantissimorum . . . scriptorum. Ultrajecti 1775—1803. 8 vol. 8°.
- Schüz, Henr., Commentarius criticus de scriptis et scriptoribus historicis tam antiquis quam novis ad faciliorem et veriore historiae qua ecclesiast. qua prof. notitiam concinnatus. Ulmae et Lips. 1763. 4°. *Streng catholischer Standpunkt.*
- Semler, Jo. Sal., Versuch den Gebrauch der Quellen in der Staats- u. Kirchengeschichte der mittlern Zeiten zu erleichtern. Halle 1761. 8°.
- Smedt, Car. de, Introductio generalis ad historiam ecclesiasticam. Gandavi 1876. 8°.
- Struve, B. G., *vide supra* Bibliotheca historica.
- Untersuchungen zur mittlern Geschichte, hrsgb. von Max Büdinger. Leipzig 1871. 72. Bd. I. II. Abth. 1. gr. 8°. *Ä* 12.
- Wachler, L., Geschichte der historischen Forschung und Kunst. Göttingen 1812—20. 5 vol. 8°.
- Watt's Bibliotheca Britannica, a general index to British and foreign literature. Edinburgh 1824. 4 vol. in 2. 4°. *Ä* 80-90.
- Zeitschrift, Deutsche, für Geschichtswissenschaft. Hrsgb. von L. Quidde. Bd. 1-12. Freiburg i. B. 1889—94. 8°.
- Zeitschrift, Historische, hrsgb. von Heinrich v. Sybel (*von Bd. 62 an:* von H. v. Sybel und M. Lehmann). Bd. 1-36. München 1859—76. Bd. 37-70 oder Neue Folge. Bd. 1-34. *ibid.* 1877—1893. — Register zu Bd. 1-20 von C. Varrentrapp. *ibid.* 1869. — Register zu Bd. 1-36 von Max Posner. *ibid.* 1878. — Register zu Bd. 1-56 (N. F. 1-20). *ibid.* 1888. 8°.

BIBLIOTHECA HISTORICA MEDII AEVI DE AUGUST POTTHAST (1824-1898)

EUROPAE INDEX GENERALIS

SCRIPTORES RERUM AUSTRIACARUM — BELGICARUM

VII

B. Sammlungen für einzelne Länder

und

einzelne historische Perioden.

1. Scriptores rerum Austriacarum, *vide sub* Scriptores rerum Germanicarum.

2. Scriptores rerum Belgicarum et Hollandicarum.

- Batavia sacra (industria Hug. Fr. van Heussen). Bruxellis 1714. 2 vol. fol.
 Bronnen van de geschiedenis der Nederlanden in de Middeleeuwen, *vid.* Werken uitgeg. door het Histor. Genootschap.
 Brouërüs van Nidek, M., *Analecta medii aevi*. Amsterd. 1725. 8°.
 Chapeauville, J., *Gesta pontificum Tungrensium*. Leodii 1612. 3 vol. 4°.
 Choquetius, H., *Sancti Belgii ordinis Praedicatorum*. Duaci 1618. kl. 8°.
 Collection de chroniques Belges. Bruxelles 1836—92. 86 vol. gr. 4°.
 Collection des chroniqueurs et trouvères Belges, publiée par l'Académie. Bruxelles 1863—92. 66 vol. gr. 8°.
 Corps des chroniques Liégeoises = Collection de chroniques Belges. n° 10. 11.
 Corpus chronicorum Flandriae. Bruxellis 1837—65. 4 vol. gr. 4° (= Collection de chroniques Belges. n° 3).
 Dumber, G., *Analecta sive vetera aliquot scripta inedita*. Daventriae 1719—22. 3 vol. 8°.
 Freytag, A., *Historia belgica seu rerum in Belgio memorabilium scriptores aliquot*. Francofurti 1583. 8°.
 Fruin, R., *vid.* Repertorium.
 Ghesquière, J., *Acta Sanctorum Belgii*. Bruxellis 1783. 6 vol. 4°.
 Hoynok van Papendrecht, C. P., *Analecta Belgica*. Hagae Comit. 1743. 3 vol. 4°.
 Kluit, *Historica critica Hollandiae. Medioburgi 1777*. 4 part. in 2 tom. 4°.
 Matthaeus, Ant., *Veteris aevi analecta*. ¹Lugd. Bat. 1698. 10 vol. 8°. — ²Hagae Comit. 1738. 10 tom. in 5 vol. 4°.
 Recueil de chroniques....publié par la Société d'émulation de Bruges. Bruges 1839—64. 56 vol. gr. 4°.
 Reiffenberg, Baron de, *Monuments pour servir, vide* Collection de Chroniques Belges. n° 5.
 Scriptores rerum Belgicarum. Bruxelles 1830. Tom. 1. 8°.
 Sweertius, Fr., *Rerum Belgicarum annales, chronici et historici*. Francof. 1620. I. fol.
 Werken uitgegeven door het Histor. genootschap te Utrecht. *Die hierin voorkommenden Schriften des Mittelalters tragen den Tit.*: Bronnen van de geschiedenis der Nederlanden in de middel-eeuwen; es sind n° 1. 4. 6. 49.
 Erl.-Schr.: *Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique*, publ. par E. Reussens et V. Barbier. Vol. 1-23. Louvain 1864—92. 8°. 146 fr.
 Andreas, Valer., *Bibliotheca Belgica*. Lovanii 1624. 4°.
 Biographie nationale, publiée par l'Académie royale de Belgique. Bruxelles 1866—94. 13 vol. 8°.
 Bolhuis van Zeeburgh, J., *Hollandsche geschiedbronnen voor het Beiersche tijdperk (1345—1436) in Bijdragen voor vaderlandsche geschiedenis*, uitgeg. door R. Fruin. Nieuwe Ser. VIII. part. 3. 4. 's Gravenhage 1875. 76. 8°.
 ———: *Kritiek der Friesche geschiedschrijving*. I. (*eenig.*) 's Gravenhage 1873. 8°.
 Bruyssel, E. van, *Table générale des notices concernant l'histoire de Belgique publiées dans les Revues belges de 1830 à 1865*. Bruxelles 1869. 8°.
 Delecourt, Jul., *Bibliographie de l'histoire du Hainaut*. Mons 1865. gr. 8°. 151 pag. 5 fr. (*Aus Annales du Cercle archéologique de Mons*. Tom. V.)
 Foppens, Jos. Fr., *Bibliotheca Belgica seu virorum in Belgio vita scriptisque illustrium catalogus, continens scriptores a Valer. Andrea, Aub. Miraeo, Fr. Sweertio aliisque recensitos, usque ad a. 1680*. Bruxellis 1739. 2 vol. 4°.
 Gachard, *Notices sur les chroniques de Hainaut, manuscrites, qui existent dans les bibliothèques de Paris in Bulletins de la commission royale d'histoire à Bruxelles*. 1re série. Tom. VI.

BIBLIOTHECA HISTORICA MEDII AEVI DE AUGUST POTTHAST (1824-1898)

EUROPAE INDEX GENERALIS

VIII

SCRIPTORES RERUM BOHEMICARUM ET MORAVICARUM

- Lahaye, L., H. Francotte et F. de Potter, Bibliographie de l'histoire de Belgique. Répertoire des ouvrages parus en Belgique et à l'étranger, de 1830 à 1882, sur l'hist. nationale depuis les temps les plus reculés jusqu'à la mort de Léopold I. Bruxelles 1886. Fasc. 1 (*seinz.*, 160 pag.) 8°.
- Moll, W., Kerkgeschiedenis van Nederland voor de hervorming. 5 vol. Arnhem en Utrecht 1864. 69; Register 1871. 8°.
- Muller, S., Lijst van Noord-Nederlandsche Kronijken, met opgave van bestaande handschriften en litteratur. Utrecht 1880. 8°.
- Paquot, J. N., Mémoires pour servir à l'histoire littéraire des Pays-Bas, de la principauté de Liège et de quelques contrées voisines. Louvain 1763—70. 18 vol. 8° oder 3 vol. fol.
- Pars, Adr., Index Batavicus of naamrol van de Batavise en Hollandse schrijvers. Van Julius Cesar af tot dese tijden toe. Leiden 1701. 4°.
- Pirenne, H(enri), Bibliographie de l'histoire de Belgique. Catalogue méthodique et chronologique des sources et des ouvrages principaux relatifs à l'hist. de tous les Pays-Bas jusqu'en 1598 et à l'hist. de Belgique jusqu'en 1830. Gand 1893. 8°. *XVI. 232 pag.*
- Register van Academische Dissertation en Oratien betreffende de geschiedenis des vaderlands. Leiden 1866. Supplem. 1884. 8°.
- Repertorium der verhandelingen en bijdragen betreffende de geschiedenis des vaderlands, in mengelwerken en tijdschriften (—1860). Uitgeg. door R. Fruin, W. N. du Rieu e. a. Leiden 1863. 64. — Supplem. —1870 en —80 *ibid.* 1872. 1884. 8°.
- Richthofen, Karl Frhr. v., Die älteren Egmonder Geschichtsquellen. Berlin 1886. 8°. *IV. 219 pag. M 7.*
- Theux de Montjardin, X., Bibliographie Liégeoise, contenant 1° les livres imprimés à Liège depuis le 16. siècle . . . ; 2° les ouvrages publiés en Belgique et à l'étranger concernant l'hist. de l'ancienne principauté de Liège et de la province actuelle du même nom. Bruxelles 1867. gr. 8°. *VIII. 395 pag.* 12 fr. 50 c. — 2. éd. Bruges 1885. 4°.
- Warnkönig, L. A., 'in Münchener gelehrte. Anzeigen. XII. Septbr. p. 161. (*interessante Notizen über die belgische Historiographie.*) — 'erweitert und ergänzt als Uebersicht der historischen Literatur der Niederlande' in v. Sybel, Historische Zeitschrift. 1860. 3. Heft. p. 203-272.
- Wijn, H. van, Historische en letterk. avondstonden, ter opheld. van der Nederlanderen huiselijk leven en van den stand der Nederd. dichtkunde tot aan de 16^e eeuw. Amsterdam 1800. 8°. fl. 3.90.
- : Huiszittend leven. Amsterdam 1801—10. 6 tom. in 2 vol. 8°.
- Wind, S. de, Bibliotheek der Nederlandsche geschiedschrijvers, of oordeekkundig overzigt der inlandsche geschiedschrijvers der Nederlanden van de vroegste tijden af tot den jare 1648. Deel I. (*eenig*). Middelburg 1835. 8°. *Enthält eine historisch-kritisch-bibliographische Uebersicht der niederländischen Geschichtschreibung bis 1648; im Anhang eine Liste der Geschichtschreiber von 1648—1815.*

3. Scriptores rerum Bohemicarum et Moravicarum.

- Balbinus, Boh., Bohemia sancta. Pragae 1682. fol.
- Beiträge zur Geschichte Böhmens. Hragb. von dem Vereine für Geschichte der Deutschen in Böhmen. Abth. I. Bd. 1. 2; III. Bd. 1. 2. Prag 1864. 65; 63. 64. 4°.
- Dobner, Gel., Monumenta historica Boemiae. Pragae 1764. 6 vol. 4°.
- Fontes rerum Bohemicarum. v Praze 1873—82. 5 tom. in 4 vol. gr. 4°.
- Freher, M., Rerum Bohemicarum antiqui scriptores aliquot insignes. 'Hanov. 1602. fol. — 'wiederh. *ibid.* 1607. fol.
- Geschichtschreiber der husitischen Bewegung in Böhmen. Hragb. von K. Höfler. Wien 1856—66. 3 Bde. gr. 8.
- (Pelzel, Fr. M. et J. Dobrowsky) Scriptores rerum Bohemicarum. Tom. I. II. Pragae 1783—84. — Tom. III. ed. F. Palacky. *ibid.* 1829. 8°.
- Quellen-Schriften zur Geschichte Mährens und Oesterr.-Schlesiens. 1. Bd. hragb. von C. d'Elvert. Brünn 1861. Lex.-8°.
- Ert.-Schr.: Bezold, Friedr. v., Zur Kritik der Quellen für den Husitenkrieg. Inaug.-Diss. München 1872. 8°.
- Böhmische Chronisten in Oesterreich. Blätter. 1847. n° 285.
- Büdingen, M., Zur Kritik altböhmischer Geschichtschreiber in Zeitschrift für österreich. Gymnasien. Wien 1857. 8°. Heft VII (*auch einzeln* Wien 1857. 8°).

BIBLIOTHECA HISTORICA MEDII AEVI DE AUGUST POTTHAST (1824-1898)

EUROPAE INDEX GENERALIS

SCRIPTORES RERUM BRITANNICARUM

IX

- Loserth, Joh., Studien zu böhmischen Geschichtsquellen. Wien 1875. gr. 8°. 42 pag. 60 š. (*Aus Archiv f. österr. Gesch. LIII. p. 1 ff. besonders abgedruckt*).
- Meinert, Die böhmischen Geschichtschreiber des ersten Zeitraums in Wiener Jahrbücher, literar. Anzeigblatt. 1821. III. p. 27; IV. p. 1.
- Palacky, Franz, Ueber Geschichtsforschung und Geschichtschreibung in Böhmen in Monatsschrift der Gesellschaft des vaterländ. Museums in Böhmen. 1829. 3. Jahrg. Juli. p. 3-17.
- : Die Geschichte des Hussitentums u. Prof. Const. Höfler. Kritische Studien. Prag 1868. gr. 8°. 168 pag.
- : Würdigung der alten böhmischen Geschichtschreiber. Gekrönte Preisschrift. Prag 1830. gr. 8°. (Neue [Titel-] Ausgabe *ibid.* 1869. gr. 8°).
- Sabiny, Karl, Dějepis literatury československé staré a střední doby. v Praze 1866. gr. 8°. 948 pag.
- Ungar, K., Bohemia docta. Pragae 1776—80. 3 vol. 8°. *Treffliches Werk.*

4. Scriptores rerum Britannicarum.

- Anglia Christiana Society. Publications of the. London 1846—48. 3 vol. 8°.
- Bertramus, C., Britannicarum gentium historiae antiquae scriptores. Havniae 1757. 8°.
- Bohn's Antiquarian library, London 1848 sq. 41 vol. kl. 8°.
- Camden, G., Anglica, Normannica, Cambria. Francof. 1602. fol.
- : Britannia. Londini 1586. 8° etc.
- Chronicles and memorials of Great Britain = Rerum Britannicarum medii aevi scriptores.
- Church Historians of England. London 1852—56. 6 vol. 8°.
- Colgan, J., Acta Sanctorum Scotiae. Lovanii 1645. 2 vol. fol.
- Collection of historians edited by order of the Record Commission = Monumenta historica Britannica.
- English Historical Society, Publications of the. London 1838—56. 29 vol. 8°.
- Gale, Th., Historiae Anglicanae scriptores V nunc primum editi. Oxon. 1687. fol.
- : Historiae Britannicae, Saxonicae, Anglo-Danicae scriptores XV. Oxon. 1691. fol.
- Giles, J. A., Bibliotheca patrum eccles. Anglicanae ad a. 1300. Oxon. 1843. 36 vol. 8°.
- : Scriptores monastici. London 1844 sq. 8°.
- : Scriptores rerum gestarum Wilhelmi Conquestoris. Londini 1845. 8°.
- : Six old english chronicles. London 1848. 8°.
- Hearne, Th., Scriptores varii de historia Anglicana. Oxon. 1709—35. 64 vol. 8°.
- Liebermann, F., Ungedruckte anglo-normannische Geschichtsquellen. Strassburg 1879. gr. 8°.
- Lindsay, Rob., The chronicles of Scotland. London 1815. 2 vol. 8°.
- Messingham, Th., Florilegium insulae Sanctorum. Paris. 1624. 4°.
- Monumenta historica Britannica. Londini 1848. Vol. I. fol.
- O'Connor, C., Rerum Hibernicarum scriptores. Buckinghamiae 1814—26. 4 vol. 4°.
- (Petrie, H.) Collection of the English historians = Monumenta histor. Britannica.
- Publications of the Anglia Christiana Society.
- "   "   " Bannatyne Club.
- "   "   " Camden Society.
- "   "   " Caxton Society.
- "   "   " Celtic Society.
- "   "   " English Historical Society.
- "   "   " Maitland Club.
- "   "   " Roxburghe Club.
- "   "   " Surtees Society.
- Rerum Anglicarum scriptores vet. Tom. I. (ed. G. Fulman iussu J. Fell.) Oxonii 1684. fol.
- Rerum Britannicarum, i. e. Angliae, Scotiae vicinarumque insularum . . . scriptores vetustiores . . . Heidelbergae (auch Lugduni) 1587. fol.
- Rerum Britannicarum medii aevi scriptores, or Chronieles and memorials of Great Britain. London 1858—1891. n° 1-97 = 228 Vol. and Parts. gr. 8°.
- (Savile, H.) Rerum Anglicarum scriptores post Bedam praecipui. ¹ Londini 1596. fol. — ² Francofurti 1601. fol.
- Selden, *vid.* Twysden.
- Skene, W. F., Chronicles of the Picts. Edinburgh 1867. Roy.-8°.

BIBLIOTHECA HISTORICA MEDII AEVI DE AUGUST POTTHAST (1824-1898)

EUROPAE INDEX GENERALIS

X

SCRIPTORES RERUM BRITANNICARUM

- Smedt, Car. de et Jos. de Backer, *Acta Sanctorum Hiberniae*. Londini 1888. 4°.
- (Sparke, J.) *Historiae Anglicanae scriptores varii*. Londini 1723. fol.
- Stokes, Whitley, *Lives of Saints*. Oxford 1890. kl. 4°.
- Twysden, R. (et Selden), *Historiae Anglicanae scriptores X*. Londini 1652. 2 vol. fol.
- Wharton, H., *Anglia sacra*. Londini 1691. 2 vol. fol.
- Erl.-Schr.:** Baleus, Joa., *Scriptorum illustrium maioris Britanniae, quam nunc Angliam et Scotiam vocant, catalogus a Japheto usque ad a. 1557, ex Beroso, Gennadio, Beda . . .* ¹Gippeswici in Anglia, per J. Overton 1548. 4°. — ²Basileae 1557. 2 vol. in 1 tom. fol.
- Berkenhout, John, *Biographia literaria, containing lives of English, Scottish and Irish authors (from the beginning of the V. to the end of the XVI. century)*. London 1777. 4°.
- Biographia Britannica, or the lives of the most eminent persons who have flourished in Britain and Ireland, from the earliest ages down to the present times*. London 1747—1766. 7 vol. fol. — New edition by A. Kippis. *ibid.* 1778—1793. Tom. 1-5. fol.
- Bruyssel, Ern. van, *Étude bibliographique sur les chroniqueurs Anglais, Écossais et Irlandais depuis les temps les plus reculés jusqu'à l'invention de l'imprimerie in Compte-rendu des séances de la Commission royale d'histoire. Sér. III. tom. III. 1. bull.* Bruxelles 1861. p. 79-118. *Unvollständig*.
- Buchanan, D., *De scriptoribus Scotis libri duo*. Edinburgi (Bannatyne Club) 1837. kl. 4°.
- Ebeling, F. W., *Englands Geschichtschreiber*. Berlin 1852. 8°, nebst Nachtrag *ibid.* 1852. 8°. *Nichts wert*.
- Gardiner, Sam. R. und J. Bass Mullinger, *Introduction to the study of English history*. London 1881. 8°. p. 215 ff.
- Hardy, Thom. Duffus († 1878. Apr.), *Descriptive catalogue of materials relating to the history of Great Britain and Ireland, to the end of the reign of Henry VII. Vol I. From the Roman period to the Norman invasion. Part 1. 2. — Vol. II. From a. D. 1066—1200. — Vol. III. From a. D. 1200—1327*. London 1862—1871. gr. 8°. Cum 20 facsim. *Reichhaltiges Werk*.
- Lappenberg, J. M., *Geschichte von England*. Hamburg 1838 ff. 8°. *Vorreden zu den einzelnen Bänden*.
- Leland, Joh., *Commentarii de scriptoribus Britannicis*, ed. Ant. Hall. Oxonii 1709. 2 vol. in 1. 8°.
- Liebermann, F., *Ueber ostenglische Geschichtsquellen des 12., 13., 14. Jahrhunderts, besonders den falschen Ingulf in Neues Archiv der Ges. f. ä. d. Gesch. XVIII. 1893*. p. 225-267.
- Lowndes, W. Th., *The Bibliographer's Manual of English literature*. New edition by H. G. Bohn. With supplement. London 1864. 4 vol. kl. 8°. *30-40*.
- (Macray, William Dunn) *A manual of British historians to A. D. 1600, containing a chronological account of the early chroniclers and monkish writers, their printed works and unpublished mss*. London 1845. 8°.
- Meibom, H. D., *Progr. de Anglica historiae periodis et praecipuis scriptoribus*. Helmstadii 1702. 4°.
- Nicolas, Nicholas Harris, *Observations on the state of historical literature, and on the society of antiquaries, and other institutions for its advancement in England*. London 1830. 8°.
- Nicolson, Will., *The English historical library: or a short view and character of most of writers now extant, either in print or manuscript*. London s. a. Part 1. 8°.
- : *The English, Scotch and Irish historical libraries, giving a short view and character of most of our historians either in print or manuscript etc*. New edition. London 1776. 4°.
- Schmid, Reinh., *Ueber die Chroniken der Angelsachsen in, Hermes*. XXX. Heft 2. 1828.
- : *Gesetze der Angelsachsen. I. Leipzig 1832. p. xix-xxviii (Geschichtsquellen der Briten) u. p. xlvii-lxi (die angelsächsischen Geschichtsquellen)*.
- Schoell, C. W., *De ecclesiasticae Britonum Scotorumque historiae fontibus*. Berolini 1851. 8°. *3*.
- Stephens, Thom., *Geschichte der wälschen Literatur vom 12. bis 14. Jahrhundert. Ge-krönte Preisschrift. Aus d. Engl. übersetzt von San-Marte*. Halle 1864. 8°.
- Tanner, *Bibliotheca Britannico-Hibernica: sive de scriptoribus qui in Anglia, Scotia et Hibernia ad saeculi XVII initium floruerunt... commentarius*. Londini 1748. fol. *60-90*.
- Theopold, Ludw., *Kritische Untersuchungen über die Quellen zur angelsächsischen Geschichte des 8. Jahrhunderts*. Göttinger Dissert. Lemgo 1872. 8°.
- Wright, Thom., *Biographia Britannica literaria, or Biography of literary characters of Great Britain and Ireland, arranged in chronological order*. London 1842—46. 2 vol. gr. 8. (1 £ 4 sh.) *Gutes Werk*.

BIBLIOTHECA HISTORICA MEDII AEVI DE AUGUST POTTHAST (1824-1898)

EUROPAE INDEX GENERALIS

SCRIPTORES RERUM BYZANTINARUM

XI

5. Scriptores rerum Byzantinorum.

- Byzantinae historiae scriptores. Paris. 1645—1711. 39 (auch 47, 23 oder 27) vol. fol.
 Corpus scriptorum historiae Byzantinae, opera Niebuhrii, Bekkeri etc. Bonnae 1828—78. 49 vol. 8°. — *Vgl. über diese schlechte Ausgabe* Jahn, Neue Jahrbücher für Philologie. LXXV. p. 770 ff.
 Excerpta de legationibus. ¹Paris. 1609. 8°. — ²*ibid.* 1648. fol. etc.
 Fontes rerum Byzantinorum. Sumptibus academiae caesar. scientiarum accuravit W. Regel. Petro-
 poli 1893. Tom. I. Lex.-8°.
 [Geschichtschreiber, Die Byzantinischen, aus dem Griechischen. Hrsgb. von der geistl. Aka-
 demie in Petersburg. St.-Petersburg 1860—63.] 4 vol. gr. 8°. *Ins Russische übersetzt.*
 Historia rerum in Oriente gestarum ab O. C. ad nostra haec usque tempora. Francof. 1587. fol.
 Hopf, Ch., Chroniques Gréco-Romanes. Berlin 1873. gr. 8°.
 Lonicér, Phil., Chronicorum Turcicorum tomi 3 in 1 vol. Francofurti 1578. fol.
 Migne, Patrologiae cursus completus. *Series graeca*. Paris. 1857—86. 161 tomi in 165 vol. Lex.-8°.
 Sathas, Const., *Μεσαιωνική βιβλιοθήκη. ἐν Βενετίᾳ* 1872—77. 6 vol. 8°.
 Erl.-Schr.: Bekker, I., Die ungedruckten Byzant. Historiker der St. Markus-Biblioth. Berlin
 1841. 4°. (auch in Abhandlungen der königl. Akademie der Wissenschaften zu Berlin.
 Jahrg. 1841.)
 Bibliothèque historique Arménienne ou choix des principaux historiens Arméniens tra-
 duits en français et accompagnés de notes historiques et géograph. Collection destinée
 à servir de complément aux chroniqueurs byzantines et slaves, par Ed. Dulaurier.
 Paris-Londres 1859. 4°.
 Büdinger, M., Untersuchungen zur mittlern Geschichte. I. Leipzig 1871. gr. 8°. p. 268-
 289, *behandelt die Quellen für die Jahre 888—967.*
 Buhle, J. G., Versuch einer kritischen Literatur der russischen Geschichte. Moskau 1810.
 8°. p. 57-127.
 Capellus, R., Byzantina sive schema corporis historiae Byzantinae vel Constantinopoli-
 tanae posthumum a Constantino M. ad Constantinum ultimum. Hamburgi 1686. 4°.
 Dufresne, C., Glossarium ad scriptt. mediae et infimae graecitatis. ¹Paris. 1682. 2 vol.
 fol. — ²Lugduni Bat. 1688. 2 vol. fol.
 Fabricius, J. A., Bibliotheca Graeca VI. p. 219.
 Fischer, Wilh., Studien zur byzantinischen Geschichte des 11. Jahrhunderts. Progr. des
 Gymn. Plauen 1883. 4°. 56 pag. *№* 2.
 Groh, Kurt, Geschichte des oströmischen Kaisers Justin II. Leipzig 1889. p. 1-32 (*über*
Georgios Monachos, Glykas, Zonaras etc.).
 Gutschmid, Alfr. v., Die Grenze zwischen Alterthum u. Mittelalter in Die Grenzboten.
 Jahrg. XXII. Leipzig 1863. Bd. I. p. 343-347, *charakterisirt kurz die byzant. Histo-*
riker.
 Hamaker, H. A., De graecis latinisque historicis medii aevi ex Orientalium fontibus
 illustrandis. Leovard. 1806. 4°.
 Hammer, J. de, De Byzantinae historiae ultimis scriptoribus ex historia Osmanica
 elucidandis et corrigendis in Commentationes recentiores soc. reg. Gotting. VI. p. 233
 (auch *besonders abgedruckt* Gottingae 1825. 4°).
 Hankius, M., De Byzantinorum rerum scriptoribus graecis liber autorum 50, qui de
 Constantinopolitanis . . . . . antiquitatibus monumenta reliquerunt, vitas, scripta, de
 scriptis iudicia recenset. Lips. 1677. 4°.
 Heyne, Antiquitates Byzantinae, comment. I. II. in Comment. rec. societ. reg. Gotting. I.
 Hirsch, Ferd., Byzantinische Studien. Leipzig 1876. gr. 8°, *handelt über d. Geschichts-*
werke für die J. 813—963.
 Jeep, Ludw., Quellenuntersuchungen zu den griechischen Kirchenhistorikern. Leipzig
 1884. 8°. 128 pag. (aus Jahns Jahrbücher für Philologie. Suppl. XIV. p. 53-178).
№ 2.40.
Κλείς Πατρολογίας καὶ Βυζαντινῶν συγγραφεῶν ἥτοι εὐρετήριον τῶν Πατέρων κτλ.
περιεχομένων ἐν τῇ τοῦ Μιγνίου πατρολογίᾳ . . . ὑπὸ Ἀωροθέου τοῦ Σχολαρίου.
ἐν Ἀθηναῖς 1879. Lex.-8°. *Wegweiser durch Mignes Patrol. graeca u. das Corpus*
script. hist. Byz. Bonn.
 Krug, Ph., Krit. Versuch zur Aufklärung der byzantin. Chronologie, mit besonderer Rück-
 sicht auf die frühere Gesch. Russlands. St.-Petersburg 1810. 8°.
 Krumbacher, K., Gesch. der byzantin. Litteratur. München 1891. gr. 8°.
 Labbeus, Ph., Protopicon de Byzantinae historiae scriptoribus ad omnes per urbem
 eruditos. Paris. 1648. fol.
 (v. Morgenstern, K.) Ueber das Studium der byzantinischen Geschichtschreiber in
 Mémoires présentés à l'académie de St.-Petersbourg. IV. livr. 1. 2. (auch *besonders*
hieraus abgedruckt Petersburg 1837.) gr. 4°. *№* 23.75.

BIBLIOTHECA HISTORICA MEDII AEVI DE AUGUST POTTHAST (1824-1898)

EUROPAE INDEX GENERALIS

XII

SCRIPTORES RERUM CRUCIFERORUM — DANICARUM

- Müller, J., Byzantinische Analecten a. Handschriften der St. Marcusbibliothek zu Venedig und der k. Hofbibliothek zu Wien. Wien 1853. 8°. *M* 1.50.
 Mullach, F. G. A., Coniectaneorum Byzantinorum libri 2. Berolini 1852. 8°. *M* 2.
 Muralto, E. de, Essai de chronographie Byzantine. 1057—1453. Tom. 1. St.-Petersbourg 1855. 8°. (Neue [Titel-]Ausg. Basel, Georg 1871. 8°.)
 Neumann, Carl, Griechische Geschichtschreiber u. Geschichtsquellen im 12. Jahrhundert. Studien zu Anna Comnena, Theod. Prodromus, Joh. Cinnamus. Leipzig 1888. 8°. *VL* 105 pag.
 Röckl, S., Studien zu byzantinischen Geschichtschreibern in Blätter für d. bayerische Gymnasialschulwesen. XX. 1884. p. 277-282; XXI. 1885. p. 4-19.
 Schöll, Geschichte der griechischen Literatur. III. p. 246 ff., p. 288 ff.
 Seeger, Joh., Byzantinische Historiker des 10. u. 11. Jahrhunderts. 1. Nikephoros Bryennios. Eine philol.-histor. Untersuchung. München 1888. gr. 8°. *IV*. 129 pag. *M* 3.
 Stritter, J. G., Memoriae populorum olim ad Danubium, Pontum Euxinum, paludem Maeotidem, Caucasum, mare Caspicum et inde magis ad septentriones incolentium, e scriptoribus historiae Byzantinae erutae et digestae. Petropoli 1771—79. 4 vol. 4°. — *Der hieraus von Stritter gleichzeitig gemachte Auszug wurde ins Russische übersetzt von W. Swjetow. Petersburg 1770—75. 4 vol. 8°.*
 Struve, Bibliotheca historica ed. Meusel. V. 1. p. 108 sq. p. 159 sq.
 [Ternovsky, Les historiens byzantins et leur utilité pour l'histoire russe in Ouniversity-tetskiya Izvestia (Bulletin de l'université). Kiew 1876. n° 1 ff.] *Russisch geschrieben.*
 Zeitschrift, Byzantinische. Hrsgb. von Karl Krumbacher. Leipzig. Bd. 1-3. 1892—94. gr. 8°. à *M* 20.

6. Scriptores rerum Cruciferorum.

- Bongarsius, J., Gesta Dei per Francos. Hanov. 1611. 3 partes in 1 vol. fol.
 Buchon, Chroniques étrangères. Paris 1840. 8°. —: Recherches et matériaux. Paris 1840. 2 part. in 1 vol. gr. 8°.
 Matthaeus, Ant., Veteris aevi analecta. Hagae Com. 1738. 5 vol. 4°.
 Michaud, J., Bibliothèque des croisades. Paris 1829. 4 vol. 8°.
 Prutz, H., Quellenbeiträge zur Geschichte der Kreuzzüge. Danzig 1876. Heft 1 (einz.). gr. 8°. Publications de la Société de l'Orient latin. *Série historique*. Genève 1878 ff. 6 vol. gr. 8°. Recueil des historiens des croisades. Paris 1841—87. 13 vol. gr. fol.
 Riant, Ch. P., Exuviae sacrae Constantinopolitanae. Genève 1877. 78. 2 vol. 8°. *Erl.-Schr.*: Archives de l'Orient latin publiées sous le patronage de la Société de l'Orient latin. Tom. I ff. Paris 1881 ff. gr. 8°. Klimke, C., Die Quellen zur Geschichte des 4. Kreuzzuges. Breslau 1875. 8°. 105 pag. *M* 1.50.
 Kugler, B(ernh.), Studien zur Geschichte des zweiten Kreuzzuges. Stuttgart 1866. 8°. *VIII*. 223 pag.
 Michaud, J., Bibliographie des croisades. Paris 1822. 2 vol. 8°. (*bilden auch* Tom. 6 u. 7 seiner Histoire des croisades.)
 Paris, Paulin, Les historiens des croisades. Discours d'ouverture du cours de langue et de littérature du moyen âge. Paris 1858. 8°. 23 pag. 2 fr. 50 c. (*Extrait du Bulletin du bibliophile. Nur 100 Exempl. gedruckt.*)
 Pasolini, Pietro Desid., Gli storici delle Crociate. Studi in Archivio storico Italiano. Ser. IV. tom. XIX. 1887. p. 213-221.
 Riant, Cte Paul, Inventaire critique des lettres historiques des croisades. I. II. 768—1100. Paris 1880. gr. 8°. (*Sep.-Abdruck aus* Archives de l'Orient latin. I. Paris 1881. p. 1-224.)
 Streit, Ludov., Commentationis de avctoribvs qvartae qvae habetvr sacrae expeditionis historiam spectantibvs epitome. Ptvthvsii 1863. 4°. 16 pag.
 Sybel, Heinr. v., Geschichte des ersten Kreuzzugs. Leipzig 1841. 8°; 2. Aufl. *ibid.* 1881. 8°.

7. Scriptores rerum Danicarum et Septentrionalium.

- Annalar Íslenzkir. Hafniae 1847. gr. 4°. Fornaldar-Sögur Norðrlanda. Kjöbenhavn 1829. 3 vol. 8°. Fornmannna-Sögur seu Scripta historica Islandorum. Hafniae 1828 sq. 12 vol. 8°. Íslendinga Sögur. Kjöbenhavn 1829. 2 vol. 8°. Íslendinga Sögur. Kjöbenhavn 1843. 2 vol. 8°.

BIBLIOTHECAE HISTORICAE MEDII AEVI AUGUST POTTHAST (1824-1898)

EUROPAE INDEX GENERALIS

SCRIPTORES RERUM DANICARUM ET SEPTENTRIONALIU

XIII

- Langebek, J., *Scriptores rerum Danicarum medii aevi*. Havniae 1772—1878. 9 vol. fol.
- Lindenbrog, Erp., *Scriptores rerum Germanic. septentrional.* ¹ Francof. 1609. fol. — ² *ibid.* 1630. fol. — ³ ed. Fabricius. Hamburgi 1706. fol.
- Oldskrifter, Oldnordiske. n° 1-32. Kjøbenhavn 1847—70. 8°.
- Rerum Danicarum scriptores anonymi XII ab a. 700—1500 ap. Ludewig, Reliq. mss. Tom. IX (*zum Theil unter Anonymi, zum Theil unter Anonymus aufzusuchen*).
- Saga-Bibliothek. Halle a. S. 1892. 2 Hefte. 8°.
- Storm, G., *Islandske Annaler til 1578*. Christiania 1888. gr. 8°.
- Erl.-Schr.: Baden, G. L., *Dansk-norsk historisk Bibliothek, indeholdende efterredning om de skrifter, som bidrage til dansk-norsk historiekundskab*. Odense 1815. 8°.
- Bartholini, Alb., *De scriptis Danorum liber posthumus, auctior editus a fratre Thoma Bartholino*. Hafniae 1666. 8°.
- Bibliotheca septentrionis eruditi sive syntagma tractatum de scriptoribus illius. Lipsiae 1699. 12mo.
- Bosworth's Scandinavian literature, with short chronological specimens of the old Danish, Icelandic, Norwegian, Swedish, and a notice of the Dalecarlian and Ferroe dialects. London 1836. Roy.-8°. 4 sh. 6 d.
- Einar(son), H., *Historia literaria Islandiae*. Hafniae 1786. 8°.
- Erslev, Kr., *Kilderne til Danmarks Historie i Middelalderen* (omtrent 1000—1450). Bibliografisk Oversigt. København 1892. 8°. 39 pag.
- Jónsson, F., *Den oldnorske og oldislandske litteraturs historie*. I. Kjøbenhavn 1894. 8°.
- : *Oversigt over de nordiske Kilder til Dronning Margrethes Historie in Historisk Tidsskrift*. 5. Række. III. p. 333 ff.
- : *Studier over ægte og usægte Kilder til Danmarks Historie ibid.* 6. Ræk. II. p. 359.
- Jørgensen, A. D., *Bidrag til Nordens historie i Middelalderen*. Kjøbenhavn 1871. 8°. p. 182-259 (*über die dänische Historiographie des 12. u. 13. Jahrhunderts*).
- : V. S., *Udvalgt Samling af Kildeskrifter og Oldbreve i dansk Oversættelse*. Kjøbenhavn 1879. 8°.
- Klempin, C. R., *De criteriis ad scripta historica Islandorum examinanda*. Pars I. Berolini 1845. 8°. 54 pag.
- Mallet, *Introduction à l'histoire de Danemark*. Copenhague 1755. 4°.
- Möbius, Theod., *Catalogus librorum Islandicorum et Norvegiarum aetatis mediae*. Lipsiae 1856. 8°. *N* 4.
- : *Verzeichniss der auf dem Gebiete der altnordischen [altisländischen u. altnorwegischen] Sprache u. Literatur von 1855 bis 1879 erschienenen Schriften*. Leipzig 1880. 8°. *N* 350.
- Müller, P. E., *Om den islandske Historieskrivnings Oprindelse, Flor og Undergang* (1813) 1832 *in Nordisk Tidsskrift for Oldkyndighed*, udg. af det Kong. Nord. Oldskrift-Selskab. I. Kjöbenh. 1832. 8°. p. 1-54 [¹ *unt. d. Titt.*: Ueber den Ursprung, die Blüthe u. d. Undergang der isländ. Geschichtschreibung übers. von L. E. Sander. Kopenhagen 1813. 8°; — ² von G. Mohnike *in Hist.-antiq. Mittheilungen* hrsgb. von der Gesellsch. f. nord. Alterthumskunde. Kopenhagen 1835].
- : *Saga-Bibliothek, med anmærkninger og indledende afhandlinger*. Kjöbenhavn 1817—28. 3 vol. 8°.
- : *Critisk Undersøgelse af Danmarks og Norges Sagnhistorie*. Kjöbenhavn 1823. 4°.
- Schäfer, Dietr., *Dänische Annalen u. Chroniken von der Mitte des 13. bis zum Ende des 15. Jahrh., mit Berücksichtigung ihres Verhältnisses zu schwedischen u. deutschen Geschichtswerken kritisch untersucht*. Hannover 1872. gr. 8°. VI. 125 pag. *N* 1.60 [*vorher unt. demselb. Titt.* (Göttinger) Inaug.-Diss. *ibid.* 1872. gr. 8°. 89 pag.]
- Sibbern, N. P., *Bibliotheca historica Dano-Norvegica sive de scriptoribus rerum Dano-Norvegicarum commentarius*. Hamburgi 1716. 8°.
- Türk, *Forschungen auf dem Gebiete der Geschichte*. Heft V. p. 87 ff. (*über die dänischen Geschichtsquellen*).
- Usinger, R., *Die dänischen Annalen u. Chroniken des Mittelalters. Kritisch untersucht*. Hannover 1861. 8°. *N* 1.60.
- Vedel, Andr. S., *Om den Danske Krønike at beskrive; forfattet 1581, udgivet 1787 da P. F. Suhm .... Kjöbenh. 1787. 8°*.
- Warmholtz, *Bibliotheca historica, vide sub Scriptores rerum Suecicarum*.

BIBLIOTHECAE HISTORICAE MEDII AEVI AUGUST POTTHAST (1824-1898)

EUROPAE INDEX GENERALIS

XIV

SCRIPTORES RERUM GALLICARUM

8. Scriptores rerum Gallicarum.

- Analecta Divionensia. Dijon 1864—78. 10 vol. 8°.
- Bernier, A., Monumens inédits de l'histoire de France. Paris 1835. 8°.
- Bibliothèque historique de l'Yonne. Publiée... sous la direction de L. M. Duru. Auxerre et Paris 1850—63. 2 vol. gr. 4°.
- Bongars, J., Gesta Dei per Francos. Hanov. 1611. 3 partes in 1 vol. fol.
- Bouquet, Mt., Recueil des historiens des Gaules et de la France. Paris 1738—1876. 23 vol. fol.
- Buchon, J. A., Choix de chroniques et mémoires. Paris 1836—38. 17 vol. gr. 8°.
- : Chroniques étrangères. Paris 1840. 8°.
- : Collection des Chroniques nationales françaises. 13.—16. siècle. Paris 1824—29. 47 vol. 8°.
- : Recherches et matériaux p. s. à une histoire de la domination franç. Paris 1840. 2 part. in 1 vol. gr. 8°.
- Calmet, Histoire de Lorraine. ¹Nancy 1728. 3 vol. fol. — ²*ibid.* 1745. 7 vol. fol.
- Castaigne, J. Fr. E., Rerum Engolismensium scriptores. Engolismae 1853. 8°.
- Chéruel, A., Normanniae nova chronica. Cadomi 1850. 4°.
- Chroniques d'Anjou
- Chroniques des comtes d'Anjou } *vid.* Marchegay.
- Chroniques des églises d'Anjou }
- Collection de documents inédits sur l'histoire de France. Paris 1835—94. *Zusammen bis jetzt* 212 vol. 4° u. 52 atlas in fol.
- : de textes pour servir à l'étude de l'histoire. Paris 1886—94. 13 fasc. 8°.
- : universelle des mémoires... relatifs à l'histoire de France (rédigée par Ant. Perrin). Londres et Paris 1785—1807. 72 vols. 8°.
- Duchesne, A., Historiae Normannorum scriptores antiqui. Paris. 1619. fol.
- : Historiae Francorum scriptores coetanei. Paris. 1639—49. 5 vol. fol.
- Du Ménil, Poésies populaires. Paris 1843. 8° et Paris 1847. 8°.
- Duplès-Agier, H., Chroniques de Saint-Martial de Limoges. Paris 1874. gr. 8°.
- Duru, L. M., *vid.* Bibliothèque historique.
- (Freher, M.) Corpus Francicae historiae veteris et sinceræ. Hanov. 1613. fol.
- Godefroy, Den., Histoire de Charles VI roy de France. Paris 1653. fol.
- : Histoire de Charles VII roy de France. Paris 1661. fol.
- Godefroy, Th., Histoire de Charles VIII. ¹Paris 1617. 4°. — ²ed. 2. *ibid.* 1684. fol.
- : Histoire de Louis XII. Paris 1615. 2 vols. 4°.
- Guizot, Collection des mémoires relatifs à l'histoire de France. Paris 1823—35. 31 vols. 8°.
- Marchegay, Salmon et Mabilley, Chroniques d'Anjou, Chroniques des comtes d'Anjou et Chroniques des églises d'Anjou. Paris 1856. 69. 71. gr. 8°.
- Michaud et Poujoulat, Nouvelle collection des mémoires p. s. à l'hist. de France. Paris 1836—39. 3 séries. 32 vols. gr. 8°.
- Michel, Fr., Chroniques Anglo-Normandes. Rouen 1836. 3 vols. 8°.
- : Chroniques de Normandie. Paris 1839. 4°.
- Paris, P. et Ed. Mennechet, Histoire de France par les écrivains contemporains. Paris 1836—39. 8 vol. 12°.
- Perrin, Ant., *vid.* Collection universelle.
- Petitot, Collection complète des mémoires relatifs à l'histoire de France. Paris 1819—26. 52 vols. 8°.
- Pithoeus, Pt., Annalium et historiae Francorum ab a. 708—990 scriptores coetanei XII. ¹Paris. 1588. 2 tom. in 1 vol. 8°. — ²Francof. 1594. 8°.
- : Historiae Francorum ab a. 900—1235 scriptores veteres XI. Francof. 1596. fol.
- Revue rétrospective Normande. Rouen 1842. gr. 8°.
- Salmon, A., Recueil de chroniques de Touraine. Tours 1854. gr. 8°.
- Scriptores tres Gallicarum rerum. Francofurti 1578. fol.
- Société de l'histoire de France. Ouvrages publiés par la... Paris 1834—93. 201 vol. gr. 8°.
- Tailliar, Chroniques de Douai. Douai 1874—78. 3 vol. 8°.
- Erl. Schr.:** Amat, C., Bibliographie des Hautes-Alpes. Gap 1885. 8°.
- Ampère, J. J., Histoire de la littérature française au moyen âge. Paris 1839—41. 4 vol. 8°.
- Auber, Étude sur les historiens du Poitou, depuis ses origines connues jusqu'au milieu du 19. siècle. Niort 1871. 8°. 313 pag.
- Bibliothèque de l'École des chartes. Revue d'érudition consacrée spécialement à l'étude du moyen âge. Série I-VI. à 5 vols. Paris 1839—69. — Année XXXIe—LVIIIe.

BIBLIOTHECAE HISTORICAE MEDII AEVI AUGUST POTTHAST (1824-1898)

EUROPAE INDEX GENERALIS

SCRIPTORES RERUM GALLICARUM.

XV

- ibid.* 1870—94. — Tables des vols. formant la I.-VI. sér. = 3 vol. *ibid.* 1849. 62. 70; tables des tomes XXXI-XL. *ibid.* 1880; — tables des tomes XLI-L. *ibid.* 1890. gr. 8°.
- Cabinet historique. Revue mensuelle contenant, avec un texte et des pièces inédites . . . . . le catalogue général des manuscrits que renferment les bibliothèques publiques de Paris et des départements touchant l'histoire de l'ancienne France et de ses diverses localités . . . . . Sous la direction de Louis Paris. Tome 1. 1. 2. - 27. 1. 2. Paris 1855—81. — Direct.: Ulysse Robert. Nouv. série. Tom. 1. 2. *ibid.* 1882. 83. 8°.
- Catalogue analyt. des archives de ms. de Joursanvault, conten. une préc. collect. de mss., chartes et documents orig. au nombre de plus de 80000 conc. l'hist. gener. de France etc. Paris 1838. 2 vol. 8°.
- Catalogue de la bibliothèque impér. [später nationale] de Paris. *Histoire de France.* Paris 1855—82. 11 vol. 4°. *Soll 13 Bde. bilden.* — *Manuscrits français.* Ancien fonds. Tom. 1. 2. *ibid.* 1868. 74. 4°. à 25 fr.
- Delisle, Léop., Catalogue des actes de Philippe-Auguste, avec une introduction sur les sources, les caractères et l'importance historique de ces documents. Paris 1856. 8°.
- Denis, Aug., Recherches bibliographiques en forme de dictionnaire sur les auteurs morts et vivants qui ont écrit sur l'ancienne province de Champagne, ou essai d'un Manuel du bibliophile champenois. Paris 1870. 8°. VI. 95 pag.
- Depping, G. B., Introduction à l'histoire de Normandie. Rouen 1836. 8°.
- Douais, C., Les sources de l'histoire de l'Inquisition dans le Midi de la France aux 13. et 14. siècles *in* Revue des questions historiques. XXX. Paris 1881. p. 383-459.
- Duchesne, A., Bibliotheca chronologica scriptorum ab originibus regni Francici ad sua usque tempora. (Hamburgi 1708.) 8°.
- : Bibliothèque des auteurs qui ont écrit l'histoire et la topographie de la France. 1 Paris 1618. 8°. — 2 *ibid.* 1627. 18mo. — 3 *ibid.* 1663. 8°.
- : Series auctorum omnium qui de Francorum historia et rebus Francicis cum ecclesiasticis tum saecularibus scripserunt, ab exordio regni Franciae ad nostra usque tempora, quorum editionem pollicetur A. D. 1 Lutet. Paris. 1633. fol. — 2 *ibid.* 1635. fol. — 3 *ibid.* 1663. 12mo.
- Fabricius, J. A., Isagoge in notitiam scriptorum historiae Galliae, qua continentur 1) A. Duchesnii Bibl. script. regni Francici; 2) C. Gryphii script. sec. XVII de rebus Gallicis; 3) H. D. Meibomii De Gallicae historiae periodis et scriptoribus dissert. Hamburgi 1708. 8°.
- Franklin, Alfred, Les sources de l'histoire de France. Notices bibliographiques et analytiques des inventaires et des recueils de documents relatifs à l'histoire de France. Paris 1877. gr. 8°.
- Frère, E., Manuel du Bibliographe Normand, ou Dictionnaire . . . des ouvrages relatifs à la Normandie . . . Rouen 1858. 2 vol. Roy.-8°.
- Girault de St. Fargeau, A., Bibliographie historique et topographique de la France. Ou catalogue de tous les ouvrages imprimés en français depuis le 15. siècle jusqu'au mois d'avril 1845. Paris 1845. 8°.
- Grignard, L'abbaye de Flavigny, ses historiens et ses histoires. Autun 1885. gr. 8°. 71 pag.
- Hauréau, B., Histoire littéraire du Maine. Paris 1842—52. 4 vol. 8°; — nouv. éd. Le Mans 1875. 76. 9 tom. 12mo.
- Histoire littéraire [von Tome 13 an: littéraire] de la France, où l'on traite de l'origine et du progrès, de la décadence et du rétablissement des sciences parmi les Gaulois et parmi les François; . . . des meilleures bibliothèques anciennes et modernes; des plus célèbres imprimeries; et de tout ce qui a un rapport particulier à la littérature . . . Ouvrage commencé par des religieux Bénédictins de la Congrégation de St. Maur et continué par des membres de l'Institut. Paris 1733—63. 1807—93. 31 vol. 4°. — **Nouvelle édition**, entièrement conforme à la précédente. Par Paulin Paris. Tome 1. partie 1. 2. Tom. 2-12. Paris 1865—69. — . . . Ouvrage commencé par des relig. Bénédictins . . . et continué par une commission prise dans la Classe d'histoire et de littérature ancienne de l'Institut. Nouv. éd. conforme à la précédente. Tom. 13-15. *ibid.* 1869. — Camille Rivain, Table générale . . . des matières contenues dans les 15 premiers vols. *ibid.* 1875. — Tom. 16. *ibid.* 1892. 4°. *Jusqu'ici Réimpression Palmé.* — Tome 17-24. *ibid.* 1895. 4°. *Réimpression anastatique de H. Weller.*
- Lasteyrie, Robert de et Eug. Lefèvre-Pontalis, Bibliographie générale des travaux historiques et archéologiques publiés par les sociétés savantes de la France. Tom. I (Ain-Gironde) et Tom. II. livr. 1-4 (Hérault-Savoie). Paris, impr. nat. 1886—94. 4°. 36 fr.
- Leber, C., J. B. Salgues et J. Cohen, Collection de meilleurs dissertations, notices et traités particuliers, relatifs à l'hist. de France, composée en grande partie de pièces rares ou qui n'ont jamais été publiées séparément. Paris 1826—38. 20 vol. 8°.

BIBLIOTHECAE HISTORICAE MEDII AEVI AUGUST POTTHAST (1824-1898)

EUROPAE INDEX GENERALIS

XVI

SCRIPTORES RERUM GERMANICARUM ET AUSTRIACARUM

- Le Clerc, Victor, Histoire littéraire de la France au XIV. siècle. Discours sur l'état des lettres. 2de édit. Paris 1865. 2 vol. gr. 8°.
- Lelong, Jacq., Bibliothèque historique de la France, contenant le catalogue de tous les ouvrages tant imprimés que mss. qui traitent de l'hist. de ce royaume ou qui y ont rapport. ¹ Paris 1719. fol. — ² Nouv. édit. augm. par Fevret de Fontette et autres historiens. Paris 1768—78. 5 vol. fol. 100-150 fr. Vgl. Paul L. Jacob (Paul Lacroix), Dissertations sur quelques points curieux de l'hist. de France. Paris 1834—42. 8°. Dissert. 3. et 4.: 'Sur la Bibliothèque historique de la France par le P. Lelong'.
- Lorenz, Otto, Catalogue général de la librairie française pendant 25 ans (1840—85). Tom. 1-4. Paris 1867—71. — Tom. 5. 6. (Catalogue de 1866—75. Tom. 1. 2.) *ibid.* 1876. 77. — Tom. 7. 8. (Table de matières, 1840—75. Tom. 1-2.) *ibid.* 1879. 80. — Tom. 9. 10. (Catalogue de 1876—85. Tom. 1. 2.) *ibid.* 1886. 87. gr. 8°.
- Mare, P. de la, Historicorum Burgundiae conspectus ex bibl. Philiberti. Divione 1689. 4°.
- Meibom, Herm. D., Programma publicis in notitiam regni Gallici praelectionibus praemisum, in quo simul de Gallicae historiae periodis et praecipuis scriptoribus dissertitur. ¹ Helmestadii 1703. 4°. — ² *wiederh.* (Hamburgi 1708.) 8°.
- Milsand, Ph., Bibliographie Bourguignonne ou Catalogue méthodique d'ouvrages relatifs à la Bourgogne. Dijon 1885. gr. 8° (Public. de l'acad. de Dijon).
- Monod, G(abriel), Bibliographie de l'histoire de France. Catalogue méthodique et chronologique des sources et des ouvrages relatifs à l'hist. de France depuis les origines jusqu'en 1789. Paris 1888. 8°. XI. 420 pag. 9 fr.
- : Études critiques sur les sources de l'hist. Mérovingienne. Paris, Vieweg 1872. 85. 2 vol. 8° (= Bibliothèque de l'École des hautes études etc. Fasc. 8. 63).
- : Études sur l'histoire de Hugues Capet *in* Revue historique. XXVIII. Paris 1885. p. 241-272.
- Nisard, D., Histoire de la littérature française. Paris 1849. 3 vol. 8°.
- Quérard, J. M., La France littéraire, ou Dictionnaire bibliographique des savants, historiens et gens de lettres de la France, ainsi que des littérateurs étrangers qui ont écrit en Français, plus particulièrement pendant les XVIIIe et XIXe siècles. Tome 1-10. A-Z. Paris 1827-39. 8°. — Tome 11. 12: Les écrivains pseudonymes et autres mystificateurs de la littérature française pendant les quatre derniers siècles, restitués à leurs véritables noms. — A *jusqu'à* Rouget. Paris 1854—64. 8°.
- Répertoire des travaux historiques contenant l'analyse des publications faites en France et à l'étranger sur l'histoire, les monuments et la langue de la France. Année I. Paris, impr. nation. 1882. gr. 8°. *Jährlich 4 Hefte.*
- Robert, Ul., Bibliographie des sociétés savantes de la France. Paris 1878. 8° (*Extrait de la Revue des sociétés savantes. Sér. VI. tom. 6.*)
- Ruelle, Ch.-Ém., Bibliographie générale des Gaules. Répertoire systématique et alphabétique des ouvrages, mémoires et notices concern. l'histoire, la topographie ... de la Gaule jusqu'à la fin du 5. siècle. Paris 1886. 8°.
- Sacher, Fréd., Bibliographie de la Bretagne, catalogue général des ouvrages historiques, littéraires et scientifiques parus sur la Bretagne, avec la liste des Revues publiées en cette province. Rennes 1881. 8°. 10 fr.
- Struve, B. G., Bibliotheca historica ed. Mousel. Vol. VI. prs. 2; Vol. X. prs. 1.
- Thieury, Jules, Bibliographie italico-normande. Paris 1864. 8°. 80 pag.

9. Scriptores rerum Germanicarum*) et Austriacarum.

a. Sammlungen für ganz Deutschland und Oesterreich.

- Anzeiger für Kunde des deutschen Mittelalters. Hrsgb. von Frh. H. v. u. zu Aufsess, fortges. von F. J. Mone. Karlsruhe 1833—39. Jahrg. 1-8. gr. 4°.
- Anzeiger für Kunde der deutschen Vorzeit. Neue Folge. Nürnberg 1853—83. 30 Bde. 4°.
- Böhmer, J. F., Fontes rerum Germanicarum. Stuttgart 1843—68. 4 vol. gr. 8°.
- Brower, Ch., Sidera illustrium et sanctorum virorum. Moguntiae 1616. 4°.
- Chroniken der deutschen Städte vom 14. bis ins 16. Jahrhundert. Leipzig 1862—92. 22 Bde. gr. 8°.
- Eccard, J. G., Commentarii de rebus Franciae orientalis. Wirceburgi 1729. 2 vol. fol.
- : Corpus historicum medii aevi. ¹ Lipsiae 1723. 2 vol. fol. — ² Francofurti 1743. 2 vol. fol.

*) Mit dieser Bezeichnung verband man zu Ausgang des 16. und Anfang des 17. Jahrh., wo fast jedes Jahr auf gleichsam mechanische Weise ohne System neue Ausgaben von Quellschriften lieferte, keine bestimmte Idee, sondern man edirte für Deutschland Alles, was nur in Deutschland zu finden war; deshalb hießen diese Sammlungen 'Scriptores rerum Germanicarum' in generellem Sinne. In der 2. Hälfte des 17. Jahrh., wo die allgemeinen Materialien schon etwas erschöpft waren, traten auch Sammlungen mit provinciellem Charakter hervor.

BIBLIOTHECAE HISTORICAE MEDII AEVI AUGUST POTTHAST (1824-1898)

EUROPAE INDEX GENERALIS

SCRIPTORES RERUM GERMANICARUM ET AUSTRIACARUM

XVII

- Eccard, J. G., Veterum monumentorum quaternio. Lipsiae 1720. fol.
 Frecht, Witichindi Sax. rer. . . libri 3 etc. Basil. 1532. fol.
 Freher, M., Rerum Germanicar. scriptores. ¹ Francof. ad M. 1600—11. 3 vol. fol. — ² *ibid.* 1624—37. 3 vol. fol. — ³ cur. B. G. Struve. Argentor. 1717. 3 vol. fol.
 Geschichtschreiber der deutschen Vorzeit. Berlin resp. Leipzig 1849—92. 92 Liefg. 8°. ⁴
 Goldast, M., Rerum Alamannicarum scriptores. ¹ Francof. 1616. fol. — ² *ibid.* 1661. fol. — ³ cur. H. Ch. Senkenberg. *ibid.* 1730. fol.
 Hansiz, M., Germania sacra. Aug. Vindel. et Viennae 1727—55. 3 vol. fol.
 Harenberg, Monumenta historica. Brunovici 1758. 3 Stcke. 8°. ⁵
 Heineccius, J. M. et J. O. Leuckfeld, Scriptores rer. German. Francof. 1707. fol.
 Hess, G., Monumenta Guelfica. Campiduni 1784. 4°. ⁶
 Hoffmann, Ch. G., Nova scriptor. ac monument. collect. Lipsiae 1731. 2 vol. 4°. ⁷
 Jaffé, Ph., Bibliotheca rerum Germanicarum. Berolini 1864—73. 6 vol. gr. 8°. ⁸
 Leibnitiuss, Gf. G., Accessiones historicae. Hannov. 1698. 2 vol. 4°. ⁹
 —: Script. rer. Brunsvic. Hannov. 1707. 3 vol. fol. ¹⁰
 Lindenbrog, E., Scriptores rer. Germanic. ¹ Francofurti 1609. fol. — ² *ibid.* 1630. fol. — ³ cura Fabricii. Hamburg. 1706. fol. ¹¹
 Meibomius, H., Rer. Germanic. tomi 3. Helmstad. 1688. 3 vol. fol. ¹²
 Menckenius, J. B., Scriptores rerum Germanicarum. Lipsiae 1728. 3 vol. fol. ¹³
 Monumenta Germaniae historica ed. G. H. Pertz. *Scriptores*. Tom. 1—29. Hannoverae 1826—92. — *Leges*. Tom. 1—5. *ibid.* 1835—89. — *Diplomata*. Tom. 1. *ibid.* 1872. gr. fol. ¹⁴
 Monumenta Germaniae historica ed. Societas aperiendis fontibus rerum German. medii aevi. *Scriptores*. Auctores antiq. Tom. I—XIII. 1. Berolini 1877—94. — Scriptores rerum Meroving. Tom. I. II. Hannoverae 1885. 88. — Scriptores rerum Langobard. *ibid.* 1874. — Libelli de lite imperatorum et pontificum. Tom. I. II. *ibid.* 1891. 92. — Scriptores qui vernacula lingua uti sunt I. I. II. III. 1. IV. 1. V. 1. 2. *ibid.* 1877—93. — *Legum* sectio I. Legum nationum German. Tom. II. 1. V. 1. *ibid.* 1893. 88; sect. II. Capitularia regum Franc. I. II. 1. 2. *ibid.* 1883—93; sect. III. Concil. Tom. I. *ibid.* 1893; sect. IV. Constitutiones. Tom. I. *ibid.* 1893; sect. V. Formulae. *ibid.* 1886. — *Diplomatum* Tom. I. II. 1. 2. *ibid.* 1879—93. — *Epistolarum* Tom. I. 1. 2. II. 1. III. 1. Berolini 1887—93. — Epistolae saeculi XIII. Tom. I—III. *ibid.* 1883—94. — *Antiquitates*. Poetae latini medii aevi. Tom. I. II. III. pars 1. 2. fasc. 1. *ibid.* 1881—92. — Libri confraternitatum. *ibid.* 1884. — Necrologia Germaniae. Tom. I. II. 1. *ibid.* 1888. 90. — *Index*. Hannoverae et Berolini 1890. gr. 4°. ¹⁵
 Paullini, Chr. Fr., Rer. et antiquit. German. syntagma. Francof. ad M. 1698. 4°. ¹⁶
 Pertz, G. H., *vid.* Monumenta Germaniae hist. et Scriptores rerum Germanicarum. ¹⁷
 Pistorius, J., Rer. Germ. scriptores. ¹ Francof. ad M. 1583—1607. 3 vol. fol. — ² Hanov. 1613. Tom. I. II. Francof. 1653. Tom. III. (*neuer Titel* 1653). fol. — ³ cura G. B. Struve. Ratisbon. 1726. 3 vol. fol. ¹⁸
 Pitheous, P., Otto Frisingensis, Radev. et Guntherus. Basil. 1569. fol. ¹⁹
 Reineccius, R., Script. rer. Germanic. Francof. ad M. 1577—81. fol. *Das Werk existirt nur in der Fabel.* ²⁰
 Reuber, Just., Veterum scriptor., qui caesarum et imperat. Germanic. res . . . gestas literis mandarunt, tomus unus. ¹ Francof. 1584. fol. — ² Hanov. 1619. fol. — ³ cur. G. Ch. Joannis. Francof. ad M. 1726. fol. ²¹
 Schannat, J. Fr., Vindemiae literariae h. e. vet. monument. ad Germaniam sacram praecipue spectantium collect. I. II. Fuldae et Lips. 1723—24. fol. ²²
 Schard, Sim., Germ. rer. quatuor chronographi. Francof. ad M. 1566. fol. ²³
 —: Historicum opus in 4 tomos divisum. ¹ Basil. 1574. fol. — ² Giessae 1673. fol. ²⁴
 (Scheidt, Chr. L.) Bibliotheca historica Goettingensis. Göttingen u. Hanover 1758. Theil I. (*unic.*) 4°. ²⁵
 Schilter, J., Scriptores rer. German. Argentorati 1702. fol. ²⁶
 Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum. Hannoverae 1840—94. 42 vol. 8°. ²⁷
 Urstisius, Ch., Germaniae historicorum illustrium tomi II. ¹ Francof. 1585. fol. — ² Francof. 1670. fol. ²⁸
 Ussermann, E., Prodromus Germaniae sacrae. Sangall. 1790. 2 vol. 4°. ²⁹
 Walch, C. W. F., Monumenta medii aevi. Hannov. 1757. 6 fasc. oder Vol. I. II. 1. 2. 8°. ³⁰
 Westphalen, E. J. de, Monumenta inedita rerum Germanicarum. Lipsiae 1739. 4 vol. fol. ³¹
 Erl.-Schr.: Archiv und Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde, *siehe unten* Abschnitt C unter Monumenta Germaniae. ³²
 Asher, A., A bibliographical essay on the scriptores rerum Germanicarum. London and Berlin 1843. gr. 4°. *Nur eine buchhändlerische Speculationsschrift; schlecht.* ³³
 Potthast, Bibliotheca historica. ³⁴ b

BIBLIOTHECA HISTORICA MEDII AEVI AUGUST POTTHAST (1824-1898)

EUROPAE INDEX GENERALIS

XVIII

SCRIPTORES RERUM GERMANICARUM ET AUSTRIACARUM

- (Vgl. Cassels Recens. in Schmidts Zeitschr. für Geschichtswissenschaft. 1844. II. p. 161-168.)
- Bibliographie zur Deutschen Geschichte. Bearbeitet von O. Massow, G. Sommerfeldt u. L. Quidde. Freiburg i. B. 1889 ff. 8° (gleichzeitig Theile der Deutschen Zeitschrift für Geschichtswissenschaft).
- Biographie, Allgemeine Deutsche, hrsgb. von der histor. Kommission bei d. k. Akad. der Wiss. in München, redigirt von R. v. Liliencron u. F. X. Wegele. Leipzig 1875-94. 38 Bde. gr. 8°.
- Böhmer, J. F., Regesta imperii. Stuttgart. 4°. Die Vorreden. — Fontes, die Vorreden.
- Buder, Chr. G., Bibliotheca scriptor. rerum Germanic. easdem universim illustrant., vor seiner Ausgabe des Corpus historiae Germaniae ed. Struve. (Dresdae 1755. 2 vol. 4°.) Tom. I. p. 1.
- Contzen, M. Th., Ueber die Quellen der Gesch. Deutschlands im sächsischen Zeitraum. München 1837. 8°.
- Costa, E. H., Bibliographie der deutschen Rechtsgeschichte. Braunschweig 1858. 8°. 342 pag.
- Dahlmann, F. A., Quellenkunde der deutsch. Geschichte. Göttingen 1830. 8°. — 2. Aufl. *ibid.* 1838. 8°. — 4. Aufl. Quellen u. Bearbeitungen der deutschen Geschichte neu zusammengestellt von G(eorg) Waitz. 2. Aufl. *ibid.* 1875. 8°. [Vgl. *hierzu*: Georg Waitz als preussischer Geschichtsmonopolist in Der Katholik. 1875. Mainz. 8°. Bd. II. p. 435-445]. — 5. Aufl. . . . von G. Waitz. 3. Aufl. *ibid.* 1883. 8°. XX. 341 pag. A 6. — 6. Aufl. bearbeitet von E. Steindorff. *ibid.* 1894. 8°. XVI. 730 pag. A 11.
- Dönniges, W., Gesch. des deutschen Kaiserthums im 14. Jahrh. Abth. 1. Berlin 1841. 8°. Kritik der Quellen für d. Gesch. Heinrichs VII.
- Fincke, J. P., Index in collectiones scriptorum rerum Germanicarum. Lipsiae 1737. 4°.
- Forschungen zur deutschen Geschichte. Hrsgb. von der histor. Commission bei der k. Bayer. Akad. der Wissensch. Bd. I-XXVI. Heft 1. Göttingen 1862-86. 8°.
- Friedrich, J., Kirchengeschichte Deutschlands. Thl. 1. 2. Bd. 1. Bamberg 1867. 69. 8°.
- Gfrörer, A. Fr., Die Geschichte der ost- u. westfränkischen Karolinger. Freiburg 1848. 8°. II. p. 243 ff.
- Giesebrecht, W., Geschichte der deutschen Kaiserzeit. 1. Bd. I-V. 1. 2. Braunschweig 1855-88. — 2. Aufl. *ibid.* 1859-62. Bd. I-III. — 5. Aufl. *ibid.* 1881-90. Bd. I-III. — 4. Bd. IV. *ibid.* 1875; 2. Bearbeit. *ibid.* 1877. gr. 8°.
- Hauck, Alb., Kirchengeschichte Deutschlands. Teil 1. 2. Leipzig 1887. 90. gr. 8°.
- Häusser, Ludw., Ueber die deutschen Geschichtschreiber vom Anfang des Frankenreichs bis auf die Hohenstaufen. Heidelberg 1839. 8°.
- Hegewisch, Charaktere und Sittengemälde aus d. deutschen Gesch. des Mittelalters. Samml. I. 1786. 8°.
- Hertz, Mich., Bibliotheca Germanica seu notitia scriptorum rerum German. Erfordiae 1679. fol.
- Klussmann, R., Systematisches Verzeichniss der Abhandlungen, welche in den Schul-schriften sämmtlicher an dem Programmentausche theilnehmenden Lehranstalten vom J. 1876-1885 erschienen sind. Leipzig 1889. 8°. (Geschichte u. deren Hülfswiss. p. 144-172).
- Koner, W., Repertorium über die vom J. 1800-1850 in akadem. Abhandlungen . . . u. wissenschaftl. Journalen auf dem Gebiete der Geschichte u. ihrer Hülfswissenschaften erschienen Aufsätze. Berlin 1852. 56. 2 Bde. 8°.
- Lorenz, Ottokar, Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter seit der Mitte des 13. Jahrhunderts. Berlin 1870. gr. 8°. — 2. Aufl. *ibid.* 1876. 77. 2 Bde. gr. 8°. — 3. in Verbindung mit Arth. Goldmann umgearb. Aufl. *ibid.* 1886. 87. 2 Bde. gr. 8°.
- Maurenbrecher, G., De historicis X. seculi scriptoribus, qui res ab Ottone Magno gestas memoriae tradiderunt. Diss. Bonnae 1861. 8°. III. 74 pag.
- Meibom, H. D., De genuinis historiae Germanicae fontibus. Helmstad. 1701. 4°.
- Pertz, G. H., Uebersicht der Quellschriften zur karolingischen Geschichte in seinem Archiv I. p. 475.
- Rettberg, F. W., Kirchengeschichte Deutschlands. Göttingen 1846. 48. 2 Bde. 8°. Wichtiges Werk, leider nicht vollendet.
- Roth, K., Geschichte des Benefizialwesens. Erlangen 1850. 8°.
- Sagittarius, C., Dissert. de praecipuis historic. German. scriptoribus. Jenae 1763. 4°.
- Stälin, Ch. Fr., Württembergische Geschichte. Stuttgart 1841-56. 3 Bde. 8°. I. p. 1 ff.
- Stenzel, G. A., Grundriss der Literatur zu Vorlesungen über deutsche Staats- u. Rechtsgeschichte. Breslau 1832. 8°.
- : Zur Kritik der Quellen der Geschichte Deutschlands unter d. fränkischen Kaisern in seiner Gesch. Deutschlands. II. Leipzig 1828. 8°. p. 1-112.
- Waitz, G., Ueber die Entwicklung der deutschen Historiographie im Mittelalter in Schmidts Zeitschrift für Geschichtswissenschaft. II. p. 39 ff., p. 97 ff., IV. p. 97 ff.

BIBLIOTHECA HISTORICA MEDII AEVI AUGUST POTTHAST (1824-1898)

EUROPAE INDEX GENERALIS

SCRIPTORES RERUM GERMANICARUM ET AUSTRIACARUM

XIX

- Walther, Ph. A. F., Systematisches Repertorium über die Schriften sämtlicher historischen Gesellschaften Deutschlands. Darmstadt 1845. 8°.
- Wattenbach, Wilh., Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter bis zur Mitte des 13. Jahrhunderts. Preisschrift. Berlin 1858. 8°. — 4. Aufl. *ibid.* 1877. 78. 2 Bde. 8°. — 5. Aufl. *ibid.* 1885. 86. 2 Bde. gr. 8°. — 6. umgearb. Aufl. *ibid.* 1893. 94. 2 Bde. gr. 8°.
- Weber, K. G., Literatur der deutschen Staatengeschichte. I. Leipzig 1800. 8°. p. 511-722.
- Wedekind, A. L., Noten zu einigen Geschichtschreibern des deutschen Mittelalters. Hamburg 1821—37. 3 Bde. 8°.
- Wegele, Frz. Xav. v., Geschichte der deutschen Historiographie seit dem Auftreten des Humanismus. München u. Leipzig 1885. 8°.
- Weigel, T. O., Systematisches Verzeichniss der Hauptwerke der deutschen Literatur aus den Gebieten der Geschichte u. Geographie von 1820—1882. Geschichte nebst Hilfswissenschaften bearb. von G. Seyler. Leipzig 1887. kl. 4°.

b. Sammlungen für einzelne deutsche Länder u. s. w.

- Abel, C., Sammlung etlicher noch nicht gedruckten alten Chroniken. Braunschweig 1732. 8°.
- : Sammlung rarer Chroniken. Braunschweig 1741. 8°.
- Bertholdus Mellicensis, Sancta et beata Austria. Aug. Vindel. 1750. 2 tom. fol.
- Burckhardt, C. A. H., Quellensammlung zur Geschichte des Hauses Hohenzollern. Bd. 1. Jena 1857. gr. 8°.
- Chroniken, Hamburgische, *vid.* Lappenberg.
- Code historique de la ville de Strasbourg. I. 1. 2. Strasbourg 1843. 48. g. 4°.
- Farlati, D., Illyricum sacrum. Venetiis 1751—1819. 8 vol. fol.
- Finauer, J., Bibliothek der bayerischen Staatsgeschichte. München 1772. 3 Bde. 8°.
- Fontes adhuc inediti rerum Rhenanarum, hrsgb. von Gfd. Eckertz. Köln 1864. 70. 2 Thle. gr. 8°.
- Fontes rerum Austriacarum. Wien 1849—92. 54 Bde. gr. 8°.
- Geschichtsbibliothek, Thüringisch-sächsische. Bd. 1-3. Gotha 1889. 91. 95. 8°.
- Geschichtsquellen der Provinz Sachsen. Bd. 1. u. 19. Halle a. S. 1870. 86. 8°.
- Geschichtsquellen der Stadt Rostock. Bd. 1. Rostock 1885. 8°.
- Geschichtsquellen des Bisthums Münster. Münster 1851—81. 4 Bde. 8°.
- Geschichtsquellen des Erzstiftes Bremen, *vid.* Lappenberg.
- Geschichtsquellen von Kremsmünster. Wien 1872. gr. 8°.
- Geschichtsquellen, Osnabrücker. Bd. 1. 2. Osnabrück 1891. 94. gr. 8°.
- Geschichtsquellen, Thüringische. Jena 1854—92. 7 Bde. 8°.
- Geschichtsquellen, Württembergische. Stuttgart 1887—91. 4 Bde. Lex.-8°.
- Geschichtsquellen, Württembergische. Hrsgb. von D. Schäfer. Bd. 1. Stuttgart 1894. gr. 8°.
- Goldast, M., Rerum Suevicarum scriptores. ¹ Francofurti 1605. 4°. — ² Ulmae 1727. fol.
- Grandidier, Ph. A., Essais historiques sur l'église cathéd. de Strasbourg. Strasbourg 1782. 4°.
- : Histoire de l'église et des évêques-princes de Strasbourg. *ibid.* 1766. 2 vol. 4°.
- : Histoire ecclésiastique etc. de la province d'Alsace. I. (II.) *ibid.* (1788.) 4°.
- Gretser, Jac., Philippi episc. de ecclesiae Eystettensis divis tutelaribus. Ingolstadii 1617. 4°.
- Groppius, Ign., Collectio novissima scriptor. et rer. Wirceburgensium. Francof. et Lips. 1741—50. 4 vol. fol.
- Hoffmann, Ch. Gf., Scriptores rer. Lusaticar. Lips. et Budiss. 1719. 4 tom. in 2 vol. fol.
- Hund, Wigul., Metropolis Salisburgensis. ¹ Ingolstadii 1582. fol. — ² ed. Gewold. Monachii 1620. 2 vol. fol. — ³ Ratisbonae 1719. 3 vol. fol.
- Joannis, G. Ch., Scriptores rerum Moguntiacarum. Francof. ad M. 1722—27. 3 vol. fol.
- Karajan, Th. G. von, Kleinere Quellen zur Geschichte Oesterreichs. Heft 1. Wien 1859. 8°.
- Kessel, J. H., Monumenta historica ecclesiae Coloniensis. Tom. 1. Coloniae 1862. 8°.
- Lappenberg, J. M., Geschichtsquellen des Erzstiftes Bremen. Bremen 1841. 8°.
- : Hamburgische Chroniken. Hamburg 1852—61. 1-4. Heft. gr. 8°.
- Leibnitius, Gf. G., Scriptores rer. Brunsvicens. Hannov. 1707—11. 3 vol. fol.
- Lindembrog, Erp., Scriptores rerum Germanicarum. ¹ Francof. 1609. fol. — ² *ibid.* 1630. fol. — ³ cura Fabricii. Hamburgi 1706. fol.
- Ludewig, J. Pt., Geschichtschreiber v. d. Bischofsthume Würzburg. Frankf. 1713. fol.
- : Script. rer. episcopatus Bambergens. et Germanic. Francof. et Lips. 1718. 2 vol. fol.
- Mader, J. J., Antiquitates Brunsvicens. Helmestadii 1661. 4°; *ibid.* 1678. 4°.
- Meichelbeck, C., Historia Frisingensis. Aug. Vindel. 1724. 2 vol. fol.

BIBLIOTHECA HISTORICA MEDII AEVI AUGUST POTTHAST (1824-1898)

EUROPAE INDEX GENERALIS

XX SCRIPTORES RERUM GERMANICARUM ET AUSTRIACARUM

- Menckenius, J. B., *Scriptores rer. Germanicarum, praecipue Saxonicarum*. Lipsiae 1728—30. 3 vol. fol.
- Mone, F. J., *Quellensammlung der badischen Landesgeschichte*. Karlsruhe 1848—67. Bd. I-IV. Lief. 1. gr. 4°.
- Monumenta Boica. Monachii 1763—1883. 53 vol. u. 2 vol. Indices. 1847. 87. 4°.
- Monumenta Wormatiensia. Berolini 1893. Lex.-8°.
- Oefele, A. F., *Rerum Boicarum scriptores*. Aug. Vindel. 1763. 2 vol. fol.
- Pez, Hier., *Script. rer. Austriacarum vet. ac genuini*. Lips. et Ratisb. 1721—45. 3 vol. fol.
- Quellen u. Erörterungen z. bayerischen u. deutschen Geschichte. München 1856—64. 9 Bde. gr. 8°.
- Quellen zur Frankfurter Geschichte. Frankfurt 1884. 88. 2 Bde. gr. 8°.
- Quellensammlung der Schleswig-Holstein-Lauenburgischen Gesellschaft für vaterl. Geschichte. Kiel 1862—75. 4 Bde. 8°.
- Quellensammlung für fränkische Geschichte. Bamberg 1849 sq. 4 Bde. 8°.
- Quellen-Schriften zur Geschichte Mährens und Oesterr.-Schlesiens. 1. Bd. hrsgb. von C. d'Elvert. Brunn 1861. Lex.-8°.
- Rader, M., *Bavaria sancta*. Monachii 1704. 4 vol. fol.
- Rauch, A., *Rerum Austriacarum scriptores*. Vindobonae 1793. 94. 3 vol. 4°.
- Ruppert, Ph., *Chroniken der Stadt Konstanz*. Konstanz 1890. 92. 2 vol. 8°.
- Sauerland, H. V., *Trierer Geschichtsquellen*. Trier 1889. gr. 8°.
- Schöttgen, Ch. et Kreysig, *Diplom. et script. histor. German. (Saxonicae) medii aevi*. Altenb. 1753—60. 3 vol. fol.
- Scriptores rerum Lusaticarum. Görlitz 1838—70. 4 vol. 8°.
- Scriptores rerum Prussicarum, ed. Hirsch etc. Leipzig 1861—74. 5 Bde. Lex.-8°.
- Scriptores rerum Silesiacarum. Hrsgb. von dem Verein f. Gesch. Schlesiens. Bd. 6-14. Breslau 1871—94. gr. 4° (Bd. 1-5 s. unt. Stenzel).
- Scriptores rerum Warmiensium. Hrsgb. von C. P. Woelky u. J. M. Saage. Braunsberg 1866. 87. 2 Bde. 8°.
- Seibertz, J. S., *Quellen der westfälischen Gesch.* Arnsberg 1857—69. 3 Bde. gr. 8°.
- Sommersberg, F. W. de, *Silesiacarum rerum scriptores*. Lipsiae 1729—32. 3 vol. fol.
- Stenzel, G. A., *Scriptores rerum Silesiacar.*, od. *Sammlung schlesisch. Geschichtschreiber*. Breslau 1835—51. 5 Bde. gr. 4°.
- Ussermann, E., *Prodromus Germaniae sacrae*. Sangall. 1790. 2 vol. 4°.
- Wattenbach, W., *Monumenta Lubensia*. Breslau 1861. 4°.
- Westphalen, E. J. de, *Monumenta inedita rer. German.*, praec. *Cimbricarum et Megapol.* Lips. 1739—45. 4 vol. fol.
- Erl.-Schr.: Baden.** Mone, *Quellensammlung der badischen Geschichte*. I. Karlsruhe 1848. 4°. p. 14 sq.
- Bayern.** Aretin, J. L. Frhr. v., *Literär. Handbuch für die bayerische Geschichte und alle ihre Zweige*. München 1810. 8° (vgl. dazu: „Hermes“. Bd. 29. p. 1 ff., p. 181 ff.).
- Böhmer, F., *Wittelsbachische Regesten*. Stuttgart 1854. 4°. p. xiv ff.
- Contzen, *Geschichte von Bayern*. Münster 1853. 8°. 1. Abtheil. (einzige). *Enthält eine sorgfältig gesammelte Literatur bis über das 10. Jahrh. hinaus.*
- Koch, *Handschriften zur bayerischen Geschichte in Oberbayerisches Archiv f. vaterländ. Gesch.*, hrsgb. v. d. histor. Verein von u. für Oberbayern. IX. München 1847. p. 141 ff.
- Lang, K. H. v., *Abhandlung über die bayerische Geschichtsliteratur in „Hermes“*. Jahrg. 1827. XXIX. p. 1-65 u. p. 181-228.
- Löbel, *Von den speierischen Urkunden, Büchern, Chronikenschreibern u. andern Schriftstellern nach der Zeitordnung*. München 1787. 4°.
- Rockinger, Ludw., *Ueber aeltere Arbeiten zur bayerischen u. pfälzischen Geschichte im geh. Haus- und Staatsarchive*. Abth. 1-3. München 1879. 80. gr. 4°.
- Will, A., *Bibliotheca Norica oder kritisches Verzeichniss aller Schriften, welche die Stadt Nürnberg angehen*. Altdorf (Nürnberg) 1790—93. 8 Thle. 8°.
- Braunschweig.** Baring, D. E., *Succincta notitia scriptorum rerum Brunsvicensium et Luneburg.* quotquot hactenus innotuerunt et in lucem editi sunt. Hannoverae 1729. 8°.
- Bibliotheca Brunsvico-Lüneburgensis. Scriptores rerum Brunsvicensium-Lüneburg. materialium ordine dispositi* (ed. de Praun). Wolfenbüttel 1744. 8°.
- Erath, A. U., *Bibliotheca Brunsv.-Lüneburgensis in seinem Conspectus historiae Brunsv.-Lüneburg.* Halberstädt 1745. fol.
- Elsass-Lothringen.** Calmet, Aug., *Bibliothèque Lorraine ou histoire des hommes illustres qui ont fleuri en Lorraine, dans les 3 évêchés, dans l'archevêché de Trèves, dans le duché de Luxembourg etc.* Nancy 1751. fol. № 35.40.

BIBLIOTHECA HISTORICA MEDII AEVI AUGUST POTTHAST (1824-1898)

EUROPAE INDEX GENERALIS

SCRIPTORES RERUM GERMANICARUM ET AUSTRIACARUM

XXI

- Frensdorff, F., Strassburgische Geschichtschreibung in Preussische Jahrbücher. XXVII. Berlin 1871. 8°. p. 274-287.
- Schulte, Aloys, Die elsässische Annalistik in Staufischer Zeit (Marbach, Neuburg, Maursmünster) in Mittheilungen des Instituts f. österreich. Geschichtsforschung. V. 1884. p. 513-538.
- : Zur Geschichtschreibung des Klosters Neuburg im Elsass *ibid.* VII. 1886. p. 468-471.
- Hamburg.** Koppmann, Karl, Die mittelalterlichen Geschichtsquellen in Bezug auf Hamburg. Drei öffentl. Vorträge. Hamburg 1868. gr. 8°. IV. 64 pag. 75 s.
- Lappenberg, J. M., Von den Quellen der hamburgischen Geschichte bis kurz nach der Reformation in Zeitschrift für Hamburgische Geschichte. I. p. 37.
- Hansa.** Koppmann, Karl, Zur Geschichtschreibung der Hansestädte vom 13. bis zum 15. Jahrhundert in Hansische Geschichtsblätter. I. Leipzig 1874. p. 57-84.
- Hessen.** Böhmer, Fr., Ueber die Geschichtsquellen des Erzstiftes Mainz im Mittelalter in Period. Blätter für d. histor. Vereine beider Hessen. 1849. n° 13. Vgl. dazu Franz Falk in Serapeum. 1869. p. 196; Intelligenz-Blatt. n° 22. p. 172; — über Mittelrheinische Chronisten am Ende des Mittelalters in Archiv f. Gesch. u. Kunst in Frankfurt a. M. N. F. V. 1872. p. 361-373; VI. 1877. p. 424; Mittheilungen des Vereins f. Gesch. u. Alterthum in Frankfurt a. M. V. 1879. p. 610.
- Homburgk, J. J., Bibliotheca rerum Hassiacarum. Francof. 1739. 8°.
- Walther, Literarisches Handbuch für Gesch. u. Landeskunde von Hessen im Allgemeinen u. dem Grossherzogthum insbesondere. Darmstadt 1841. — Supplem. *ibid.* 1850. 8°.
- Lausitz.** Carpzw, T. B., Von den oberlausitzischen Historicis und deren Schriften in seinem Ehrentempel der Oberlausitz. Leipzig 1719. fol. p. 350-380.
- Grosse, S., Nachricht von denen vornehmsten Scribenten zur Oberlausitz- und Unterlausitzischen Historie in seinen Lausitzisch. Merkwürdigkeiten. Leipzig 1714. fol.
- Lübeck.** Fincke, J. P., Conspectus bibliothecae historicae Saxoniae infer., cuius specimen exhibet scriptores Lubecenses. Hamburgi 1744. 4°.
- Grautoff, Ueber die älteste gedruckte Chronik der Stadt u. des Bisthums Lübeck in seinen Histor. Schriften. III. 1836. p. 317.
- Hasse, P., Ueber die Chronistik des Lübecker Bisthums in Zeitschrift der Ges. für Schlesw.-Holst.-Lauenburgische Geschichte. VII. Kiel 1877. p. 21-62.
- Nitzsch, K. W., De chronicis Lubecensibus antiquissimis. Königsberg 1863. 4°. Programm.
- Waitz, G., Ueber Hermann Korner und die lübecker Chroniken in Abhandlungen der k. Gesellsch. der Wissensch. zu Göttingen. V. p. 69-112. Auch besonders abgedruckt Göttingen 1851. 4°. M. 1.60.
- Mecklenburg.** Beehr, M. J. de, Conspectus scriptorum rerum Germanicarum, qui ab J. B. Menckenio et E. J. de Westphalen sunt editi: accedit epitome librorum 8 rerum Mecklenburgicarum, qui opera M. J. de Beehr prodierunt. Lipsiae 1747. 8°.
- Boll, Ueber Mecklenburgs Chroniken u. Genealogien in Jahrbücher des Vereins f. mecklenburg. Gesch. - u. Alterthumskunde, hrsgb. v. Lisch. VII. Schwerin 1843. p. 183.
- Krause, K. E. H., Die Chronistik Rostocks in Hansische Geschichtsblätter. V. Leipzig 1885. p. 163-207.
- Mecklenburgische Scribenten-Bibliothek oder Catalogus derjenigen Schriften, welche zur Erläuterung der Historie Mecklenburgs dienen in Mecklenburgisches Gelehrten-Lexikon. Rostock 1729. 8°. Thl. V. u. VII.
- Nettelblatt, H., Succincta notitia scriptorum tum editorum, tum anecdotorum ducatus Megapolitan. histor. explic. Rostochii 1745. 4°.
- Richter, D., Bibliotheca historicae de rebus Mecklenburg. sciagraphia et spec. II. Rostochii 1733. 4°.
- Schirmacher, Friedr., Beiträge zur Geschichte Mecklenburgs vornehmlich im dreizehnten (auf Bd. 2.) und vierzehnten Jahrhundert. Bd. (1.) 2. Rostock 1872. 75. gr. 8°.
- Oesterreich.** Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen, hrsgb. von der zur Pflege vaterländischer Geschichte aufgestellten Commission der kaiserl. Akademie der Wissensch. Wien 1848—65. Bd. 1-33. (Dazu als Beilage das Notizenblatt. Jahrg. 1-9. *ibid.* 1851—59.) — Fortgesetzt unt. d. Tit.: Archiv für österreich. Geschichte. Hrsgb. von der ... Wissensch. *ibid.* 1865—94. Bd. 34-78. — Register zu Bd. 1-50 von F. S. Scharler. *ibid.* 1874. gr. 8°.
- Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichtsquellen. Hrsgb. vom histor. Vereine f. Steiermark. Graz 1864—89. Jahrg. 1-24. 8°.
- Krones, F(ranz) X(aver), Handbuch der Geschichte Oesterreichs von der ältesten bis neuesten Zeit, mit besonderer Rücksicht auf Länder-, Völkerkunde und Culturgeschichte. Bd. 1-5. Berlin 1876—79. gr. 8°.
- : Die zeitgenössischen Quellen der steiermärkischen Geschichte in der 2. Hälfte des 15. Jahrh. Vergleichende Studie in Beiträge zur Kunde steiermärk. Geschichtsquellen. VII. Graz 1870. p. 1-55.

BIBLIOTHECA HISTORICA MEDII AEVI DE AUGUST POTTHAST (1824-1898)

EUROPAE INDEX GENERALIS

XXII

SCRIPTORES RERUM GERMANICARUM ET AUSTRIACARUM

- Krones, F(ranz) X(aver), Die zeitgenössischen Quellen zur Gesch. der Grafen von Cilli, mit Einschluss der sogenannten 'Cillier Chronik' (1341—1456) *ibid.* VIII. 1871. p. 1-120.
- Loserth, Joh., Die Geschichtsquellen von Kremsmünster im 13. u. 14. Jahrhundert. Mit einem Vorwort von O. Lorenz. Wien 1872. gr. 8°. XX. 120 pag. M 2.60.
- Marcus a S. Paduano (Pochlin), Bibliotheca Carnioliae, in qua reperiuntur scriptores, qui vel ipsi, vel eorum opera in Carniola primam lucem aspexerunt; vel alias in, vel de Carniola scripserunt. Beilage zum Jahrg. 1862 der Mittheilungen des histor. Vereins für Krain'. Laibach 1862. 4°. 63 pag.
- Mittheilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung. Redigirt von E. Mühlbacher. Innsbruck 1880—93. Bd. I—XIII. — Ergänz.-Bd. I. II. III. 1885. 86. 90. gr. 8°.
- Redlich, Osw., Die österreichischen Annalen bis zum Ausgang des 13. Jahrh. in Mittheilungen des Instituts für österr. Geschichtsforschung. III. 1882. p. 497-538.
- Schmidt, C., Ritter von Tavera, Bibliographie zur Gesch. des österreichischen Kaiserstaates. Abth. I. Heft 1. 2. Wien 1858. gr. 8°.
- Vogel, J. N. de, Specimen bibliothecae germanicae-austriacae, s. notitia scriptorum rerum Austriacarum quotquot auctori innotuerunt. Recens., digessit, auxit Leop. Gruber. Viennae 1779—85. 3 vol. 8°.
- Oldenburg.** Oncken, H., Umschau auf dem Gebiete oldenburgischer Geschichtsforschung in Jahrbuch für die Gesch. des Herzogthums Oldenburg. I. 1892. p. 5-55.
—: Zur Kritik der oldenburgischen Geschichtsquellen im Mittelalter. Dissert. Berlin 1891. 8°.
- Pfalz.** Joannes, G. Ch., Praefatio de scriptorib. ad histor. remque palatinam noscendam facientibus in D. Pareus, Histor. Bavar. Palat. Francf. ad M. 1717. 4°. p. 1-148, und Emendata et addita in G. Ch. Joannes, Miscell. histor. Palat. Francf. 1725. 4° p. 197-218.
- Preussen.** Baltische Studien. Jahrg. 3. Heft 1.
- Beger, E. J., Scriptorum March.-Brandenburgicorum brevis delineatio in seiner Diatribe de libris rarioribus. Berolini 1729. 4°. p. 17.
- Bertranus, J. F., Parerga ostfrisia, quibus continentur dissertt. de rerum in ecclesia et republica Frisiae orient. gestarum scriptoribus. 1. Bremae 1735. 4°. — 2. ed. 2. *ibid.* 1740. 4°.
- Bibliothek, Historische, vom Fürstenthum Halberstadt oder Verzeichniss der den ältern oder neuern Zustand dieses Landes betreffenden Schriften. Halberstadt 1818. 4°.
- Bücherkunde, Allgem., *vid.* Kletke.
- Füldener, J. J., Bio- et Bibliographia d. i. Schlesische Bibliothek und Bücherhistorie, welche eine Erzählung u. Urtheile von d. gedruckten Scriptoribus rerum Silesiae nach ihrer Geburt, Geschlecht etc. zugleich in sich fasset. Lauban 1731. 4°.
- Geschichtschreibung, Hannöversche, von 1371—1401 in Spilckers Vaterländ. Archiv. 1834. p. 171.
- Grünhagen, C(olmar), Wegweiser durch die schlesischen Geschichtsquellen bis zum Jahre 1550. Breslau 1876. 8°; — 2. verm. Aufl. *ibid.* 1889. 8°. IV. 46 pag. 80 A.
- Hansen, J., Uebersicht der Dortmunder Geschichtschreibung bis zur Mitte des 16. Jahrhunderts in Chroniken der deutschen Städte. XX. 1887. p. xi-xxxiv.
- Hartknoch, C., Diss. de scriptoribus historicis Prussiae. Francof. et Lips. 1679. 4° — und Vorrede von preuss. Schriftstellern in dessen Altes und neues Preussen, *ibid.* 1684. fol.
- Herrmann, Karl, Bibliotheca Erfurtina. Erfurt in seinen Geschichts- und Bildwerken. Erfurt 1863. gr. 8°. XII. 500 pag.
- Hipler, Frz., Bibliotheca Warmiensis oder Literaturgeschichte des Bisthums Ermland. Bd. I. Abriss der ermländischen Literaturgeschichte nebst dem Spicilegium Copernicum. Braunsberg u. Leipzig 1872. gr. 8°.
- Janssen, Joh., Studien über die kölnischen Geschichtsquellen im Mittelalter in Annalen des histor. Vereins f. d. Niederrhein. Köln 1855. 8°. I. p. 78-104; 196-229.
- Kletke, K., Die Quellschriftsteller zur Geschichte des preussischen Staats, nach ihrem Inhalt u. Werth dargestellt. Berlin 1858. 8°.
- (—) Allgemeine Bücherkunde des Brandenburgisch-Preussischen Staates. Bearbeitet in der Redaction des deutschen Reichs-Anzeigers. Berlin 1871. gr. 4°.
- Lauenstein, J. B., Einleitung in die Scriptores rerum Hildesiensium in seiner Hildesheimer Kirchen- u. Reformationshistorie. Bd. XII. Hildesheim 1736. 8°.
- Lenßen, L., Beiträge zur Kritik Hildesheimer Geschichtsquellen des XI. Jahrhunderts. Diss. Tübingen 1878. 8°.
- Lilienthal, M., Diss. de rer. Prussicar. scriptorib. mss. par. atq. impressis in Selecta hist. et litter. contin. Regiomont. et Lips. 1719. 8°. p. 85-126.
- Mühlmann, J. H. D., Kritik der Friesischen Geschichtschreibung. Emden 1863. 8°.

BIBLIOTHECA HISTORICA MEDII AEVI DE AUGUST POTTHAST (1824-1898)

EUROPAE INDEX GENERALIS

SCRIPTORES RERUM GOTHICARUM, LANGOBARDICARUM ETC.

XXIII

- Møller, Cimbria literata, sive scriptorum Slesvicensis et Holsatici territorii historia literaria. Havniae 1744. 3 vol. fol. *Sehr selten*.
- Monumente, Schriftliche, der ältesten Geschichte Pommerns in Pommer. Geschicht. Jahresber. I. p. 40.
- Nachrichten von denen zur schlesischen Historie gehörigen Schriften. 1746. 4°.
- Pinder und Brandes, Verzeichniss der histor. Literatur von Pommern in der königl. Bibliothek. Berlin 1837. 8°.
- Roth, F. W., Die Schriftsteller der ehemaligen Benedictiner- und Cistercienser-Klöster Nassaus, saec. XII—XVIII in Histor. Jahrbuch d. Görres-Gesellsch. VII. p. 210-232.
- Rübel, Karl, Die Dortmunder Chroniken in Beiträge z. Geschichte Dortmunds u. der Grafschaft Mark. I. 1875. p. 30-73.
- Runge, Chrtns., Miscellanea literaria de quibusdam ineditis historiae Silesiacae scriptoribus et operibus. Olsnae et Bregae 1712—1717. 4 specim. 4°.
- : Notitia historicoor. et historiae gentis Silesiacae. P. I. Vratislav. 1775. 8°.
- Schirren, C., Beiträge zur Kritik älterer holsteinischer Geschichtsquellen. Leipzig 1876. gr. 8°. VIII. 270 pag. M 6.80. — Ergänzungen dazu in Forschungen zur deutschen Geschichte. XVII. Heft 2 u. in Zeitschrift d. Ges. f. Schlesw.-Holst.-Lauenburgische Geschichte. VII. Kiel 1877. p. 283-288. Cf. J. Steenstrup in Revue historique. VII. Paris 1878. p. 164-168.
- Schöttgen, L., Einleitung z. Kenntniss der pommerschen Historien-Schreiber in seinem Altes und Neu-Pommernland. Stargard 1721. 8°. St. 1. § 1-25.
- Töppen, M., Geschichte der preussischen Historiographie von Peter von Dusburg bis auf K. Schütz. Berlin 1853. 8°. M 4.50.
- Ussinger, Rudf., Zur Quellen-Literatur für schlesw.-holsteinsche Geschichte in Zeitschrift der Ges. f. Schlesw.-Holst.-Lauenburgische Geschichte. III. p. 351-371.
- Weddingen, P. F., Handbuch der histor. geographischen Literatur Westfalens. Dortmund 1801. 1. Thl. 8°.
- Wenck, Helfr. Bernh., Gesch. der Hessischen Historiographie. 1777; — in *erweiterter Fassung unt. d. Tit.*: Von den Quellen der Hessischen Geschichte in seiner Hessischen Landesgeschichte. Bd. I. Darmstadt u. Giessen 1783. 4°.
- Widmann, Sim., Nassauische Chroniken des Mittelalters. Progr. des Gymn. Wiesbaden 1882. 4°. 25 pag.
- Wigand, Paul, Die Corveyschen Geschichtsquellen. Leipzig 1841. 8°. M 3.
- Wilken, De historiae Westphalicae fontibus et quidem dissert. primae Monasteriensis historiae fontes continens. Monasterii 1824. 8°.
- Sachsen.** Adelung, J. L., Directorium d. i. chronologisches Verzeichniss der Quellen der sächsischen Geschichte (bis 1536). Meissen 1802. 4°.
- Kreysig, Ch. L., Histor. Bibliothek von Ober-Sachsen und einigen angrenzenden Ländern nach allen Theilen der Historie gesammelt. 2. Ausg. Leipzig u. Görlitz 1749. 8°.
- Struve, B. G., Bibl. Saxonica, scriptores rer. Saxoniarum, Misnensium, Thuringicarum — exhibens. Halae 1736. 8°.
- Weinart, B. G., Versuch einer Literatur der sächsischen Geschichte und Staatskunde. Dresden u. Leipzig 1805. 2 Bde. 8°.
- Wilisch, G., Prodomus hist. Annaebergensis, ubi recensio scriptorum in Misnia montana exhibetur. Annaebergae 1725. 4°.
- Schwaben
Württemberg** } Moser, J. J., Bibl. scriptorum de reb. Suevicis oder kurze Nachricht von mehr als tausend gedruckten und ungedruckten Schriften, welche Schwaben ganz oder zum Theil angehen in M. Crusius' Schwäbischer Chronik. Francf. 1733. fol. p. 1-95.
- : Württembergische Bibliothek oder Nachricht von allen bekannten gedruckten u. ungedruckten Schriften von Württemberg. Heilbronn 1780. 8°.
- Pregizer, C. G., Bibliotheca Suevo-Wirtembergica s. recensio praecipuorum scriptorum rerum Suevicar. et Wirtembergens. ordine alphab. adornat. in seiner Suevia et Wirtembergia sacra. Tübingae 1717. 4°. p. 439. 565.
- Stälin, Ch. F., Wirtembergische Geschichte. Stuttgart 1841—70. Thl. 1-4. Abth. 1. 8°.

10. Scriptores rerum Gothicarum, Langobardicarum etc.

- Grotius, Hugo, Historia Gothorum etc. Amstelodami 1655. 8°.
- Lindenbrog, Fr., Diversarum gentium historiae scriptores. Hamburgi 1611. 4°.
- Scriptores rerum Langobardicarum ed. G. Waitz. Hannoverae 1878. gr. 4° in Monum. Germ. hist. Abth. I. Script. n° 3.
- Vulcanius, B., Gothicarum et Longobardicarum rerum scriptores. Lugd. Batav. 1597. 8; *ibid.* 1618. 8°.

BIBLIOTHECA HISTORICA MEDII AEVI DE AUGUST POTTHAST (1824-1898)

EUROPAE INDEX GENERALIS

XXIV

SCRIPTORES RERUM GRAECARUM — HISPANICARUM

11. Scriptores rerum Graecarum, *vid.* Scriptores rerum Byzantinarum.

12. Scriptores rerum Helveticarum.

Chroniken, Basler. Hrsgb. von der Histor. Gesellschaft in Basel. Leipzig 1872—90. 4 vol. gr. 8°.
(Füsslin, J. Cr.) Thesaurus historiae Helveticae. Tiguri 1735. fol.

Mittheilungen zur vaterländischen Geschichte. Hrsgb. vom Histor. Verein in St. Gallen. Heft
1-20. St. Gallen 1862—85. gr. 8°.

Quellen zur Schweizer Geschichte. Bd. 1-14. Basel 1877—94. gr. 8°.

Erl.-Schr.: Beck, J. C., De usu historiae Helvet. praecipuisque eius scriptoribus. Basil.
1742. 4°.

Brandstetter, Jos. Leop., Repertorium über die in Zeit- und Sammelchriften der
Jahre 1812—1890 enthaltenen Aufsätze u. Mittheilungen schweizergeschichtlichen In-
haltes. Basel 1892. Lex.-8°. (IV.) IV. 468 pag. *M* 7.20.

Gelpke, E. F., Kirchengeschichte der Schweiz. Bern 1856. 61. 2 Bde. 8°.

Gründungsfeier, Die 700jährige, der Stadt Bern. 1191—1891. Festschrift. Bern 1891.
gr. 8°. *Hierin behandelt G. Tobler in kritischer Darstellung die Chronisten u. Ge-
schichtschreiber des alten Bern.*

Haller, G. J. v., Bibliothek der Schweizergeschichte u. aller Theile, so dahin Bezug
haben. Bern 1785—87. 7 vol. 8°.

—: Conseils pour former une bibliothèque historique de la Suisse. Berne 1771. 8°.

Jänisch, Scriptores rerum Helveticarum *in seiner* Bibliothek V. p. 124.

Lütolf, Alois, Forschungen u. Quellen zur Kirchengeschichte der Schweiz. — *Auch m.
d. Tit.:* Die Glaubensboten der Schweiz vor St. Gallus. Mit Abbild. Lucern 1871.
Lex.-8°. VIII. 328 pag. *M* 6.

Mülinen, E. F. v., Prodomus einer Schweizerischen Historiographie, in alphabet. Reihen-
folge, die Historiker aller Kantone u. aller Jahrhunderte umfassend. Bern 1874. 8°.

Sinner, L. v., Bibliographie der Schweizergeschichte. Bern 1851. 8°. *M* 5.

Studer, Gottl., Die Geschichtsquellen des Laupenkrieges *in* Archiv des histor. Vereins
des Kantons Bern. IV. Bern 1857.

Wyss, Geo. v., Geschichte der Historiographie in der Schweiz. Lief. 1. Zürich 1894. gr. 8°.

13. Scriptores rerum Hispanicarum.

Aguirre, J., Collectio conciliorum Hispaniae. Romae 1693. 4 vol. fol. *etc.*

Bel, R., Rerum Hispanicarum scriptores aliquot. Francofurti 1579. 3 vol. fol.

Coleccion de documentos ineditos para la historia de España. Vol. 1-105. Madrid 1842—93. 4°.

Coleccion de las crónicas y memorias de los reyes de Castilla. Madrid 1779—87. 7 vol. 4°.

Florez, H., España sagrada. Vol. 1-51. Madrid 1747—1886. kl. 4°.

Sandoval, Historia de cinco obispos. Historias de Idacio, Isidoro *etc.* Pamplona 1615. fol.; *ibid.*
1634. fol.

(Schott, A.) Hispania illustrata. Francofurti 1603—8. 4 vol. fol.

Erl.-Schr.: Amador de los Rios, Historia critica de la literatura Española: Madrid
1861—67. 7 vol. 8°.

Antonio, Nic., Bibliotheca Hispana vetus seu Hispanorum qui usquam unquamve scripto
aliquid consignaverunt notitia, complectens scriptores omnes qui ab Octaviani Augusti
aevo usque ad a. 1500 floruerunt. ¹ Cura J. Saenz, card. d'Aguirre. Romae 1696.
2 vol. fol. — ² curante Fr. Perezio Bayerio . . . Matriti 1778. 2 vol. fol. *Vgl.* Struve,
Bibl. hist. ed. Meusel VI. 1. p. 4-43.

de Castro, Rodrig., Bibliotheca Española. Madrid 1781—86. 2 vol. fol. *Vgl.* Struve
l. c. p. 18. 19.

Denk, O., Einleitung in die Gesch. der altkatalanischen Litteratur. München 1893. gr. 8°.

Depping, Histoire générale de l'Espagne. Paris 1811. 8°; — *wiederh. ibid.* 1814. 2 vol.
8°. *Enthält eine* Bibliothèque histor. de l'Espagne.

Dozy, P. A., Recherches sur l'histoire politique et littéraire de l'Espagne pendant le
moyen âge. Tom. 1. Leyde 1849. gr. 8°.

Fabricio, Adam, Los historiadores Españoles en pruebas escogidas. Leipzig 1858. 16mo.

Ferreras convencido con critico desenganno en el tribunal de los doctos por Fr. de
Braganza. Madrid 1729. 4°.

Ferreras, J. de, Synopsis histor. chronol. de España. Madrid 1700—27. 16 vol. 4°.

Vgl. dazu: Reparos historicos sobre los doce primeros annos del tomo VII de la Hist.
de España. Alcala 1723. 4°.

BIBLIOTHECA HISTORICA MEDII Aevi DE AUGUST POTTHAST (1824-1898)

EUROPAE INDEX GENERALIS

SCRIPTORES RERUM HOLLANDICARUM — HUNGARICARUM

XXV

- Anti-Ferreras. De sagrarios de Fernan Gonzales conde de Castilla por Diego Martinez de Cisneros. Madrid 1724. 4°.
- Franckenau, G. E. de, Bibliotheca Hispanica historico-genealogico-heraldica. Lipsiae 1724. 4°. *Vgl.* Struve l. c. p. 13-15.
- Gallardo. Ensayo de una Biblioteca Española de libros raros y curiosos, formado con los apuntamientos de Don Bartolomé José Gallardo, coordinados y aumentados por Zarco del Valle y Sancho Rayon. Madrid 1863. 66. 88. 89. 4 vol. imp.-8°. *N* 80. *Dies bedeutende Werk umfasst nicht allein gedruckte Bücher, sondern auch die in spanischen Bibliotheken und anderswo vorhandenen Handschriften.*
- Idea de una edición de las crónicas y memorias de los reyes de Castilla, propuesta al público por subscripcion. Madrid 1778. 4°.
- (Liagno sive Liaño, A. A. de) Répertoire portatif de l'histoire et de la littérature des nations espagnole et portugaise. Berlin (1818—20). Tom. I. 1. 2. 8°.
- de Mondejar, Notitia y juicio de los mas principales historiadores de España. Madrid 1784. 8°. *Vgl.* Struve l. c. p. 19-21.
- Rodriguez, Jos.. Bibliotheca Valentina. Junta se la continuacion de la misma obra, hecha por Ign. Savalls. (Valencia) 1747. fol. *Vgl.* Struve l. c. p. 15.
- Sempere y Guarinos, Juan, Ensayo de una biblioteca española de los mejores escritores del reynado de Carlos III. Madrid 1785—89. 6 vol. 8°.
- Struve, Bibliotheca historica ed. Meusel. VI. prs. 1.
- Ticknor, Geo., History of spanish literature. New York 1849. 3 vol. 8°.
- Uztarroz, J. F. A. y D. Dormer, Progresos de la historia en Aragon y vidas de sus cronistas, desde que se instituyó este cargo hasta su extincion. Parte 1. Madrid 1878. fol.
- Ximeno, Vinc., Escritores del reyno de Valencia... desde el a. 1238—1747. Valencia 1747—49. 2 vol. fo..

14. Scriptores rerum Hollandicarum, *vid.* Scriptores rerum Belgicarum.

15. Scriptores rerum Hungaricarum.

- Acta Sanctorum Ungariae. Tyrnav. 1743. 2 vol. 4°.
- (Bongars, J.) Rerum Hungaricar. scriptores varii. Francof. 1600. fol.
- Endlicher, Monumenta Arpadiana, *vid.* Rerum Hungaric. mon.
- Engel, J. Ch. ab, Monumenta Ungarica. Vindob. 1809. 8°.
- Historiae Hungaricae fontes domestici. Pars I. Scriptores. Vol. 1-4. Quinque-Ecclesiis 1881. 83. 84; Budapestini 1885. gr. 8°.
- Kovachich, Mt. G., Script. rer. Hungaric. vet. ac genuini. Budae 1798—99. 2 vol. 8°.
- : Sammlung kleiner noch ungedruckter Stücke, in welchen gleichzeitige Schriftsteller einzelne Abschnitte der Hungr. Gesch. aufgezeichnet haben. Ofen 1806. 1. Bd. 8°.
- Pray et Fröhlich, Annales veterum Hunorum et Hungarorum. Viennae 1763—67. 4 partes. fol.
- Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana. Sangalli 1849. gr. 8°.
- Schwandtner, J. G., Script. rer. Hungaricar. vett. ac genuini. Vindob. 1746. 3 vol. fol.
- Erl.-Schr.: Brackmann, F. E., Epistola de scriptoribus rer. Hungar. *in* *seinen* Epistol. itinerariae. Guelpherb. 1742. 4°.
- Catalogus scriptorum, qui res Hungariae, Transsylvaniae, Valachiae, Moldaviae, Croatiae, Dalmatiae vicinarumq. region. illustrant et in bibl. M. Schmeizelii asserv. Halae 1744. 8°.
- Czwittinger, D., Biblioth. scriptorum qui exstant de rebus Hungaricis *in* *seinem* Spec. Hungariae litteratae. Francof. et Lips. 1711. 4°. p. 1-80.
- Fejérpataky, Ladisl., Irodalmunk az Árpádok Korában [*d. h.* Unsere Literatur im Zeitalter der Árpaden]. 889—1309. Budapest 1878. gr. 8°. 123 pag.
- Flegler, Ueber ungarische Geschichtschreibung *in* v. Sybels Histor. Zeitschrift. Bd. 17—19. *Geistreich, aber Phrase.*
- Haner, G., De scriptoribus rer. Hungar. et Transsilv. scriptisque eorundem antiquiorib., ordine chronologico digestis. Viennae 1774—98. 2 vol. 8°.
- Horanyus, A., Bibl. scriptorum qui exstant de rebus Hungar. ipsiusque provinciis *in* *seinen* Memor. Hungar. et provincial. script. edit. not. Poson. 1775—77. 3 vol. 8°. III. p. 643-696.
- Hungari, H. M., Historiae literariae Hungaricae lineamenta. Altonav. et Servestae 1745. 4°.
- Marczali, Heinr., Ungarns Geschichtsquellen im Zeitalter der Árpaden. Von der ungar. Akad. der Wissensch. gekrönte Preisschrift. Berlin 1882. 8°. X. 163 pag. *Ursprüng-*

BIBLIOTHECA HISTORICA MEDII AEVI DE AUGUST POTTHAST (1824-1898)

EUROPAE INDEX GENERALIS

XXVI

SCRIPTORES RERUM ITALICARUM

lich in magyarischer Sprache erschienen. Vgl. A. Hubers Recens. in Mittheilungen des Instit. f. österr. Geschichtsforschung. IV. 1883. p. 128-137.
 Rosenauer, M., Studien zur Kritik ungarischer Geschichtsquellen für die Zeit Stephans des Heiligen. Progr. d. Gymn. Mediasch 1886. 4°. 23 pag.
 Toldy, Frz., Geschichte der Ungarischen Litteratur im Mittelalter. Uebersetzt von Kolbenheyer. Pest 1865. 8°. Für die ältere Zeit ganz unbrauchbar. Wattenbach.
 Wallaszky, P., Conspectus reipublicae literariae in Hungaria ab initiis regni ad nostra usque tempora. Budae 1808. 8°. M 10.50.

16. Scriptores rerum Italicarum.

- Archivio storico Italiano. Firenze 1842—94. 107 vol. 8°.
 Assemani, Jos. Sim., Italicae historiae scriptores. Romae 1751—53. 4 vol. 4°.
 Barralis, V., Chronologia sanctorum sacrae insulae Ierinisensis. Lugduni 1613. 4°.
 Bibliotheca historica Italica cura et studio Societatis Longobardicae historiae studiis promovendis. Tom. 1-4. Mediolani 1876—85. gr. 4°.
 Bindì, V., Monumenti storici ed artistici degli Abruzzi. Napoli 1889. gr. 4°. Atlas in fol.
 Caietanus, O., Vitae Sanctorum Siculorum. Panormi 1657. 2 vol. fol.
 Caracciolus, A., Antiqui chronologi. Neapoli 1628. 4°.
 Carusius, J. Bt., Bibliotheca historica regni Siciliae. Panormi 1723. 2 vol. fol.
 Chroniques Sienneses traduites de l'Italien, avec une introd. ... par le Duc de Dino. Paris 1846. gr. 8°.
 Collana di opere ... di scrittori Salentini. Vol. 1. Lecce 1867. 16mo.
 Cronache antiche Toscane ... illustrate da L. Carrer. Venezia 1841. 8°.
 Cronache dei secoli XIII e XIV. Firenze 1876. 4°.
 Cronache della città di Fermo. Firenze 1870. 4°.
 Cronache della città di Perugia. Torino 1887—90. 3 vol. 8°.
 Cronache della città di Viterbo. Firenze 1872. 4°.
 Cronache Fiorentine pubbl. per Gherardi. Firenze 1876. 4°.
 Cronache Romane. Tom. I. Roma 1876. kl. 4°.
 Cronache Siciliane ... per cura di Vinc. di Giovanni. Bologna 1865. 8°.
 Cronache Veneziane pubbl. per G. Monticolo. I. Roma 1890. gr. 8°.
 Cronache Veronesi pubbl. per C. Cipolla. I. Venezia 1890. 4°.
 Cronichette antiche di varii scrittori, *vid.* Manni.
 Delectus scriptorum rerum Neapol., *vid.* Jordanus.
 Del Re, Cronisti e scrittori Napoletani. Napoli 1845. 2 vol. 4°.
 Documenti di storia Italiana. Firenze 1867—89. 9 vol. 4°.
 Farlati, D., Illyrium sacrum. Venetiis 1751—69. 8 vol. fol.
 (Fazelli, O.) Rerum Sicularum scriptores. Francofurti 1579. fol.
 Finazzi, Joa., Breves chronicae Bergomenses, nunc primum editae. Aug. Taurin. 1866. 8°.
 Fonti per la storia d'Italia. Roma 1887—93. 8°. N° 1-3. 5-9. 11. 15. 16. 19-21.
 Gaffurio, Fr., Cronache Lodigiane. Milano 1855. 16mo.
 Graevius, J. G., Thesaurus antiquitatum et historiarum Italiae. Lugd. Bat. 1704—23. 30 vol. fol.
 —: Thesaurus antiquitatum et historiarum Siciliae etc. Lugd. Bat. 1723—25. 15 vol. fol.
 Gregorio, Rosarius, Bibliotheca scriptorum qui res in Sicilia gestas sub Aragonum regno retulere. Panormi 1791. 92. 2 vol. fol.
 Hartwig, O., Quellen u. Forschungen zur alt. Geschichte der Stadt Florenz. Marburg 1875, Halle 1880. 2 Bde. gr. 4°.
 Historiae patriae monumenta, *vid.* Monumenta.
 (Jordanus, Dm.) Delectus scriptorum rerum Neapolitanarum. Neapoli 1735. fol.
 Istorici delle cose Veneziane. Venet. 1718—22. 10 vol. 4°.
 Manni, Dm. Mr., Cronichette antiche di varii scrittori. Firenze 1733. 4°.
 Matthaei, A. F., Sardinia sacra. Romae 1758. fol.
 Miari, Fl., Cronache Bellunese inediti. Belluno 1865. 4°.
 Miscellanea di storia Italiana. Tom. 1-31. Torino 1862—94. 8°.
 Mittarelli, J. Bd., Ad scriptores rerum Italicarum Muratorii accessiones historicae Faventinae. Venetiis 1771. fol.
 Monumenta ad Neapolitani ducatus historiam pertinentia. Tom. I. II. pars 1. 2. Neapoli 1881. 85. 92. gr. 4°.

BIBLIOTHECA HISTORICA MEDII AEVI DE AUGUST POTTHAST (1824-1898)

EUROPAE INDEX GENERALIS

SCRIPTORES RERUM ITALICARUM

XXVII

- Monumenta historica ad provincias Parmensem et Placentinam pertinentia. Parmae 1856—69. 12 vol. 4°.
- Monumenta historiae patriae. Augustae Taurin. 1836—84. 17 vol. fol.
- Monumenti di storia patria delle provincie Modenesi. Parma 1861—93. 18 vol. gr. 4°.
- Monumenti storici pertinenti alle provincie di Romagna. Bologna 1863—79. 7 vol. 4°.
- Moriondus, J. Bd., Monumenta Aquensia. Taurini 1789. 2 vol. 4°.
- Muratori, L. Ant., Antiquitates Italicae medii aevi post declinationem Romani imperii ad a. 1500. Mediolani 1738—42. 6 vol. fol.
- : Rerum Italicarum scriptores praecipui. Mediolani 1723—51. 25 tom. in 28 vel 29 vol. — Indices chronologici. Aug. Taurin. 1885. 1 vol. fol.
- Peregrini, C., Historia principum Langobardorum. Neapoli 1643. 3 vol. 4°.
- Raccolta di cronisti e storici Lombardi inediti. Milano 1856. 57. 2 vol. 8°.
- Raccolta di tutti e più rinomati scrittori dell'istoria generale del regno di Napoli. Napoli 1769—72. 25 vol. 4°.
- Raccolta di varie croniche, diari ed altri opuscoli così italiani come latini appartenenti alla storia del regno di Napoli. Napoli 1780—82. 5 vol. 4°.
- Ricordi e documenti del Vespro Siciliano. Palermo 1882. 2 part. gr. 8°.
- (Schott, Andr.) Italiae illustratae s. rerum Italicarum scriptores. Francofurti 1600 (*neuer Titel* 1605). fol.
- Scrittori i monumenti della storia Italiana. Firenze 1854. Vol. I (*unic.*). gr. 8°.
- Società Napoletana di storia patria: Monumenti storici. Napoli 1881—92. 5 vol: 4°.
- (Tartinius, J. M.) Rerum Italicarum scriptores. Florentiae 1748. 2 vol. fol.
- Ughelli, Italia sacra. ¹Romae 1644—62. — ²*umgearb. u. sehr vermehrt von* M. Coleti. Venetiis 1717—22. 10 vol. fol.
- Erl.-Schr.:** Affò, Iren., Memorie degli scrittori e letterati Parmigiani. Parma 1789—97. 5 vol. 4°. — Continuate da Angelo Pezzana. *ibid.* 1825—33. 2 vol. 4°.
- Agostini, Giov. degli, Notizie istor.-critiche intorno la vita e le opere degli scrittori Viniziani. Venezia 1752. 54. 2 vol. 4°.
- Alberici, G., Catalogo degli scrittori Venetiani. Bologna 1605. 4°.
- Ancona, Alles. d', La poesia politica italiana ai tempi di Lodovico il Bavaro. Bologna 1868. 8°. 28 pag.
- Argelati, Ph., Bibliotheca scriptorum Mediolanensium; praemittitur J. A. Saxii Historia liter.-typographica Mediolan. ab 1465 ad a. 1500. Mediolani 1745. 2 vol. 4° u. fol.
- Arisius, Fr., Cremona literata, seu in Cremonenses doctrinis et literariis dignitatibus eminentiores chronologicae adnotationes. Parmae 1702—41. 3 vol. fol.
- Balzani, Ugo, Early Chroniclers of Europe, Italy. London 1883. 8° (*italienisch unt. d. Tit.*: Le cronache Italiane nel medio evo. Milano 1884. 8°).
- Bandinius, Ang. Mar., Specimen litteraturae Florentinae saeculi XV. Florentiae 1748. 2 vol. 8°.
- Baretti, Giu., Italian library, containing an account of the lives and works of the most valuable authors of Italy. London 1757. 8°.
- Bartoli, Ad., Storia della letteratura italiana. Firenze 1878—81. 4 vol. 8°. L. 14.
- Bertacci, Gius., Repertorio bibliografico delle opere stampate in Italia nel sec. XIX. Storia. Vol. 1—3. Roma 1876—87. gr. 8°. *Unvollständig u. fehlervoll.*
- Bibliografia Romana. Notizie della vita e delle opere degli scrittori romani dal sec. XI fino ai nostri giorni. Vol. 1. Roma 1880. 4°.
- Bibliografia storica delle città e luoghi dello stato pontificio; con suppl. Roma 1792. 93. 4°.
- Biblioteca storica Italiana. Catalogo... di opere antiche e moderne relative alla storia generale e particolare d'Italia. Firenze, Torino, Roma 1881. gr. 8°.
- Capasso, B(artolom.), Le fonti della storia delle provincie Napoletane dal 568 al 1500 in Archivio storico per le provincie Napoletane. Anno I. 1876. fasc. 1 et p. 597—601; II. 1877. fasc. 1.
- : Indicazione delle fonti della storia delle provincie Napoletane dal 568 al 1077 *ibid.* Anno V. Napoli 1880. p. 437—460. *Gegen den vorhergehenden Artikel vermehrt und um hagiographische Schriften erweitert.*
- Casabona, March. de, Memorie degli scrittori Cosentini. Napoli 1750. 4°.
- Cerroti, Franc., Bibliografia di Roma medievale e moderna. Opera postuma. Accresciuta a cura di Enrico Celani. Vol. I. Storia ecclesiast.-civile. Roma 1893. Lex.-8°. M. 22.50.
- Cipolla, C., Fonti edite della storia della regione Veneta dalla caduta dell'impero Romano sino alla fine del sec. X in Monumenti stor. pubbl. dalla r. Deputaz. Veneta di storia patria. Vol. VIII. 1884. 4°. (VIII. 164 pag.) *Vollständiges Verzeichniss der Venetian. Geschichtsquellen bis zum XI. Jahrh. mit sorgfältiger Bibliographie.*

BIBLIOTHECA HISTORICA MEDII AEVI DE AUGUST POTTHAST (1824-1898)

EUROPAE INDEX GENERALIS

XXVIII

SCRIPTORES RERUM ITALICARUM

- Cipolla, C., Fonti edite della storia di Verona *in* Archivio Veneto. XVII. p. 192-208.
 Fantuzzi, Giov., Notizie degli scrittori Bolognesi. Bologna 1781—94. 9 vol. fol.
 Finazzi, Giov., Degli antichi scrittori delle cose di Bergamo commentario. Bergamo 1855. 8°.
 Gervinus, Geschichte der florentinischen Historiographie bis zum 16. Jahrh. *in seinen* Histor. Schriften. I. Frankfurt 1833. p. 1.
 Giesebrecht, W. v., Zur mailändischen Geschichtschreibung im 12. u. 13. Jahrhundert *in* Forschungen zur deutschen Geschichte. XXI. Göttingen 1881.
 Ginanni, P. P., Memorie storico-critiche degli scrittori Ravennati. Faenza 1769. 2 vol. 4°.
 Giovanni, Vinc. di, Di alcune cronache siciliane dei secoli XIII, XIV e XV ragionamento. Bologna, tip. Fava 1865. 8°. 56 pag.
 Hirsch, Ferd., De Italiae inferioris annalibus saec. X et XI. Diss. inaug. Berolini 1864. 8°. 76 pag.
 Knoll, Osk., Beiträge zur italienischen Historiographie im 14. Jahrhundert. Diss. Göttingen 1876. 8°.
 Lombroso, G., Sulla storia dei Genovesi avanti il MC, commenti. Torino 1872. 12mo.
 Lozzi, Carlo, Biblioteca istorica della antica e nuova Italia. Saggio di bibliografia analitico comparato e critico, compilato sulla propria collezione. Imola 1886. 87. 2 vol. gr. 8°.
 Manno, Ant. e Vinc. Promis, Bibliografia storica degli stati della monarchia di Savoia. Vol. 1—8. Torino 1884—94. gr. 8°.
 Manzoni, Luigi, Bibliografia statutaria e storica italiana. Bologna 1878. 79. 2 vol. gr. 8°.
 —: Saggio di una bibliografia storica bolognese. Parte 1. 2. Bologna 1888. 89. 8°.
 Merkel, Car., Gli studi intorno alle cronache del medio evo considerati nel loro svolgimento e nel presente loro stato: prolusione al corso 'Le cronache italiane nell' alto medioevo' inaugurato nella r. università di Pavia. Torino 1894. 8°. 35 pag.
 Mira, G. M., Bibliografia Siciliana, ovvero gran dizionario bibliografico delle opere edite ed inedite, antiche e moderne di autori ecc. Palermo 1873. 74. 2 vol. 4°.
 Mittarelli, J. Bd., De literatura Faventinorum sive de viris doctis et scriptoribus urbis Faventiae. Venetiis 1775. fol.
 Mongitore, A. († 1743), Bibliotheca Sicula sive de scriptoribus Siculis, qui tum vetera tum recentiora saecula illustrarunt, notitia locupletiss. etc. Panormi 1707. 14. 2 vol. fol.
 Moreni, D., Bibliografia storica ragionata della Toscana, o sia Catalogo degli scrittori che hanno illustrato la storia delle città, luoghi e persone della medesima. Firenze 1805. 2 vol. 4°.
 Motta, E., Bibliografia storica Ticinese. Materiale raccolto. Zürich 1878. 8°. M 3.20.
 Narbone, Ales., Bibliografia sicola sistematica, o apparato metod. alla storia letteraria della Sicilia. Palermo 1850—57. Vol. 1-6. 8°.
 Negri, Giul., Istoria degli scrittori Fiorentini, la quale abbraccia intorno a 2000 autori, che negli ultimi cinque secoli hanno illustrata co i loro scritti quella nazione etc. Ferrara 1722. fol. *Hat viele Unrichtigkeiten, nur mit Vorsicht zu gebrauchen.*
 Orlandi, Pellegr., Notizie degli scrittori Bolognesi e delle opere loro stampate e manoscritte. Bologna 1714. 4°.
 Ozanam, A. F., Documents inédits pour servir à l'hist. littéraire d'Italie depuis le 8. siècle jusqu'au 13°. Paris 1851. 8°.
 Perlbach, M., Zur italienischen Historiographie des 14. Jahrh. *in* Forschungen z. deutschen Geschichte. XII. Göttingen 1872. p. 649-655.
 Pertz, G. H., Ueber die älteren Florentiner Chroniken *in* Abhandlungen der Akad. der Wissensch. zu Berlin. 1858. p. 499-515.
 Predari, Franc., Biblioteca enciclopedica milanese, ossia repertorio sistematico ed alfabetico delle opere edite ed inedite che illustrano Milano e suo territorio. Milano 1857. 8°.
 Prost, Aug., Les chroniques Vénitiennes *in* Revue des questions historiques. XXXI. Paris 1882. p. 512-555; XXXIV. 1883. p. 199-224.
 Reumont, Alfr., Bibliografia dei lavori pubblicati in Germania sulla storia d'Italia. Berlino 1863. 8°. IX. 467 pag. M 8. *Supplemente erschienen dazu in* Archivio stor. Italiano.
 Rinaudo, G., Le Fonti della storia d'Italia dalla caduta dell' Impero Romano d'Occidentale all' invasione dei Longobardi (476—568). Saggio di critica storica. Torino 1883. 8°. 82 pag. *Bisurteilen ungenau.*
 Santa Maria, A. G. di, Biblioteca e storia de' scrittori così della città come del territorio di Vicenza. Vicenza 1772—82. 6 vol. 4°.
 Scheffer-Boichorst, P., Die ältere Annalistik der Pisaner *in* Forschungen z. deutschen Geschichte. XI. Göttingen 1871. p. 508 ff.
 Sigonius, C., Iudicium de historicis, qui res Romanas scripserunt ab U. C. ad Caroli M. tempora *in* B. Bonifacii excerpta de LX. Rom. historiae scriptoribus. Helmstad. 1674. 4°.

BIBLIOTHECA HISTORICA MEDII AEVI DE AUGUST POTTHAST (1824-1898)

EUROPAE INDEX GENERALIS

XXX

SCRIPTORES RERUM POLONICARUM — RUSSICARUM

20. Scriptores rerum Polonicarum.

- Jablonowski, J. de, *Museum Polonum*. Vol. I. Leopoli 1752. 4°.
- Mitzler de Kolof, Lr., *Historiarum Poloniae et magni ducatus Lithuaniae scriptorum collectio*. Varsaviae 1761—76. 5 vol. fol.
- Monumenta Poloniae historica*. Wydał Aug. Bielowski etc. Lwów 1864—93. 6 vol. kl. 4°.
- Pistorius, J., *Polonicae historiae corpus*. Basileae 1582. 3 tom. in 1 vol. fol.
- Zeissberg, H. v., *Kleinere Geschichtsquellen Polens im Mittelalter*. Wien 1877. gr. 8° (*aus Archiv f. österreich. Geschichte*. Bd. 50).
- Erl.-Schr.:** Bielowski, Aug., *Wstęp krytyczny do dziejów Polski*. w Lwowie 1850. 8°.
- 544 pag. *Nachtrag dazu:*
- : Rzut oka na dotychczasową pierwotną polską historią. Warszawa 1853. 8°. 90 pag.
- Braun, Dav., *De scriptorum Poloniae et Prussiae historicorum ... typis impressorum ac mssorum, in bibliotheca Brauniana collectorum virtutibus et vitis catalogus et iudicium*. Coloniae 1723. 4°. — *wiederh. Gedani* 1739. 4°.
- Caro, Jac., *Geschichte Polens*. II. Gotha 1863. 8°. p. 563-578.
- Chwalkowski, N. de, *Sylloge scriptorum de rebus Polonicis in seinem Ius publicum regni Poloniae*. Regiomont. 1676. 4°; *ibid.* 1684. 4°.
- Finkel, L., *Bibliografia historii polskiej*. I. Lwów 1891. 8°. XVI. 527 pag. *Wertvoller Leitfaden für polnische Geschichtswerke*.
- Golębiowski, Łuk., *O dziejopisach polskich, ich duchu zaletach i wadach*. Warszawa 1826. 8°. *Veraltet*.
- Groddeck, Gabr., *De scriptoribus historiae Polonicae schediasma*. Dantisci 1707. 4° (*auch im 1. Bd. von Długosi historia Polon. ed. Huyssen. Lips. 1711*).
- Hoppius, Joach., *De scriptoribus historiae Polonicae*. Dantisci 1707. 4°.
- Lelewel, Joach., *Nachricht von den ältesten polnischen Geschichtschreibern*. Warschau 1809. 8°. (*Auch abgedruckt bei Ossoliński, Vincent Kadłubek, übers. von Linde. Warschau 1822. 8°. p. 383-402.*)
- : *Polska w wieków średnich*. Poznań 1846. 2 vol. 8°.
- : *Wiadomości podobne o książkach i druku pospolicie się bibliograficzemi zowią*. Do polskich: *Bibliograficznych ksiąg dwoje*. Wilno 1823. 2 tom. 8°.
- Prażmowski, Ad., *Nachrichten von den ältesten polnischen Geschichtschreibern in Ossolińskis Vinc. Kadłubek, übers. von Linde. Warschau 1822. 8°. p. 301-345.*
- Schubert, Maciejowski u. seine Bemühungen um die ältern polnischen Chronisten in *Preuss. Provinzial-Blätter*. n° IV. 1847. p. 59. 130.
- Semler, *Animadversiones ad antiquiores Polonorum scriptores in Acta societatis Jablonowsk. I.*
- Smolka, Stanisl., *Polnische Annalen bis z. Anfange des 14. Jahrh.* Lemberg 1873. 8°. № 2.
- Wiszniewski, Mich., *Historia literatury polskiej*. Kraków 1840—57. 10 vol. 8°.
- Wojciechowski, T., *O rocznikach polskich X—XV wieku*. Kraków 1880. 4°. 88 pag. № 4. (*Aus Pamiętnik [d. i. Denkschriften der Krakauer Akad. der Wiss.] IV. 1880.* — *Dagegen Kętrzyński in Przewodnik naukowy i literacki*. 1882. p. 778-784).
- Zeissberg, Heinr., *Die polnische Geschichtschreibung des Mittelalters*. Gekrönte Preisschrift. Leipzig 1873. Lex.-8°. № 12.

21. Scriptores rerum Russicarum.

- Scriptores rerum Livonicarum*. Riga 1856. 46. Bd. 1. 2. gr. 8°.
- Собрание, Полное, Русскихъ Лѣтописей*. St. Petersburg 1841—89. Tom. 1-10. 15. 16. 4°.
- Erl.-Schr.:** Berkholz, G., *Beitrag zur livländischen Chronikenkunde in Sitzungsber. der Gesellsch. für Gesch. und Alterthumskunde der Ostseeprovinzen Russlands, aus dem Jahre 1873*. Riga 1874. 8°. p. 3-16.
- Bestuschew-Rjumin, *Quellen u. Literatur zur russischen Geschichte von der ältesten Zeit bis 1825*. Uebersetzt von Thdr. Schieman. Mitau 1876. gr. 8°. 153 pag. (*Aus des Verf. Geschichte Russlands. Bd. I besonders abgedruckt*).
- Buhle, J. G., *Versuch einer kritischen Literatur der russischen Gesch. Th. I. der Literat. der ält. allgem. nord. Gesch.* Moscau 1810. 8°.
- Celle, B. A., *Schediasma lit. de scriptorib. qui histor. polit.-eccl. Russiae scriptis illustr.* Reval 1738. 8°.
- Danilowicz, [Abhandlung über die litauischen Chroniken in *Journal des Ministeriums für Volksaufklärung*.] XXVIII. 1840. p. 70-114. *Russisch geschrieben*. — (mit Abkürzung übers. von F. Löwe in Baer u. Helmersen, *Beiträge z. Kenntniss Russlands*. X. 1844. p. 227-261.)

BIBLIOTHECA HISTORICA MEDII AEVI DE AUGUST POTTHAST (1824-1898)

EUROPAE INDEX GENERALIS

SCRIPTORES RERUM SUECICARUM

XXXI

- Gadebusch, F. K., Abhandlung von liefländischen Geschichtschreibern. Riga 1772. 8°. *Nachrichten über 90 Autoren.* — (K. E. Napiersky) Fortgesetzte Abhandlung von livländ. Geschichtschreibern, ein literar-histor. u. bibliographischer Versuch. Mitau 1824. 8°.
- Höhlbaum, Konst., Beiträge zur Quellenkunde Alt-Livlands in Verhandlungen der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat. Bd. VII. 1873. Heft 3. 4 (*auch besonders gedruckt* Dorpat 1873. 8°. 61 pag.).
- КАТАЛОГЪ ИЗДАНИЙ АРХЕОГРАФИЧЕСКОЙ КОМИССИИ . . . съ 1836 по 1893 годъ. С.-ПЕТЕРБУРГЪ 1893. Lex.-8°. IV. 96 pag.
- Napiersky, K. E., Ueber die Quellen und Hilfsmittel der livländischen Geschichte in Mittheilungen der Gesellschaft für Gesch. der Ostseeprovinzen. I. 1840. p. 61-89. 419.
- Nolten, R. A., Diatribe liter. de genuinis historiae Russicae fontibus. Lipsiae 1739. 4°.
- Perewoschtschikow, [Ueber russische Chroniken u. Chronisten in Abhandlungen der k. russ. Akad. der Wiss.] Petersburg 1836. *Russisch geschrieben.*
- Suchomlinoff, [Altrussische Chroniken.] Petersburg 1836. gr. 8°. *Russisch geschrieben.*
- Winkelmann, Ed., Bibliotheca Livoniae historica. Systematisches Verzeichniß der Quellen u. Hilfsmittel zur Gesch. Estlands, Livlands u. Kurlands. St. Petersburg 1870. Imp.-4°. — 2. verb. u. sehr verm. Aufl. Berlin 1878. Lex.-8°. XVIII. 608 pag. № 32.

22. Scriptores rerum Suecicarum.

- Benzelius, Er., Monumenta historica vetera ecclesiae Sueo-Gothicae. Upsalae 1704—09. 6 vol. 4°.
- Fant, E. M., Scriptores rerum Suecicarum medii aevi. Upsalae 1818—76. 3 tomi à 2 sect. fol.
- Hadorph, Joh., Chronica duo rhythmica de rebus gestis veterum Sueciae regum. Stockholmiae 1674. 2 vol. 4°.
- Klemming, G. E., Svenska Medeltidens Rimkrönikor. Stockholm 1865—68. 3 vol. 8°.
- Rietz, Scriptores Suecici medii aevi. Lundae 1842. 3 vol. 8°.
- Storm, Gust., Monumenta historica Norvegiae. Kristiania 1880. gr. 8°.
- Vastovius, Joh., Vitis aquilonia. Upsalae 1708. 4°.
- Erl.-Schr.:** Bosworths Scandinavian literature, *vide* Scriptores rer. Danicar.
- Catalogus librorum qui in historia et antiquitatibus patriae sub imperio regis Caroli XI. publicati sunt, et, vel iam parati, vel adhuc elaborantur . . . af Collegii antiquitatum assessorer på Latin och Swenska. Stockholm 1690. fol.
- Catalogus dissertationum, quae ad illustrandas res Svecicas faciunt, praesertim in argumentis historicis, eccles. . . . Holmiae 1765. 4°.
- Fant, E. M. praes. (resp. O. E. Rogberg . . .), Bibliotheca critica historicorum Sueciae. Upsal. 1808. Vol. 1. 2. 4°.
- Möbius, Theod., Catalogus librorum Islandicorum et Norvegicorum aetatis mediae editorum versorum illustratorum. Lipsiae 1856. 8°. XIII. 208 pag. № 4.
- : Verzeichniß der auf dem Gebiete der altnordischen [altisländischen u. altnorwegischen] Sprache u. Literatur von 1855—1879 erschienenen Schriften. Leipzig 1880. 8°. IV. 130 pag. № 350.
- N(ettelblad), C(hr.) v., Conspectus scriptorum rer. Svio-Gothicarum quotquot hactenus de gentis elogiis, antiquitate . . . in lucem prodire. s. l. 1756. 4°.
- Nettelblad, Schwedische Bibliothek, in welcher verschiedene zur schwed. Historie gehörige Schriften u. s. w. gesammelt sind. 5 Stücke in 2 Bd. Stockholm 1728—36. 4°.
- Reuterdahl, Henr., Öfversigt af den behandling, som det hedniska Sveriges historia erhållit före medlet af 17. århundradet. Belönt med högsta pris 1833. Stockholm 1839. 8°.
- Ropp, G. v. d., Die schwedischen Geschichtsquellen des 15. Jahrhunderts in seinem Zur deutsch-skandinavischen Geschichte des 15. Jahrh. Leipzig 1876. 8°. p. 115-187.
- Scheffer, J., Suecia literata, de scriptis et scriptoribus gentis Suec., studio J. Mollerii. Hamburgi 1698. 8°.
- Stiernman, Andr. Ant., Bibliotheca Suiogothica. Holmiae 1731. 4°. *Bespricht schwedische Schriftsteller und ihre Werke.*
- Warmholtz, C. G., Bibliotheca historica Sueo-Gothica: eller förteckning uppå så väl trykte, som handskrifne böcker, tractater och skrifter, hvilka handla om svenska historien. Del 1-7. Stockholm 1782—93; Del 8-15. Upsala 1801—17 = 15 vol. gr. 8°. № 36. — Register, af Aksel Andersson. *ibid.* 1889. gr. 8°. 126 pag.

BIBLIOTHECA HISTORICA MEDII AEVI DE AUGUST POTTHAST (1824-1898)

710

Reviews of Books

Bibliotheca Historica Medii Aevi. Wegweiser durch die Geschichtswerke des europäischen Mittelalters bis 1500. Von AUGUST POTTHAST. Zweite verbesserte und vermehrte Auflage. (Berlin: Weber. 1896. Two vols., pp. cxlvii, 1749.)

SCHOLARS who have been brought up on Potthast find difficulty in understanding how the older men did such excellent work without the guidance he affords. The old edition, in spite of its age, has been the most useful tool which we possessed. When, about two years ago, it became known that Potthast had revised his work and would soon publish a new edition, there was general rejoicing.

In this second edition, except for minor changes, the order and scope of the work remain the same as in the first, *i. e.*, alphabetical lists of general and special collections, of the separate editions of all narrative sources for the period from 375 to 1500, and of the lives, etc., of the saints. Under each source we find the familiar indications of manuscripts, editions, translations and *Erläuterungsschriften*. The appendix gives the lists of sources for the various countries and periods in thirty-two main divisions. In this appendix Potthast has wisely omitted the lists of popes, emperors and bishops which were in the supplementary volume to the old edition. These lists are so easily accessible in other publications that it would have been a work of supererogation to include them here. Although by these omissions and in many other ways space has been economized, the new edition is more than twice as voluminous as the old.

To turn to details, the compiler has included some documentary sources, which can not be classed under any of his headings. As the choice has been purely arbitrary and only a very few are given, it would have been wiser to omit all. No scholar uses this work for guidance to such material. The lists of manuscripts which follow some of the sources have a certain utility, but they are far from complete and do not form a necessary part of the work. The student who needed this information could generally get it more exactly from the different editions and from the *Erläuterungsschriften*. The other details are given in a most satisfactory manner. Although there are omissions, the work as a whole is surprisingly accurate and trustworthy, if we consider the thousands of facts stated. The dates for the authors and for their separate works, the editions and translations, and the *Erläuterungsschriften* are recorded with the most painstaking care. When one remembers that the last are scattered in general histories, periodicals, university dissertations, school programmes, occasional pamphlets, etc., written in different languages, one marvels at the industry of the collector and appreciates the value of the work in this respect. By these lists Potthast furnishes good bibliographies for many subjects—a feature of the work too often ignored by students. The only drawbacks are that these bibliographies are necessarily unannotated, and for the sake of completeness works of no critical value are included.

BIBLIOGRAPHIE

285

d'époque chrétienne laisse toute son importance à l'imposante documentation épigraphique qu'ici encore l'antiquité nous a léguée et dont le présent volume nous procure une édition exemplaire, couronnant ainsi l'une des entreprises scientifiques les mieux conçues et les plus fécondes du ^{xx}e siècle.

V. LAURENT.

Repertorium Fontium Historiae Medii Aevi primum ab Augusto Potthast digestum, nunc cura collegii historicorum e pluribus nationibus emendatum et auctum. I. Series Collectionum. Istituto Storico Italiano per il Medio Evo. Roma 1962. Grand in-8° de XVIII + 819 pages. Prix : 16.500 liras.

Les deux derniers Congrès internationaux des Sciences Historiques (Rome et Stockholm) ont mis en évidence un double fait : la progression presque vertigineuse du nombre des savants qui, à un titre ou à un autre, se penchent sur l'étude du passé d'une part et d'autre part l'insuffisance des répertoires existants devant les besoins accrus de la Recherche. La fin du ^{xix}e siècle et le début du ^{xx}e avaient doté l'historiographie des grands inventaires qui ont permis ce progrès. Mais, en devenant l'instrument, les ouvrages monumentaux d'Auguste Potthast et du chanoine Ulysse Chevalier ont montré la nécessité où l'on se trouve, après plus de cinquante ans de découvertes et d'études, de les compléter et de les perfectionner.

Il ne pouvait être ici question de procéder, comme plusieurs éditeurs l'ont fait pour d'autres chefs-d'œuvre de l'érudition, à une simple reproduction photo-mécanique. Une large refonte s'imposait qui, dépassant les forces et la compétence d'un seul homme, rendait souhaitable une collaboration internationale.

C'est ce qu'a pensé, en la soixante-dixième année de sa fondation, l'*Istituto Italiano Storico per il Medio Evo* qui en soumit le projet à l'Assemblée pour les sources historiques du moyen âge tenue à Rome du 14 au 18 avril 1953. En union avec l'Union internationale des Instituts d'Archéologie, d'Histoire et d'Histoire de l'Art, alors nouvellement fondée dans la Ville Éternelle, des pourparlers furent engagés en vue de promouvoir et d'organiser la coopération de toutes les nations intéressées. Vingt-six Académies et Instituts historiques répondirent immédiatement à un premier appel et déléguèrent leurs représentants aux réunions qui, les 4 et 5 novembre 1954, constituèrent un Comité général et élurent un Comité exécutif. Le nombre des corps savants adhérents au vaste projet monta bientôt à 41 et leurs délégués se réunirent chaque année, de 1955 à 1961, pour apprécier les résultats acquis et résoudre les problèmes posés par l'effort commun.

À la réflexion, il parut plus expédient de confier à chaque pays membre le soin de traiter les sources de sa propre histoire. Ce qui amena la création de commissions nationales dont les présidents devaient prendre part aux travaux du Comité général. Celles-ci, au nombre de 22, couvrent à peu près tout l'éventail européen. La représentation géographique est même, à une exception près, si totale que l'on se demande de quoi pourra bien s'occuper le *Comitatus pro fontibus Europae Orientalis* généreusement fourni de quatre membres, d'autant que l'un des deux pays qui ne figurent pas au tableau, la Turquie, semble devoir être servi de main de maître par le seul prof. F. Babinger. Le cadre du nouveau Potthast bénéficiera toutefois d'un double élargissement; il s'étendra aux territoires de l'ancien empire byzantin et aux divers États latins issus des croisades.

En principe, l'ouvrage ne doit tenir compte que des sources narratives et descriptives se référant au moyen âge proprement dit. En conséquence, tout ce

DE PRAESTANTI METHODO DOCENDI AC DISCENDI LINGUAM LATINAM

**STUDIES FOR MODERN AND MEDIEVAL LATIN. LATIN IN THE MIDDLE AGES .
 Latinitas Britanniae. British Medieval Latin.**

Latinitas Britannica. Latin In Medieval Britain, p. 1- 23.

1. Linguistic Features of Medieval Latin , p. 1-6
2. Latin in Medieval Britain. Latinitas Britanniae, p. 6-23
3. William Camden Britannia, p. 24- 64
4. Tacitus De Vita Julii Agricolae vel Descriptio Britanniae, p. 65- 79
5. Venerabilis Bedae Historia Ecclesiastica Gentis Anglorum , p. 80- 103
6. August Potthast Bibliotheca Historica Medii Aevi , p. 104-124
7. Guido Angelini De Praestanti Methodo Docendi ac Discendi Latinum, p. 136- 140
8. Roland G. Kent Latin as the International Auxiliary Language , p. 141- 148
9. Terence Turnberg Quae Latinitas sit Moderna, p. 148-157
10. De Latino Utilitario Moderno et De Latino Medii Aevi. Proposita Studiorum. p. 158-164

Prof. Dr. Darcy Carvalho. São Paulo. Brazil. 2014

VII

**GUIDO ANGELINO DE PRAESTANTI METHODO DOCENDI AC DISCENDI LATINUM
 INTRODUCTIO**

*“Vido Angelinus sive Vido Angelino, sive Guido Angelino (natus anno 1911, mortuus anno 2008) fuit magister et scriptor Latinus natione Italus, qui in variis commentariis lemmata Latina edidit, sicut in Melissa, in Latinitate et in aliis libellis”. Apud:
http://la.wikipedia.org/wiki/Vido_Angelino*

“De praestanti methodo docendi ac discendi linguam Latinam”

A die XXIV Aprilis a. 1998 usque ad Kalendas Maias, habitus est in parva urbe Montella, sita in amplissima ac viridissima convalle, in hirpina regione, Congressus internationalis cultorum latinitatis, sibi statuentium ut, inter se uniuscuiusque experientias comparantes, decernerent quibus viis hodie possit in scholis lingua Latina fructuose doceri; perpauca quoque disputata sunt de optima methodo linguae Graecae tradendae. Multae atque exquisita eruditione ornatae et practicis copiosae praeceptis fuerunt orationes, nec defuerunt oratores extraeuropaei; aderant praeterea fere ab omni Europae regione oratores atque auditores. Advocatus ad meam orationem habendam, orsus sum animadversione quam reor esse magni ponderis quod attinet ad didacticam linguae Latinae: universim lingua Latina censetur esse una, at reapse ipsa est

duplex: ex una parte, exstat lingua quam litterariam vocaverim, lingua nempe excellentium Romanorum Auctorum, lingua Caesaris, Ciceronis, Sallustii, Livii, Taciti, lingua ardua, ample architectonica, interdum labyrinthica, quam secreta quaedam unda musica pervadit, quae a callida verborum dispositione exsurgit et a clausulis., qui intente atque naviter elementa periodorum disponebat, ita ut sapientem et implexam structuram assequeretur. Apte per imaginem reddidit periodorum naturam linguae latinae litterariae praeclarus philologus francogallicus Marouzeau; hoc modo, ille adfirmat, Latina periodus formatur: exsurgit arcus, qui cito manet suspensus in aere; alius exsurgit, et ipse manens truncus, itidem inde alii; interdum aliquis ex illis suam invenit basim et concluditur; cum autem periodus clauditur, ante oculos cumulum arcuum se invicem intersecantium habemus, quos in ordine recto disponere oportebit ita ut omnium partium significationem patefaciant earumque nexus.

Ex altera parte, exstitit lingua Latina cotidiana, quam ego voco colloqualem, interdum etiam Cartesianam, quatenus praeditam crystallina evidentia, lingua qua Romani utebantur domi, per vias, in foris, inter se candide et confidenter sermocinantes, quae lingua, sicut quaelibet lingua cotidiana, (quam Itali lingua parlata vocant, Umgangssprache Theodisci), erat directa, simplex, seclis inversionibus et elegantibus.

Quod vero hae duae linguae Latinae sunt inter se dilucide ac plane discrepantes, ex hoc depromitur quod a diversis formis mentis scaturiunt (italice dicimus «scaturiscono da due diversi atteggiamenti mentali»): loquentes cotidiane, huc tantummodo spectant, ut simpliciter ac distincte sua cogitata suasque necessitates communicent.

Auctor contra Latinus, cum stilum manu sumebat, sibi proponebat ut opus artis conficeret, ideoque stricte exquisitis minutisque legibus artis rhetoricae et stilisticae obtemperabat et exarabat quam apte Theodisci Kunstprosam appellant, quam Leontinus Gorgias excogitavit et diffudit et quam Isocrates Graecus et Romanus Cicero ad summam perfectionem adduxerunt. Nunc autem transeamus ad quaestionem primariam, nempe de methodo, ope cuius fructuosior et levior fiat Latinae linguae institutio. Unusquisque professor et magister suam propriam habet methodum, quam ipse per suum curriculum effinxit eamque assidue suis discipulis aptandam curavit, quae methodus est quodammodo proiectio et effusio eius culturae eiusque latinitatis amore. Per se ergo quaelibet methodus est laude digna. At hic ego proponere velim methodum, quam principem soleo appellare (et hic mihi est a vobis venia petenda propter superbiolam quae in vocabulo «principis» inest), methodum quae permittat ut discipuli non modo valeant linguam Latinam adhibere vivam, limpidam videlicet et pianam, sed interpretari quoque aliquantulum expedite paginas Classicorum earumque pedetemptim, elegantem illam et architectonicam structuram percipere et degustare. Ecce igitur quid sit magistro linguae Latinae agendum: ingrediens in conclave scholasticum, iam a prima praelectione incipiat callide miscere, dum primas elementarissimas notiones offert linguae Latinae, patriam linguam et linguam Latinam (adhibens evidenter linguam Latinam planissimam et crystallinae evidentiae), initio vertens hic illic nonnulla tantummodo verba patria in Latinum, inde eorum

numerum sensim, prosequente tempore, augens, atque ea semper clare pronuntians ac pluriens repetens, ita ut discipuli incipiant in suis mentibus prima Latina vocabula deponere, sic quoddam parvum apparantes lexicon Latinum, quod, labentibus hebdomadis et mensibus, gradatim locupletabitur atque permittet discipulis ut, exemplo professoris allekti, incipiant tandem et ipsi, caute quidem et lente, Latine respondere simplicissimis magistri interrogationibus, inde quaedam latine quaerere ex illo, et inter se primos planissimos dialogos Latine conserere.

Cum autem illi aliquam competentiam activam assecuti erunt, id est facultatem sua cogitata Latine exprimendi, caute utique et lente, tunc ecce contactum, ut dicitur, cum Auctoribus incipient, a simplicioribus ordientes. Et linguae patriae et Latinae mixtio semper erit usurpanda, sive in Auctorum praesentatione, sive in eorum paginis explicandis, sive in normis grammaticalibus enucleandis; labente autem tempore, sensim Latina lingua praevalebit et in classibus superioribus usus Latini vivi magis magisque dominabitur, itaque discipuli, ad Universitatem Studiorum accedentes, iam se lucide exprimere Latine valebunt atque illis acrius et profundius Scriptorum Latinorum opera penetrare et degustare licebit.

Qui enim aliquam linguam vivam adhibeat, etsi quadam simplicitate, iam in intimum cor eius penetravit et est idcirco paratus ad summorum auctorum paginas eius linguae potiendas et penetrandas multo citius ac subtilius quam qui eam linguam non per usum, sed per abstracta et normativa schemata didicerint. Praeterea, isti studentes academici, lauream adepti, fieri poterunt magistri linguae Latinae vivae perfecte idonei, quippe loquentes Latine, ad usurpandam novam methodum cum futuris discipulis.

At eiusmodi methodus exigit ut magister vel professor iam ipse sua cogitata exprimere sciat Latine, non profecto arduo sermone litterario, sed liquido colloquiali sermone. Quis vero magistros Latinae linguae docuit loqui Latine? Non utique Universitas Studiorum, tota in exquisita philologia persequenda. Ceterum, nonne magistri Latinae linguae sunt verissimo sensu lexica latina viventia? Tot enim sunt substantiva, adiectiva, pronomina, adverbia..., quae ipsi per tot annos studii et curriculi didicerunt et arripuerunt; valent praeterea quodlibet verbum flectere atque innumeros Latinae linguae constructus cognoscunt. Quomodo ergo fieri potest ut loqui Latine nesciant? Et reapse hodie fere nullus magister linguae Latinae valet, neque audet, simplicem Latinam sermocinationem conserere, cuius rei ratio est simplex: integra enim ingentissima massa lexicalis, quam ipse in mente possidet, iacet in ea aggerata et simul confuse mixta, quasi dormitans. Sufficiet ergo quaedam ingeniosa exercitatio quae illam amplissimam materiam expergeficiat et deglomeret eiusque singula elementa idonea instruat velocitate, qua se praesentare valeant ante mentem loquentis, et exinde ore pronuntiari.

Exstat revera eiusmodi exercitatio, quae est simplicissima nec quidquam constat (e che non costa nulla), ad quam exercendam numquam defatigor, in Conventibus de lingua Latina, hortari iuvenes praesertim collegas, utpote ad res novas experiendas promptiores. Exponam ergo quomodo haec exercitatio sit

ineunda: Magister in suo conclavi scriptorio deambulans, mente fingens se suos alloqui discipulos, elata ac lenta voce et bene articulans verba, tenens in promptu lexicon Latinum, si forte aliquod accadat vacuum, ut hodie dicimus, memoriae, incipiat aliquam simplicissimam regulam Latine exponere, vel aliquam Phaedri fabellam, vel aliquam brevem narratiunculam de quodam Auctore Latino, stilo autem planissimo et recto.

Mihi liceat nonnulla exempla proferre. Sic incipere potest magister: «Vobis hodie explicabo notiones Subiecti et Obiecti. Inspicite has duas propositiones: *"l'aquila improvvisamente volò via - i cacciatori uccisero l'aquila"*. In priore propositione, est aquila quae facit actum evolandi, in secunda propositione, venatores faciunt actionem necandi et aquila patitur actum necandi. Nunc autem, qui facit actum (chi fa l'azione), vocatur Subiectum, qui contra subit, patitur actionem, vocatur Obiectum. Ergo in priore propositione, *aquila* est Subiectum, in secunda est Obiectum, et *venatores* sunt Subiectum. Nunc autem bene attendite (fate bene attenzione). Lingua Italica facit nullum discrimen, quod attinet ad casum (per quanto riguarda il caso) inter Subiectum et Obiectum: *l'aquila volò via - i cacciatori uccisero l'aquila*. Contra (invece), lingua Latina distinguit accurate et ponit Subiectum in casu Nominativo, Obiectum in casu Accusativo. Dicemus ergo: *Aquila improvviso evolavit - venatores necaverunt Aquilam*.

Haec est prima difficultas in quam incurrimus nos Itali, cum incipimus discere linguam Latinam. Ergo curate ut bene distinguatis in variis propositionibus quatenus sint personae vel res quae faciunt actionem (ergo erunt Subiecta et exigent casum Nominativum), ab illis quae subeunt, patiuntur actionem (quae ideo erunt Obiecta et exigent casum Accusativum.)» Et ecce nunc quomodo magister possit exponere Latine fabellam Phaedri: *«Cervus cum bibisset ad fontem, restitit et vidit imaginem suam in aqua. Et dum miratur splendida sua cornua et vituperat tenuitatem crurum, improvviso audivit sonum cornuum venatorum (il termine «cornua» significa sia «le corna», sia «i corni»). Tunc territus coepit fugere per prata et agili cursu digressus est a canibus, eos valde longe relinquens. Sed cum ingressus esset in densam silvam, cornua ramosa coeperunt impedire eius cursum et sic canes potuerunt eum consequi et coeperunt illum dilacerare morsibus. Tunc moriens, dicitur murmurasse: "Quae despexeram, me servaverunt et quae laudaveram me ducunt ad mortem"»*.

Nunc brevis narratio de Livio, praeclarissimo historico Romano: Narrat Plinius in quadam Epistula quemdam Gaditanum (un abitante di Gades, oggi Cadice) captum esse magna admiratione erga historicum Romanum Livium. Voluit ergo illum cognoscere; ascendit in navem et cum pervenisset, post longissimam navigationem, ad urbem Hostiam, per Tiberim pervenit Romam. Ibi quaesivit ubi habitaret Livium et postquam illum vidit et cognovit, statim reversus est in Hispaniam, minime curans contemplari magnitudinem Romae et ceteros praeclarissimos Romanos cognoscere. Ut patet, magister hanc materiam ad libitum variare potest, sive quoad res grammaticales, sive quoad Phaedrum, sive quoad Auctores Romanos; maxime autem interest ut assidua perseverantia se gerat. Initio non deerunt perplexitates et incertitudines, at cito (qui enim

loquitur est vivens lexicon Latinum!) post duos tresve dies iam incipiet quadam securitate se Latine exprimere, atque tandem, post circiter decem dies, grata obstupescatione captus ac quadam animi commotione arreptus, animadvertet se civem Romanum factum esse, qui iam sua cogitata clare atque pacate limpida Latina lingua expromere valeat. Et incantamentum Latini vivi numquam posthac illum relinquet simulque in eo desiderium coarctetur efficiendi ut sui quoque discipuli hanc miram experientiam participare queant.

Si qui autem magister, idoneam adeptus competentiam activam Latine loquendi, novam hanc methodum vivam, de qua disserui, in sua classe hodie usurpare cupiat, in non paucas incidet difficultates. Quomodo a Praeside licentiam assequetur adhibendi methodum quae rerum scholasticarum statum tam audacter evertat? Quid opinabuntur collegae? At praesertim ubinam tempus inveniet discipulos usui vivo Latinae linguae initiandi? Nos enim magistri cogimur praestituta studii programmata discipulis explicare eosque ad examina, ipsa quoque praedefinita, apparare. Italici ergo magistri linguae Latinae manus habent vinctas quoad non excutietur ac probabitur a Legumlatorum Collegio (il Parlamento) notissima illa «motio» honorabilis viri Fiandrotti, sectae socialisticae, quae abhinc decem circiter annos lata est Italicis legumlatoribus, requirens ut lingua Latina non modo iterum in Scholas Medias introduceretur, unde indecore atque inique expulsa est anno 1977, sed etiam ut ipsa lingua Latina nova quadam methodo viva doceri inciperet, (cui motioni additum est, ipso mense Aprili anni 1998 a nonnullis Senatoribus Propositum legis (Disegno di legge), a Legumlatorum Collegio excutiendum et probandum, quo rogatur «... ut inseratur linguae Latinae institutio in Scholam Fundamentalem (Scuola Media)... sic denuo reddentes adulescentibus clavem scriniorum pretiosorum, complectentium thesauros qui illis debentur...

Hoc modo, Italica proles fruatur potissimo instrumento, addito ceteris, cognitionis et ingenii maturationis, ut integre atque scienter civilis hodiernae societatis participes fieri possint... ope renovatae didacticae artis per usum linguae latinae vivae, quae adjuvet ad studium Classicorum penetrantius reddendum». Attamen hodie quoque fas est magistris discipulos usui vivo linguae Latinae iam initiare hoc, sit venia verbo, strategemate fruenter: magister domi praelectionem exaret de argumento apto ad discipulorum mentes alliciendas integre Latinam, inde eam perfecte memoriter absorbeat. Quodam autem die, discipulis nuntiet se illis praelectionem totam Latine prolatam oblaturum esse, et inde, inter stuporem et silentium in classe subito coorta, lente ac sonore praelectionem incipiat. Cum autem inter erectas aures et intentas discipulorum mentes, praelectionem expleverit, sonabit (expertus refero) applausus atque simul rogabunt discipuli ut sibi aliis quoque vicibus aliae eiusmodi praelectiones concedantur. Hoc modo, fiet Latino vivo initiatio et in discipulorum animis excitabitur illecebra ac lepos methodi quae eos adducat ad penetrandum in cor intimum Latinae linguae, quam tandem illi sentient non iam quasi rem mortuam, at contra veluti sermonem lucidum et vividum, qui sit praeterea optima propaedeutica ad accedendum, tempore progrediente, ad implexam et architectonicam classicorum linguam, quos illi non iam percipient ut abstrusos Scriptores antiquissimi aevi, sed veluti eiusdem amplissimae reipublicae Latinae concives. Adnotetur vero nos, Latini vivi fautores, minime

negare momentum atque efficaciam methodi traditae, per quam lingua Latina ultimis duobus saeculis oblata est discenda adolescentibus in scholis publicis, quae methodus unice spectabat et unice iniitebatur studio atque imitatione Classicorum linguae, ad quam possidendam minutae ac subtiles adhibebantur analyses grammaticales et syntacticae, plurimae exercitationes, quae ad artem recte et eleganter Latine scribendi attinerent, et, ut par est, attentae locorum conversiones commentationesque summorum Auctorum. Quam enim ingens adolescentium numerus bis duobus saeculis a latinitatis scholis exierunt uberrime parati ad analyses ac syntheses mentibus exercendas, idcirco optime apti ad multiplicia munera in civili societate obeunda, splendidis praeterea cogitationibus et amplis historicis cognitionibus locupletati, quae omnia a mirando illo scrinio hauserant Romanorum Auctorum!

Attamen, si nostra viva methodus adhibeatur in Europae scholis, quae in ipsius linguae Latinae vivo usu fundetur, ex una parte magis pervium et expeditius et levius Latinae linguae studium reddetur, et ex altera fient discipuli ad paginas Auctorum penetrandas promptiores, cum ipsa linguae Latinae colloquialis viva exercitatio sit per se peculiarissima et aptissima propaedeutica ad arduam et architectonicam summorum Auctorum linguam potiendam. Neque est obliviscendum hunc ipsum sermonem Latinum colloquiale, labentibus annis, ab omnibus nationibus Europaeis usurpari posse velut flexibile et planum instrumentum communicationis. Nihil ergo aliud demum proponimus nisi ut utraque methodus quodammodo simul ingeniose coalescant ad duplicem finem assequendum: hinc, ut discipuli celerius et uberius ab operibus Auctorum Latinorum haurire valeant, et illinc, ut crystallina lingua vehiculari locupletentur, quae babelicum plurilinguismum Europae denique praetergrediatur, idcirco efficiat ut istae inquietae et rixosae Europae gentes, per usum eiusdem translucidae linguae communis, ad mutuam tandem fraternitatem allici queant. **“De praestanti methodo docendi ac discendi linguam Latinam” Auctore Vido Angelino. Finis Operis.**

ROLAND G. KENT LATIN AS THE INTERNATIONAL AUXILIARY LANGUAGE

Latin As The International Auxiliary Language by Roland G. Kent

The Classical Journal, Vol. 18, No. 1 (Oct., 1922), pp. 38-44.

The Classical Association of the Middle West and South Article:

<http://www.jstor.org/stable/3289002>

LATIN AS THE INTERNATIONAL AUXILIARY LANGUAGE¹

By ROLAND G. KENT
University of Pennsylvania

Man needs a means of exchanging his thoughts with his fellowman; it may be while he is a soldier in a great cause under a commander from another nation, or when he is in a conference at Paris, or at Washington, or at Genoa, or at the Hague; he may be participating in the Council of the League of Nations; he may be seeking to sell his merchandise, or to discuss matters of a professional or of a scholarly nature, or merely to exchange ideas with men of other countries and secure a better and more sympathetic understanding of their viewpoints. "Merely," did I say? Perhaps this last is the most important of all, for such understanding, more than anything else, is potent to promote peace and good will among the nations.

But the presence of many languages is the obstacle, an obstacle which can be overcome only by the concerted acceptance of some one language to be learned by all men, or by all men who learn a second language, in addition to their mother tongue. Such a language would not be intended to replace any existing national language, but would rather foster present-day languages by making converse with foreigners easy even for those who speak the less important dialects; neither would it seek to displace French in international diplomacy, nor English in international business, nor any other language now internationally used — it would seek merely to supplement, in a wider fashion, the present existing agencies of spoken and written communication, and it is therefore termed the INTERNATIONAL AUXILIARY LANGUAGE.

This problem, often discussed before, came up in definite form

¹ Read at the Third Annual Meeting of the American Classical League, Boston, July 3, 1922.

INTERNATIONAL AUXILIARY LANGUAGE 39

at the meeting of the International Research Council in Brussels in August, 1919, and several committees have since that time been wrestling with it. We cannot here go into the history of the movement; but there are evidently three possibilities, a modern language, a so-called dead language, and an artificial language. Of the modern languages, English has the best claim on the ground of widespread use in commerce and of simplicity of structure; and if natural selection were allowed to take its course, it is likely that before the end of the century English would be the accepted international language. But the jealousies of the time preclude such acceptance of English, and the world's immediate needs demand quicker results. We must look elsewhere. Among the "dead" languages Latin is obviously the choice. Of artificial languages, Esperanto is unquestionably the leading claimant, though its improved form, Ido, is decidedly better. We must, it seems, look either to Latin or to Esperanto.

What, now, are the qualifications for an International Auxiliary Language? Briefly, the sounds must be easy for most persons to make, the word roots and the forms must be easy to learn, the language must be easy to speak and easy to understand, expression and understanding must be precise and not ambiguous. Euphony and brevity, while desirable, are not essentials.

As for pronunciation, Esperanto has several sounds (English *ch*, *ts*, *j*, *sh*, French *j*, German *ch*), some of which are strange and therefore difficult to the speakers of every language of western Europe; Latin has almost no sounds offering this difficulty, except some occurring in but a few words each. Further the use in Esperanto of *c* in the Slavonic value *ts* and of *j* in the German value *y*, makes unnecessary hardships for speakers of several languages. The use by Esperanto of diacritical marks over six letters **ĉ ĝ ĥ ĵ ŝ ŭ** makes typesetting needlessly difficult; Latin has no such encumbrances. In accent, Esperanto, placing the accent regularly on the last syllable but one, has a certain advantage over Latin, which places it on that syllable or on the preceding one; yet the variation in Latin is largely to be formulated in a few simple rules, and the remainder might be indicated by an accent mark, as in Spanish.

The easiest vocabulary is one made up of words which appear practically unchanged in the greatest number of languages. Thus *superintendent, senate, verify, notice, state, butter*, are found in but slightly changed form in many languages. Esperanto is not made up on this principle, but on the political principle of selecting some roots from every language whose speakers are to be placated; thus it contains a considerable number of Russian, German, and Greek words which are unfamiliar except to the speakers of those languages. The reformed Esperanto, or Ido, is made up on the basis of the internationality of the roots, and it looks like a somewhat unfamiliar Romance language; for almost all the words which have spread from language to language are Latin in origin, or Greek words which pass through Latin, except *beefsteak* and *tobacco*. If, then, maximum internationality of words leads to this, why not use Latin itself, which has this international vocabulary? So on the count of ease of vocabulary Latin has the advantage over Esperanto.

In forms Esperanto is very simple; but this very simplicity contains a disadvantage, since a single sound is often so heavily charged with meaning that an undue speed in comprehension is demanded; drop an *n* in the participle, and the perfect active indicative becomes a present passive indicative; change an unaccented *a* to *i*, and the present indicative becomes the past, or to *o*, and it becomes the future. As the chief element of difficulty in understanding a foreign language is the speed, the ease of learning the forms in Esperanto is counterbalanced by an increased difficulty in understanding them aright.

Even the syntax of Esperanto has its anomalies; prepositions govern the nominative case, unless there is an idea of motion toward, when they govern the accusative. Finally, the alleged lack of idiom in Esperanto is claimed as a merit, but it is quite the reverse. Every modern language is full of idiomatic expressions. The International Auxiliary Language is, in the final analysis, intended for the use of persons who know only their mother tongues and the I. A. L.; if they know other languages, that is a fortuitous circumstance. Now in what way can such

INTERNATIONAL AUXILIARY LANGUAGE 41

persons eliminate the idioms from their own speech before they put it into Esperanto? And if they do not, the Esperanto is quite unintelligible in spots. I have found phrases in Esperanto which I could not understand until I had put them into German, which was evidently the language of the writer. For example, a certain phrase is in the various European languages, *before three years, it has there three years, it makes three years*; will the person who knows only English and Esperanto understand any of these, when turned into Esperanto and thence into English? True, Esperanto has a central organization which strives to give precision in such matters; but this can be done only by the creation of idioms, the avoidance of which is one of the *raisons d'être* of Esperanto. On the other hand, Latin has a perfectly fixed standard of meaning, yet it has little or none of the illogical abnormal idioms which run riot in most modern languages. We must lay stress on the certainty of understanding aright our international speech; and from this standpoint, Latin is eminently well qualified.

Latin, in fact, has never ceased to be an international language, even apart from the modern forms of it which are spoken as the national languages of France, Italy, Spain, Portugal, Roumania, Central and South America, and other countries. It is the official language of the Roman Catholic Church; it is the technical vehicle of anatomy, zoology, chemistry, botany, and other sciences, botany even requiring the first publication of a newly discovered plant to be made in Latin if it is to be valid; it is the language of the prescriptions of physicians, to prevent dangerous or fatal misunderstandings; it is still the language of many books and shorter articles intended for an international public.

But shall we look forward to the Latin of Cicero as our I. A. L.? Cicero did the Latin language a real disservice by developing the complicated periodic sentence, and setting a standard of complexity for the future. We cannot seriously propose such a style; it is too difficult to speak, it is too difficult to understand. Shall we then go to the other extreme, and adopt a flexionless Latin, such as that which has been proposed by Professor Peano

Roland G. Kent . Latin as the International Auxiliary Language. p. 142-148

Roland G. Kent . Latin as the International Auxiliary Language. p. 142 -148

and is now known as *Interlingua*? This consists essentially in the use of stems, uninflected. Let me give you a sample: *to erra es de homo* "to err is human," *omni re muta, nullo more* "all things change, nothing dies." The more I consider it, and similar schemes, the less I like it. It has defects which are not shared by Esperanto nor by Ido, and lacks the advantages of Latin. We must look rather to the late Middle and early Modern Ages, when Latin was still in vernacular use among even the reasonably educated classes and was a true international auxiliary language. There we find a Latin which differs from the classical model in having many new words which have persisted in the modern languages, and many old words in the new meanings very like those which their derivatives have in the modern languages—a Latin which in structure and in arrangement comes astonishingly near the modern languages, though it keeps essentially the forms and syntax of classical Latin, the chief syntactical variation being a substitution for indirect discourse. To such a Latin we should have to add today new words to express modern ideas; but the words are all at hand, made from Latin and Latinized Greek; *aeroplane*, *locomotive*, *automobile*, *telegraph*—replace the endings, and they are Latin words. Such Latin is easy, amazingly easy to one who sees it for the first time after being brought up on Cicero and Vergil.

As for pronunciation, we have the choice of the so-called Roman pronunciation or of a continental method. The continental methods agree in palatalizing certain consonants before certain vowels, and have but minor differences among themselves. Of them the Italian method is preferable, and it has moreover a wide currency outside of Italy as the official pronunciation of the Roman Catholic Church. English-speaking persons use practically the same palatalizations of consonants in speaking English, and would find little difficulty in adjusting the Roman pronunciation to the Italian. We must therefore use the Italian pronunciation. True, it is not historically the pronunciation of Caesar and Cicero, but we have seen it to be better to speak Latin of a later time, good Latin none the less;

Roland G. Kent . *Latin as the International Auxiliary Language*. p. 142-148

Roland G. Kent . *Latin as the International Auxiliary Language*. p. 142 -148

INTERNATIONAL AUXILIARY LANGUAGE 43

and the Italian pronunciation has an honorable history of over one thousand years.

Now how is such Latin to be taught, and who is to teach it? To answer the second question first, in Homeric fashion, we have a great body of trained teachers of Latin, who with very brief but intensive preparation for this special task will be fitted for teaching Latin as the I. A. L. But for Esperanto a whole new set of teachers would have to be found, and, in view of the rules of tenure of position, the adoption of Esperanto would mean that most teachers of Latin would have to fit themselves to teach Esperanto—the present exponents of Esperanto would not, as they perhaps fancy, step into positions in the schools while the teachers of Latin would meekly step out. Latin would then be taught as a spoken language, not as a language merely to be read; and method books in considerable numbers have been prepared and are available. That these would have to be modified is unquestionable, if we are to use a late form of Latin with the Italian pronunciation; but the transfer from a more classical form of Latin to a late form and from the Roman to the Italian pronunciation are not features of tremendous difficulty. We should have to have schools in which these methods could be practiced, tested, and demonstrated; and once the demonstration had been made, we should have to secure the support of educational authorities, making Latin so taught the first foreign language studied in the schools, with favorable opportunity for the continuance of it throughout the school course. This would not imperil the position of other foreign languages, for the training in Latin would still be, even as it is now, an invaluable preparation for the study of other tongues. And Latin would still yield fruits in mental discipline and in the power of clear thinking and in the other by-products which now attend its study. If the United States were to take the lead in this with the coincident support of some other great nation, other countries would speedily follow, partly because of the traditional strength of Latin in their schools, partly out of self-interest, and partly from sentimental reasons (as in the Romance-speaking lands, where there is an ancestral pride in Latin.)

Roland G. Kent . Latin as the International Auxiliary Language. p. 142-148

Roland G. Kent . Latin as the International Auxiliary Language. p. 142 -148

We believe that as an International Auxiliary Language Latin has advantages possessed by no other language; Latin is free from international prejudices, is easy to pronounce, is largely international in its vocabulary, is precise in its significance, is already extensively used in many and varying ways between persons who have no other language in common. Latin moreover gives a mental training, a power of clear thinking, an improved appreciation of our own vernacular, an understanding of grammatical categories, a solid foundation for other foreign languages, the entrance to one of the great literatures of the world. An artificial language can make but one claim to recognition, namely, that it may be used as a medium of speech between persons of different lands; this service Latin can render equally well in addition to its other functions. In early days the Latin language used one word, *hostis*, both for *stranger* and for *enemy*, and said *militiae* "at war" as a natural antithesis to *domi* "at home." Today, as the International Auxiliary Language, Latin may give to the stranger far from home the ability to share his feelings and ideas, his hopes and aspirations; and the stranger will no longer be a presumptive enemy, but a peaceful friend and welcome guest.

Roland G. Kent . Latin as the International Auxiliary Language. p. 142-148

Quae Latinitas Sit Moderna?

TERENTIUS TUNBERG QVAE LATINITAS SIT MODERNA?

Published In Retiarius , Vol. 1, 1998. A second version can be read on the site
<http://linguae.weebly.com/de-latine-dicendi-normis.html>

This article states the position and opinions of a professional Academic Latinist and Medievalist concerning the Latin language and how it should be written today. It opposes some of our methodological statements for acquiring Latin the easy and rapid way for current usage. We consider that the main and crucial characteristic of Latin is its morphology and not its syntax. It is morphology that assures to this language the status of a synthetic language, one in which the grammatical functions of the words are determined by the desinences of the cases instead of being determined by their position. This synthetic character of the language assures a complete independence for Latin words within a sentence. The first immediate corollary of this freedom of position of the Latin words is that among its many potential syntaxes we can adopt that one which is common to all the analytic languages (subject-verb-objects), among which we count English, Modern Greek and all the Neo-latin languages. The second corollary of freedom of word position is that we need not be servile to the Roman classics in writing modern Latin. Just as Latin once was the model for the modern idioms, today, the great occidental languages are the necessary models for hodiern Latin, and its necessary and sufficient source for modern neological vocabulary.

Quae Latinitas Sit Moderna Auctore Terentius Tunberg

“Post imperii Romani interitum amplius millenarium, immo circiter mille trecentos annos - vel etiam diutius - sermonis Latini usus aliquibus in regionibus, aliquibus in scientiarum provinciis et disciplinis conservabatur. Tantum igitur per spatium Latinitas nequaquam mortua erat (ne nunc quidem, mea sententia, mortua est - aliquot enim adhuc homines Latine scribunt loquunturque), quamquam a nullis nisi doctis et eruditis plerumque adhibebatur. At haud ullius gentis propria erat lingua Latina: nemo Latinitatem una cum lacte materno bibebat. Latinitatis radices, fundamenta, fontes, quamvis homines Latine loquerentur et scriberent, semper in libris et litteris reperiebantur. Quibus de causis, etsi novis additis vocabulis et veterum vocum sensibus hinc illinc auctis ad res et cogitationes semper accommodabatur novas hominibusque antiquis inauditas, multo tamen minus mutabatur quam linguae vernaculae.

Quae Latinitas Sit Moderna?

Ut generatim et universe dicamus, vel exeunte medio aevo (quod vocatur linguae Latinae structura et proprietates haud ita multum ab Latinitate antiqua distabant. At hoc aliqua tantum ex parte verum est. Nam exeunte medio aevo, id est saeculo quarto decimo et ineunte quinto decimo, ad singulas disciplinas

academicas tantopere accommodabatur lingua Latina ut sermones theologorum, legistarum, modistarum (qui tunc vocabantur) seu dialecticorum proprii a proprietatibus Latinitatis pristinis declinare coeperint. Periculum erat ne sermo Latinus in tot Latinitates evaderet, quot tum erant disciplinae academicae. Humanistae, quorum secta et persuasio primum in Italia iisdem illis annis exorta est, hoc periculum luce clarius perspexerunt. Partim ob hanc causam partim ob alias causas, sedulo et impigre suos aequales hortabantur ut ad auctorum classicorum sermonem, ad Latinitatis 'aureae' et 'argenteae' structuram, syntaxin, elegantiam revocaretur Latinitas moderna[2]. Latinitas illa, quae 'humanistica' aliquando vocatur, tandem plerisque in Europae regionibus vicit, superavit, in usum communem pervenit, quamquam vestigia Latinitatis mediaevalis hic illic diu permanserunt.

Plerique nostrum sententiam illam a quibusdam scientiae rerum mediaevalium professoribus decantatam et legimus et audivimus, videlicet Latinitati mediaevali vere vivae, utpote mobili, mutabili, rerum novarum capaci, humanistas illos exitio fuisse, quippe qui conati essent omnem sermonem Latinum ad exemplaria 'classica' et mortua revocare. Re autem vera tantum afuit ut humanistae Latinitati exitio fuerint, ut paene exploratum habere possimus propter ipsa humanistarum studia linguam Latinam multo diutius viguisse. Huius rei documenta cum multis e fontibus elucet, tum praecipue in libro inveniuntur optimo, quem his novissimis annis composuit Iosephus IJsewijn, professor Lovanienis[3]

Paucissimi 'Ciceroniani', qui tunc vocabantur, et extremarum partium sectatores, omnem sermonem Latinum dictis et locutionibus Ciceronis et eius aequalium circumscribere cupiebant. At plerique scriptores qui aut Renascentia aut saeculis etiam recentioribus florebant, ut maximi Ciceronem, maximi Caesarem aestimabant permultaque ex his duobus sibi desumebant, ita tamen aliis ex auctoribus antiquis, vel iis qui Re Publica Romana vigente floruerant, vel iis qui sub imperatoribus vixerant, elementa dicendi et scribendi sunt mutuati[4].

Neque umquam, si res antiquis hominibus inauditas tractandi necessitas inciderat, a vocibus posterioris Latinitatis adhibendis aut prorsus novis fingendis abhorrebant. Eiusmodi scriptores Neolatini, id quod eorum opera legentibus facile elucebit, Latinitate integra, perspicua, Latinitatis antiquae proprietatibus fere semper congrua utebantur. Quorum tamen unusquisque suum et proprium scribendi genus quodammodo adhibebat, neque quemvis unum ex antiquis ad unguem (quod dicitur) imitabatur[5].

Ex hoc Latinitatis humanisticae usu communi nonnulla commoda sunt exorta. Omnes eloquentiae candidati normas Latini sermonis, quippe quae semper Latinitatis aureae vel argenteae grammatica niterentur, haud magno negotio discere et agnoscere poterant. Exceptis quibusdam disputatiunculis, quae

Quae Latinitas Sit Moderna?

ineunte aetate humanistica inter 'Ciceronianos' et 'Apuleianos' et alios extremarum partium sectatores exardescebat, consensus quidam inter Latine loquentes et scribentes plus minusve exstitit, qualem consensum linguae Latinae auctores mediaevales numquam noverant[6]. Quem ob consensum,

quamvis linguae vernaculae etiam ad disciplinas academicas tractandas magis magisque usurparentur, linguae Latinae usus communis diu, id est post medium aevum exactum nonnulla saecula, perstabat permanebatque.

His scilicet tribus saeculis novissimis linguae Latinae usus, etsi haud umquam prorsus est exstinctus, valde tamen decrevit. Quibusdam in regionibus, verbi gratia in Italia, vel ineunte saeculo sexto decimo eruditi homines a more Latine loquendi et scribendi desciscere coeperunt, linguaque vernacula, praesertim sermo Tuscus, in linguae Latinae locum magis magisque apud eos substituebatur. Aliis in regionibus, verbi gratia in Scandania, in Batavia (sive Nederlandia, quae nunc vocatur), multo serius, multo posterius, hoc est usque in saeculum duodevicesimum, etiam in undevicesimum, Latine loqui et scribere pergebant docti et eruditi homines.

Linguae Latinae usus alicubi cito, alicubi tarde demuniti ratio est a multis rebus, sed nequaquam ab humanistis reposcenda (quorum ope et opera, ut diximus, integrae Latinitatis normae sunt stabilitae)[7]. Itaque nos, quicumque nostra aetate Latine loqui scribereve cupimus, aliquid utile ex Latinitatis recentioris historia discere possumus: ipsos humanistas et alios vel posteriores scriptores specimen Latinitatis modernae, quae non solum ad commercia academica, verum ad cottidiana et familiaria etiam habilis esset, nobis tradidisse.

Sed initium ac fundamentum omnis posterioris eloquentiae semper fuit syntaxis, qua usi sunt Latinitatis 'aureae' et 'argenteae' auctores, id quod ipsi auctores Latinitatis modernae agnoverunt. Idcirco, quod ad syntaxin attinet, Ciceronem, Senecam, Erasmus, Copernicum quam Thomam Aquinatem, Guillelmum Occam, alios eorum similes semper imitari malim. Si de his normis sermonis conservandis omnes consenserint, alii alios Latine loquentes quacumque gente oriundos quam facillime intellegent. His de causis, si quis unquam de nova quadam Latine loquentium re publica sive civitate condenda somniaverit, ego certe tali proposito repugnem resistamque. Nam lingua Latina si ullius gentis civitatisque tandem propria fuerit, in rem prorsus aliam mutetur sermonis communis utilitatem amissura. Nec vero fieri potest ut Latinitatis modernae syntaxis et locutiones, praesertim Latine loquentium et familiariter confabulantium, a Cicerone et Caesare solis expetantur -- quamquam fere omnia sermonis praecepta quae legimus nonnullis in enchiridiis, quibus traduntur Latine scribendi exercitia, sermonis Ciceroniani Caesarianive proprietatibus circumscripta sunt.

Quod si sermonem nostrum finibus tam angustis semper constrinxerimus, nec omnia cogitata nostra facile Latineque exprimere, nec expedite familiariterve unquam loqui valebimus.

Permuli solutae orationis auctores (iique Romani et antiqui), quales sunt Seneca, Quintus Curtius, Plinius Iunior, Quintilianus, alii multi, etiam poetae (nam eleganter sed familiariter loquentibus dicta poetica nonnumquam conveniunt), praesertim Horatius et Ovidius, locutiones verborumque constructiones elegantes, pressas, habiles nobis praebent, quae nec apud Ciceronem nec apud Caesarem leguntur.

Quae Latinitas Sit Moderna?

At his locutionibus haud facile carebimus (quippe quibus sermonis ubertas, facilitas, volubilitas permultum augeatur), si copiam quandam locutionum et constructionum in promptu habere voluerimus quibus quamlibet rem, quamlibet distinctionem apte, eleganter, expedite exprimamus. Ne multa -

quod ad syntaxin, ad verborum constructiones, ad locutiones usitatas attinet, tota Latinitas et 'aurea' et 'argentea' est fons noster. Paucula quaedam exempla consideremus.

1. Apud Ciceronem temporis futuri participium non plus quam semel ita usurpatur ut propositum, sive animi intentionem, significet. "P. Servilius adest de te sententiam laturus..."(Cic. In Verr. 1.56). Quem dicendi modum quia plerumque evitat Cicero, ideo suadetur tironibus in nonnullis Latine scribendi enchiridiis ne unquam eiusmodi constructionem adhibeant[8]. Nolumus autem huic praecepto obtemperare. Nam apud Livium, scriptorem dignissimum quem imitemur, hunc dicendi modum persaepe videmus, et inde a Livio talis constructio ab optimo quoque scriptore frequentatur[9]. Compererunt enim poetae et prosae orationis auctores (quales sunt Livius, Seneca, Plinius) temporis futuri participia permultum ad sermonis brevitem, elegantiam, facilitatem conferre. Participia enim nonnumquam commodiora sunt quam membra, et terminationibus praedita sunt -- quae sunt utiles!

II. Apud poetas, apud Livium, apud Senecam, apud multos solutae orationis auctores -- nec autem apud Ciceronem -- 'inter' praepositio ita cum gerundiis iungitur ut temporis spatium vel intervallum subaudiatur, velut: 'inter loquendum', 'inter cenandum', 'inter natandum'[10]. Quae locutiones fere poni possunt pro enuntiatis temporalibus, qualia sunt 'dum loquuntur', 'dum cenant', 'dum natant' (nec ita multum a Ciceronis usu discrepant, apud quem aliquando inveniuntur locutiones, qualis est 'inter cenam'). Itaque nos Latine loquentes gerundium hoc modo usurpare hic illic possumus, idque iure ac merito auctorumque optimorum auctoritate freti. Ad sermonem enim expeditum et habilem talia gerundia aliquando perutilia esse inveniemus.

III. Voces 'quippe', 'utpote' cum pronomineb relativis apud Ciceronem coniunguntur, sensu causali praeditae. At apud Horatium, Nepotem, Sallustium, Livium, alios etiam qui aetate 'argentea' florebant, relativum aliquando omittitur, et cum ipsis participiis et adiectivis, brevitatis (ut putamus) pressiorisque elegantiae causa, iunguntur eadem particulae[11] -- velut:

"...puerulo me, utpote non amplius novem annos nato..." (Nep. Hann. 2.3). Nihil igitur impediri debemus quin nos quoque hoc modo aliquando loquamur. Plures eiusmodi locutiones recensere nihil opus est, quamvis alia exempla facillime proferri possint. At nolumus quemquam (quaesumus) ob haec dicta putare auctores esse nos, ut omnia e quolibet scriptore antiquo promiscue mutentur qui Latinitatem adhibere velint modernam. Sermonem perspicuum facileque intellegibilem expetimus. Verbi gratia, quaedam locutiones poeticae fortasse sunt nobis evitandae, e quibus obscuritas aliquando exoriri possit (qualis est accusativus qui ita Graeco modo a poetis hic illic adhibetur ut ad sensum ablativi quam proxime accedat), nec imitari Trimalchionis sermonem cupimus, qui apud Petronium repraesentatur. Praeoptandae procul dubio sunt constructiones et locutiones usitatae sermonisque integri propriae. Syntaxi ergo antiqua nobis opus est, ut Latinitas nostra sit stabilis omnibusque

Quae Latinitas Sit Moderna?

intellegibilis. At nobis etiam necesse in primis est sermonem adhibere novitatis capacem. Quamvis igitur syntaxis eadem permaneat, vocabula tamen nobis vel recentissima nonnumquam usurpanda vel prorsus nova (etsi perraro) sunt fingenda. Nisi hoc aliquando fecerimus, Latinitas viva ad lusum quendam

redigetur, vel ad exercitia quaedam, quae sint in conclavibus tantum scholasticis utilia, ubi possint Latine loquentes omne argumentum modernum evitare, Romanosque sese antiquos esse fingere, linguaque sese oblectare vere mortua. Nequaquam negamus Latine loquendi exercitia in scholis utilia esse -- immo suademus ut crebrius in ludis et studiorum universitatibus usurpentur -- sed loquelam Latinam aliquanto latius patere posse credimus, quippe cuius ope commercia iucunda cum aliis, praesertim cum alienigenis, qui quidem et ipsi Latine sciant, frequentare queamus.

Nisi novorum vocabulorum semper capax fuisset Latinitas, Romano imperio numquam supervixisset lingua Romana. Ciceroni quidem ipsi sermonis novandi et ampliandi primas dare possumus, utpote a quo vocabula (praesertim philosophica) linguae Latinae sint addita multa[12]. Quando conveniunt vocabula recentia et nova? Res scilicet multiplex et involuta, quae haud semper legibus praeceptisque contineatur, cuius sensus et intellectus ex sermonibus nostris, e lectione assidua nobis quodammodo innascatur oporteat. Attamen haec praecepta, eaque generalia, fortasse ab omnibus probabuntur.

Si nobis fuerint exprimendae res notionesve hominibus Romanis inauditae, quarum similes nusquam apud auctores Romanos aut mediaevales aut renascentiales describantur, ad voces recentes aut prorsus novas confugere debemus. Nolumus circumitionibus verborum involutis et inhabilibus immorari, id quod quidam Latine scribentes faciunt, qui omnia vel recentissima et antiquis temporibus absona Ciceronianis tantum vocibus describere cupiant: qualem dicendi modum evitare volumus, ne impediamur quominus expedite dicamus et ab auditoribus intellegamur.

At quibus vocabulis novis utemur? Idonea plerumque sunt in promptu. Nam aut a Latinistis Vaticanis aut a Latinitatis vivae fautoribus nova vocabula Latina sunt hoc ipso saeculo vicesimo excogitata permulta. Fit autem interdum ut sua quisque Latinitatis vivae fautor nova proponat vocabula, propositaque tueatur vel pertinacissime. Idcirco accidit nonnumquam ut multa et inter se valde discrepantia vocabula exstent, quibus eadem res significetur. Synonymia (ut Martiani Capellae vocabulo utar) non est res mala neque funesta, dummodo ne verborum copia in confusionem quandam exeat et discordiam. Itaque caute nonnumquam eligendum est (et sperandum fore ut consensus aliquando exstet maior). Exstant lexica quibus talium vocabulorum (id est recentium et novissimorum) magna continetur copia. Denique, si nihil idoneum his lexicis traditum est, aliquando, id quod supra diximus, vocabula nostra fingamus oportet -- qualia scilicet a quam plurimis intellegantur.

Ad horas, verbi gratia, unius cuiusque diei computandas, nominandas, noscendas necesse nobis est vocibus aliquando uti novis. Nos enim omnino aliter atque Romani antiqui solemus tempora computare. Non iam noctes nostras in vigiliis dividimus. Non iam solariis nitimur. Carebant horologiis

Quae Latinitas Sit Moderna?

mechanicis Romani antiqui - ne quid dicam de electronicis. Nesciebant horas suas in minutas et secundas dispertire[13]. Calendarium illud Romanum pridem obsolevit. Menses nostros Nonis et Idibus non iam metimur. Si tali modo nostra aetate loqui conati simus, necesse nonnumquam sit audientibus cunctari,

cogitare, computare, ut tempus Romano more descriptum etiam secundum nostram rationem intellegant (ne quid dicam de eo quod annus Romanus paucioribus continebatur diebus quam annus noster!). Nolumus enim quodam antiquitatis imitandae studio id tantum efficere ut sermo noster impediatur vitaeque nostrae exprimendae inhabilis reddatur. Quod si, verbi gratia, "die mensis Iulii vicesimo tertio" dixerimus, a grammatica Latina nullatenus desciscemus, nostramque temporis computandi rationem exactissime exprimemus. Praeterea tales locutiones iam aliquot saecula sunt apud Latine scribentes loquentesque usitatae[14].

Nos etiam de numeris loquentes rationem Latinitatis recentioris aliquando habere oportet. Latinitatis modernae auctores iisdem scilicet vocabulis Latinis ad numeros exprimendos utuntur, quibus Romani antiqui. Insuper necesse est adverbia numeralia numerosque distributivos haud aliter adhibeamus atque Romani, si loquimur Latine. At qui Latine his recentioribus saeculis scripserunt voces quasdam finxerunt, quibus numeros maximos commodius indicarent. Quae voces in primis sunt idoneae, quae a nobis usurpentur. Nam tales numeros aut aegre aut nequaquam exprimere potuerunt Romani. 'Milio - onis', verbi causa, nomen generis ancipitis primum a scriptoribus mediaevalibus usurpatum esse videtur[15], quod nomen procul dubio multo commodius est quam locutio Romana - videlicet 'decies centena milia': quam summam si multiplicamus, vocabula etiam multiplicantur.

Nam quid dicam de locutionibus, qualis est 'decies milies centena milia' ?!! Itaque mathematici recentiores (quorum non pauci usque in saeculum undevicesimum Latine scribebant) aliud nomen excogitaverunt, quod est 'billio - onis'[16]. Ex Latinitate erudita (sive 'academica') tales voces in linguas vernaculas deveniunt. Nihil ergo obstare debet, quin nos Latine sermocinantes has voces commodiores assensuque Latine scribentium iam aliquot saecula comprobata adhibeamus.

Fortasse haud abs re erit quaedam de notis numeralibus, id est de rationibus numeros scribendi, hic subiungere. Scriptores Latini notas numerales Arabicas temporibus mediaevalibus usurpare coeperunt, utpote quas ad fere omnem quantitatem exprimendam multo commodiores aptioresque esse quam Romanas comperirent. Litterulas superscriptas nonnumquam addebant quibus casus significaretur: verbi gratia, notis numeralibus quae sunt 1201° idem significatur quod verbis "millesimo ducentesimo primo", notis numeralibus quae sunt 1201^m idem significatur quod verbis "millesimum ducentessimum primum", e. q. s.

Quamquam quidam humanistae notas Romanas in usum communem revocare conati sunt, eorum inceptum haud omnino successit. Nam inde a Renascentia mos apud Latine scribentes invaluit ut notae numerales Romanae cum in librorum et capitulorum titulis, tum etiam in monumentis et inscriptionibus

Quae Latinitas Sit Moderna?

usurparentur -- hoc est, ut ad usum sollemniorum servarentur -- ceteroquin in libris et scriptis Latinis adhiberentur secundum morem mediaevalem notae Arabicae[17].

Restat ut paucula de pronuntiātu dicam. Multis in regionibus -- praesertim quas incolunt Anglice loquentes -- pronuntiatus 'restitutus' (qui vocatur) iam est institutus et usu receptus. Non pauci Latinitatis vivae praeceptores, qui nunc in Europa docent, semper efflagitant ut omnes hoc pronuntiātu restituto utantur. Et fortasse sperandum est omnes eodem pronuntiātu tandem aliquando usuros esse. Attamen nationes aliae aliter adhuc voces Latinas enuntiare solent. Viget etiam nunc apud multos homines pronuntiatus 'ecclesiasticus' -- videlicet in ecclesia Romana et catholica mos enuntiandi usitatus (qui est re vera mos enuntiandi Italicus)[18].

Equidem ego more enuntiandi 'restituto' uti soleo (quippe quem primum in scholis didicim), sed haud semper bene: nam, verbi gratia, quodam linguae sive gutturis defectu, litteras illas 'ng' more 'restituto' numquam enuntiare potui, nec possum. At ne illo adiectivo, quod est 'restitutus', ita decipiamur ut credamus omnes auctores classicos voces Latinas eo modo pronuntiasse. Concedamus forsitan Ciceronem urbisque Romae incolas, qui Ciceronis aequales fuerint, tali modo plus minusve locutos. At quid de provincialibus? Quid de illis qui alias Italiae regiones habitabant? Quid de Romanis qui post Ciceronis aetatem vixerunt? An eodem modo voces Latinas pronuntiaverunt Seneca, Tacitus, Augustinus?

Exploratum quidem habere possumus apud Romanos antiquos varietates fuisse pronuntiandi et enuntiandi permultas. Praeterea per totum aevum medium et Renascentiam vocabula Latina enuntiabant aliter aliae gentes, quamquam multi homines docti qui Erasmi aetate vel paulo postea florebant, more Italico enuntiare praeoptabant[19]. Modus ille 'restitutus' tantummodo hoc saeculo in usum communem devenit (sed ne nunc quidem apud omnes).

Suaserim igitur ut toleremus quandam enuntiandi varietatem. Quis enim umquam ab Anglice loquentibus exegit ut omnes more Britannico, vel ut omnes more Americano pronuntiarent? (Aliasque pronuntiatus Anglici varietates praetermittam). Qui igitur Latine secundum rationem ecclesiasticam enuntiare maluerit, suadeo ut suo in more perseveret.

Fit scilicet interdum ut advenam quempiam ratione quadam nobis plane inusitata voces Latinas pronuntiantem primo aegre intellegamus: at haec novitas ferme (expertus dico) post horas tres quattuorve summum aut minuitur aut evanescit. Multo facilius est nova enuntiandi ratione assuefieri quam novam linguam discere! Sed pleraeque enuntiandi varietates haud magno sunt impedimento quominus alii ab aliis intellegantur.

Haec tamen, mea sententia, de pronuntiātu praecipienda sunt seduloque observanda; primum ut qui suum enuntiandi morem elegerit in eo perseveret, neve ab una ad alteram enuntiandi rationem inconstanter fluctuet; deinde ut,

Quae Latinitas Sit Moderna?

quocumque modo litteras consonantes enuntiare soliti simus, litterarum tamen vocalium quantitates et verborum accentus quam exactissime exprimere semper conemur. Sufficiant ergo haec paucissima quae iam tractavimus ad rem nostram demonstrandam, hoc est qualis Latinitas moderna appellari possit usuique

nostro apta esse videatur. Ut finem tandem faciam, verba quaedam Laurentii Vallae, humanistae egregii, qui saeculo floruit quinto decimo post Christum natum, proferre cupio.

"Illud (i.e. imperium Romanum) iam pridem, tanquam ingratum onus, gentes nationesque abiecerunt; hunc (i.e. sermonem Latinum) omni nectare suaviorem, omni serico splendidiorem, omni auro gemmaque pretiosiore putaverunt et quasi deum quendam e celo demissum apud se retinuerunt. Magnum igitur Latini sermonis sacramentum est! Magnum profecto numen! qui apud peregrinos, apud barbaros, apud hostes sancte ac religiose per tot secula custoditur..."[20]. Feliciter maximoque cum fructu Latine loquamini!

Notes to "Quae Latinitas Sit Moderna"

[1] *Modernus -a -um'* (tractum ex adverbio Latino, quod est 'modo') primum invenitur apud auctores qui 50 saeculo p. C. n. florebant, et apud eorum successores saepe usurpatur, quales sunt Gelasius Pontifex Romanus, Cassiodorus, Pelagius, Priscianus, Gregorius Magnus Pontifex Romanus, alii (quot auctores hoc adiectivum usurpaverint e *Thesouro Linguae Latinae* discere possumus: vid. TLL VIII.1211.50-1212.6). Quod adiectivum 'res nostrae aetatis proprias' significat, idque proprie. Vox igitur 'modernus -a -um', ut quae e fontibus satis Latinis fluxerit, a nobis qui quidem hac nostra aetate Latine loqui velimus, iure ac merito adhiberi potest. At aliud adiectivum in operibus Latinis nostra aetate conditis hac praeditum significatione nonnumquam videmus, quod est 'hodiernus -a -um', etsi apud antiquos talis significatio huic adiectivo rarissime subicitur.

Quo adiectivo (quod est 'hodiernus -a -um') nihil aliud proprie significatur nisi quod hodierno (nec hesterno) die accidit (Vid. TLL VI.3, 2854.84-2855.10. 'Hodiernus -a -um' adiectivum satis plene tractatur in libro quem composuit J. P. Krebs, cui titulus *Antibarbarus der lateinischen Sprache*, tom. I [Basileae 1905, reimp. Stutgardiae 1984], pp. 655-56). Quod 'recens' est, haud ita pridem est exortum. Item quod 'novum' est, id recens est exortum vel excogitatum vel inventum. Idem autem adiectivum ('novus -a -um') aliquando - etsi non semper - ad res 'inusitatas' pertinere potest. At quod est 'modernum', id 'huius aetatis est proprium'. Horum igitur adiectivorum, quamvis simillima esse videantur, quoddam tamen exstat discrimen.

[2] 'Aureus (-a, -um)' et 'argenteus (-a, -um)' sunt mea sententia ad linguae Latinae aetates describendas pessime accommodata adiectiva. Attamen his adiectivis, quippe quae sint in scriptis philologis divulgatissima (etsi haud semper exacte accurateve usurpata), brevitatis commoditatisque causa hic utor. Quod ad prosam (vel 'solutam') orationem attinet, sermo quo utebantur Cicero et Caesar et eorum aequales 'aureus' vocatur. Sermo autem, qui sub imperatoribus Romanis usque ad annum 200m p. C. n. vigeat, locutionibus poeticis, novisque coloribus rhetoricis saepe ampliatus a nostris appellatur philologis 'argenteus'.

Quae Latinitas Sit Moderna?

[3] In libro qui inscribitur *Companion to Neo-Latin Studies*, tom. I (Lovanii, 1990), pp. 41-43.

[4] T. O. Tunberg, *Ciceronian Latin: Longolius and Others*, in commentariis quibus titulus *Humanistica Lovaniensia* 46 (1997), 13 - 61, et R. Sabbadini, *Storia del*

ciceronianismo e di altre questioni letterarie nell' età della rinascenza (*Augustae Taurinorum*, 1885).

[5] M. Benner et E Tengström, *On the Interpretation of Learned Neo-Latin*, *Studia Graeca et Latina Gothoburgensia* 39 (*Gothoburgiae*, 1977) et L. Olschki, *Geschichte der neusprachlichen wissenschaftlichen Literatur*, duo tomi (*Lipsiae* 1922).

[6] Benner et Tengström (op. cit. ann. 5); Olschki (op. cit. ann. 5).

[7] Companion (ann. 3), *ibid.*: I. IJsewijn, "Latin Literature in Seventeenth-Century Rome," in *commentariis quibus titulus Eranos* 93 (1995), 78-99; *inspiciatis et alium librum*, cui titulus *A History of Nordic Neo-Latin Literature*, ed. M. S. Jensen (Odense 1995), in quo tractatur, recensetur, describitur institutum Latine scribendi, quod in regionibus septentrionalibus perstabat diuturnum et solidum". Finis citationis.

[8] Verbi gratia in *enchiridio notissimo*, quod inscribitur 'Bradley's Arnold' *Latin Prose Composition*, ed. J. Mountford (*Reimpress. Novi Eboraci*, 1984), 418n., p. 228.

[9] De huius constructionis historia, vid. libros doctrina refertos qui sunt: M. Leumann, J. B. Hofmann, A. Szantyr, *Lateinische Syntax und Stilistik*, *Handbuch der Altertumswissenschaft* II.2.2 (Monaci, 1965), p. 390, et R. Kühner et C. Stegmann, *Ausführliche Grammatik der lateinischen Sprache*, II. 1 (*Hannoverae*, 1914; reimpress. 1988), p. 761.

[10] In libello, cui titulus 'Bradley's Arnold' *Latin Prose Composition*' (ann.8), gerundium tali modo adhibere vetantur *tirones* (cap. 396n.2). At haec gerundii usurpatio apud optimos auctores, etsi non apud Cicronem, haud raro invenitur. De huius constructionis historia, vid. praesertim *Thesaurum Linguae Latinae* VII.1, 2130.75-2131.9.

[11] Huius constructionis documenta tradunt utilia Kühner / Stegmann, *Ausführliche Grammatik* II.1 (ann.9), pp. 791-92.

[12] Scitu in primis sunt digna, quae Cicero ipse hac de re dicit (in opere quod *De finibus* inscribitur: 3.3 et 3.10).

[13] J. Würschmidt, "Beitrag zu einem deutsch-lateinischen Wörterbuch physikalisch-mathematischer Fachausdrücke," *Societas latina* (1941), p 72.

[14] De variis menses annosque computandi rationibus, quibus post aetatem Romanam usi sunt Latini scriptores, plurima disci possunt e libris quales sunt: A. Cappelli, *Cronologia, cronografia, e calendario perpetuo* (ed. altera, Mediolani 1930); H. Grotefend, *Taschenbuch der Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit*, ed T. Ulrich (ed. decima, Hannoverae 1960). Ut exemplum ante oculos habeant lectores, ecce praefationis clausula, quae in *Ratione studiorum societatis Iesu* invenitur: "Datum Romae 8. ianuarii 1599." (Vid. libellum, cui titulus *Ratio studiorum: Plane raisonné et institution des études dans la Compagnie de Jésus*, quem librum paraverunt A. Demoustier et D. Julia, interpretationem Gallicam addiderunt L. Albrieux et D. Pralon-Julia, annotationes scripsit M.-M. Compère [*Lutetiae Parisiorum* 1997], p. 73)

[15] *Glossarium mediae et infimae Latinitatis conditum a Carolo du Fresne domino du Cange*, ed. L. Favre, tom. V, (Niort, 1885), p 389. In *lexico Vaticano* hoc nomen generis
Quae Latinitas Sit Moderna?

masculini esse dicitur (*Lexicon recentis latinitatis*, tom II [in urbe Vaticana], p. 45. At Chr. Helfer idem nomen esse generis feminini asseverat (in opere, quod est *Lexicon auxiliare* [Saraviponti 1991], p. 374).

[16] M. Kelsch, *De variis modis numerum enuntiandi* (Commentatio mathematica, Aldorfii, 1732), p.3. Dicitur hoc nomen esse generis feminini (Lexici Vat., p. 93; apud Helfferum, p. 126)

[17] Ad notarum numeralium historiam spectant non paucae commentationes eruditae, velut: M.-Th. d'Alverny, "Un nouveau manuel de paleographie médiévale," *Le moyen age* 81 (1975), pp. 507-14; G. F. Hill, *The Development of Arabic Numerals in Europe exhibited in sixty-four Tables* (Oxonii, 1915); B. Bischoff, "Die sogenannten 'griechischen' und 'chaldäischen' Zahlzeichen des abendländischen Mittelalters," *Scritti di paleografia e diplomatica in onore di Vincenzo Federici* (Florentiae, 1944), pp. 327-34.

[18] De more enuntiandi 'restituto' - quo more voces Latinas enuntiasse creduntur urbis Romae incolae, qui Ciceronis temporibus vixerunt - plura disci possunt e libro notissimo, quem scripsit W. S. Allen, cui titulus *Vox latina* (ed altera, Cantabrigiae 1978). Alius liber, videlicet *Liber usualis* (Romae 1898), sonos 'ecclesiasticos' tradit.

[19] L. P. Wilkinson, *Golden Latin Artistry* (Cantabrigiae, 1963), pp. 3-6. Videsis etiam Desiderii Erasmi Roterodami opus, quod inscribitur *De recta Latini Graecique sermonis pronuntiatione*, in serie, quae inscribitur *Opera omnia Desiderii Erasmi Roterodami*, in ordinis primi tomo quarto, ed. M. Cytowska (Amstelodami 1973), p. 100, vv. 914-16 et p. 101, v. 950. Etiam inspicias oportet epistulas quas transcripsit H. Copeman in opere, c. t. *Singing in Latin* (Oxonii 1992), pp. 75, 103, 106, 194-95.

[20] "Laurentii Vallensis de elegantia linguae latine proemium primum" in opere a Mariangela Regoliosi composito, quod inscribitur *Nel Cantiere del Valla. Elaborazione e montaggio delle 'Elegantie'* (Romae 1993), p. 1. **Finis Operis . Quae Latinitas Sit Moderna Auctore Terence Turnberg, p. 138-146)**

Terentius O. Tunberg, qui ob linguae Latinae studia in universitate Torontina ad doctoris gradum pervenit, philologiam in Civitatibus Americae Foederatis, in Canada, in Belgica professus, professor nunc sociatus apud litterarum classicarum facultatem collegiumque "honors" nominatum officio suo in universitate Kentukiana fungitur. Latinitatis mediae, quae dicitur, et recentioris studiosissimus, inquit quoque in solutae orationis genera apud auctores Latinos frequentata. 'Retiarium' periodicum electronicum, condidit: conventicula Latine loquentium quot moderatur aestatibus – Terentius Tunberg, *Cattus Petasatus*, p. 67.

Apud: http://la.wikipedia.org/wiki/Terentius_Tunberg#Notae

PROPOSITA STUDIORUM. SUMMARY AND CONCLUSIONS

DE LATINO MEDII AEVI ET DE LATINO UTILITARIO MODERNO

Source: <http://pt.unicampfilosofia.wikia.com/wiki/Latim>

Este trabalho é parte de um propósito maior, o de demonstrar a possibilidade de estudar o latim sem professor e por esta forma imediata e simples adquirir um instrumento precioso de comunicação, que possibilitará acesso aos imensos acervos culturais, históricos, jurídicos, científicos e religiosos acumulados neste idioma pela civilização ocidental, durante dois e meio milênios.

Poderemos avançar rapidamente nesse estudo e readquirirmos sem dificuldade o uso do latim se conseguirmos eliminar completamente o entrave mental e os preconceitos que obscureceram, dificultaram ou impediram o ensino desta língua internacional e acadêmica, depois da Renascença, mas principalmente nestes últimos dois séculos. O entrave mental é a idéia arraigada de que o latim seja uma língua morta difícilíssima de aprender. Entre os preconceitos, a idéia de que seja uma língua estrangeira de conhecimento supervacâneo dada a antiguidade de seus monumentos escritos.

Estes impecilhos ao livre estudo e uso geral do latim foram gerados e estão indissoluvelmente ligados aos métodos de ensino, adotados no mundo todo, nas áreas acadêmicas, a partir da Renascença, quando se criou o mito da existência de um latim perfeito, cuja decomposição teria gerado as latinidades medievais, atestadas por toda a Europa, formas expeditas e naturais de escrever o latim, que agora deveriam ser descartadas em favor da recuperação, a todo custo, do ideal literário dos clássicos romanos, redescobertos a partir das Cruzadas e da queda de Bizâncio, mil anos depois de César e Cícero.

A língua latina existe como língua plenamente desenvolvida há pelo menos dois milênios, sendo atualmente um dos idiomas com maior acervo bibliográfico digitalizado do mundo, acervo que cobre todas as áreas do conhecimento, oriundo de todos os países da Europa.

O latim, como ocorre com qualquer outra língua natural, sempre existiu em duas formas distintas: numa forma coloquial ou falada, denominada latim do povo, popular ou vulgar, para comunicação inter-pessoal, e numa forma

escrita, aprendida em escolas, utilizada apenas por pessoas escolarizadas e educadas, pelos poetas, pelo senado e pelos comandantes militares de Roma. No decorrer dos últimos 1500 anos, depois do fim do Império Romano, o latim popular ou vulgar modificou-se gradualmente dando origem às línguas neolatinas, família linguística a que pertencem o espanhol, o português, o italiano, o francês, o romeno, o catalão e parcialmente o inglês.

Durante séculos as línguas neolatinas foram idiomas não-escritos, utilizados local e regionalmente, somente no âmbito familiar e social imediato. A partir do século IX, porém, começam a aparecer em quase todos os vernáculos os seus primeiros documentos escritos, em todas as regiões que tinham sido partes do Império Romano. Depois da Renascença, já nos séculos XV e XVI, os idiomas neolatinos passam por rápido desenvolvimento literário, aumentando rapidamente seus vocabulários cultos e científicos através de empréstimos feitos diretamente ao latim, normalizando-se ao mesmo tempo os respectivos sistemas gramaticais, conformando-os com o modelo da gramática do latim clássico.

No caso do português, a mais alatinada dentre as línguas neolatinas, 95 por cento do vocabulário é constituído por palavras oriundas seja do latim vulgar seja do latim culto escrito, clássico ou literário. Além disso a sintaxe da língua portuguesa é quase idêntica à do latim, como podemos constatar lendo Camões e os demais escritores clássicos do nosso idioma, que foram bilíngues, falavam e liam obrigatoriamente o português e o latim, língua de sua educação, além de geralmente também conhecerem o grego, o espanhol, o francês ou o italiano.

Do século XV, século das grandes navegações, que levariam ao descobrimento da América e do Brasil, até o fim do século XVIII, o latim foi utilizado como idioma das relações internacionais, empregado na redação dos acordos e tratados de comércio e amizade, nas universidades na redação de teses, nos colégios jesuíticos de todo o mundo, na Sede Apostólica e como idioma geral de cultura e de intercâmbio pessoal epistolográfico.

Estes fatos históricos nos permitem algumas conclusões práticas com relação à possibilidade de voltar a utilizar o latim como instrumento de comunicação e cultura no mundo atual, aprendendo-o ademais de modo rápido e sem professor. Por aprender latim entenda-se, aprender a ler, escrever e falar latim como língua moderna, com viabilidade de uso em qualquer área do conhecimento e como língua auxiliar e internacional de comunicação geral. Nossas conclusões práticas são as seguintes:

1= Da consanguinidade do latim com a língua portuguesa, com os demais idiomas da família românica e com o inglês, resulta que podemos aprender a lê-lo e escrevê-lo rapidamente, desde que o escrevamos como um idioma

analítico, em ordem direta, à maneira medieval e bíblica, e exploremos criativamente a superposição dos vocabulários românicos e internacionais, bem como as semelhanças, tanto morfológicas como sintáticas, do latim com as línguas neolatinas. O latim medieval dos grandes escritores pode fundamentar nosso modelo estilístico.

2= A internet permitirá imersão total e imediata na língua latina graças à abundância de material didático e de textos autênticos em latim clássico, medieval, renascentista e contemporâneo. Qualquer internauta pode verificar isso por si mesmo, bastando aprender as preposições latinas e utilizá-las aleatoriamente por pequenos grupos para pesquisar na rede.

3= A bibliografia eletrônica para o estudo do latim compreende gramáticas, dicionários, repertórios bibliográficos, obras completas, manuscritos e material sonoro, existindo sites especializados na sua divulgação.

4= Paradoxalmente, no mundo todo, estão sendo extintos os cursos de latim e grego tradicionais. Quando esses cursos sobrevivem, continuam a ser exclusivamente de nível universitário, conseqüentemente, restritos aos estudantes de letras e confinados no estudo e leitura de três ou quatro autores clássicos. Nesses cursos ninguém aprende a falar ou escrever em latim, neles para todos os fins o latim é tratado como língua morta. Desde o século XIX, as universidades perderam a técnica de escrever o latim normalmente para fins acadêmicos. Contudo, as novas condições de acesso a todo o material didático referente ao latim, por quem quer que tenha interesse em aprendê-lo, abre a possibilidade de estudar sozinho a língua latina. Qualquer pessoa adulta que conheça bem seu próprio idioma pode aprender latim sozinho. Por aprender sozinho entenda-se a possibilidade de estudar o latim adotando os textos que bem quiser e estudá-los da maneira que bem entender, continuamente, sem cobranças nem prazos, utilizando as gramáticas ginasiais, que, por terem sido dosadas para crianças, podem ser lidas de cabo a rabo por um adulto em algumas horas ou dias, antes de mergulhar em textos autênticos com uma tradução vernácula e um dicionário bilingue.

5= Para aprender sozinho a língua latina, devemos começar a escrever em latim imediatamente, a partir dos idiomas modernos. Isto será possível utilizando-se traduções literais, bem como as interlineares, que permitem ler imediatamente clássicos latinos e gregos sem consulta a léxicos, facilitando-se assim imensamente a aquisição de vocabulário e expressões, dentro do seu contexto. Clássicos latinos existem traduzidos literal, interlinear e justalinearmente, desde o século XIX, mas não chegaram a ser utilizados largamente no Brasil. Na verdade, assim como acontecia com os suplementos “Parte do Mestre” dos livros de Matemática e Física, que eram postos fora do alcance dos alunos, as

traduções interlineares ou qualquer outro tipo de tradução não eram indicadas aos alunos, porque decifrar latim clássico era tido como instrumento infalível para desenvolver a inteligência dos jovens estudantes.

6= O vocabulário latino moderno constitui o principal problema do estudante de latim, mormente, o vocabulário necessário para tratar de problemas hodiernos, de localidades, profissões e objetos contemporâneos. Esta foi a área em que os acadêmicos latinistas dos séculos passados exibiram o seu mais alto grau de intolerância. Só trabalhavam com o vocabulário dos clássicos; refugavam e vetavam neologismos e arcaísmos; jamais admitiam fossem utilizados em textos escritos em latim o vocabulário latino de uso corrente nos idiomas vivos modernos, taxado de vulgar ou bárbaro. Para viabilizar o uso hodierno do latim, sem limitações de vocabulário, temos de admitir como lúdicas e legítimas quaisquer palavras latinas encontradas num texto vernáculo. Exemplificarei. Neste mesmo parágrafo, por inspeção, identifico imediatamente, de trás para diante, as seguintes palavras latinas, que reduzo às suas pristinas formas romanas:

Romanus, forma, pristinus, suae, reduco, quod, latinus, parabola, sequens, illae, immediate, identifico, paragraphum, in, exemplifico, vernaculum, textus, unum, qualiscumque, legitimus, lidimus, admitto, de, teneo, vocabularium, limitatio, sine, Latinum, hodiernus, usus, viabilizare, ad, modernus, vivus, idioma, currens, scriptum, scribo, uti, esse, nunquam, neologismum, veto, refugo, classicus, cum, laborare, solum, intolerantia, gradus, altus, magis, exhibo, latinista, academicus, qui, area, fuit, hac, contemporaneus, objectum, professio, localis, problema, tractare, necessarius, praecipue, studens, principalis, constituo. As palavras omitidas teriam de ser traduzidas com a gramática ou dicionário.

Quando os idiomas vernáculos da Europa começaram a substituir o latim, por razões políticas e religiosas, a partir do século XVI, surgiu a necessidade premente de ensiná-los aos estrangeiros. A única maneira de ensinar francês ao mundo seria elaborar dicionários bilingues, em que todas as palavras vernáculas tivessem uma correspondente latina que fosse entendida em toda a Europa.

O dicionário do abade Pierre Danet (1650-1709): *Grand dictionnaire françois et latin avec des notes de critique et de grammaire*, 1650-1720; e o *Vocabulario portuguez e latino, aulico, anatomico, architectonico, bellico, botanico, brasilico, comico, critico, chimico, dogmatico, dialectico, dendrologico, ecclesiastico, etymologico, economico, florifero, forense, fructifero...* autorizado com exemplos dos melhores escritores portugueses, e latinos, pelo padre jesuita D. Raphael Bluteau (1623-1734) enquadraram-se neste esforço de divulgação dos idiomas vernáculos. Observe-se que todas as palavras do título

do vocabulário de Bluteau são latinas. Obras deste tipo e objetivo foram publicadas em toda a Europa, e até no Japão, as quais hoje constituem preciosas fontes lexicológicas para estudar o latim real, corrente na Europa dos séculos XVI ao XVIII. Cf. Archive . Org Darcy Carvalho Creator.

<https://archive.org/details/GrandDictionnaireFrancoisLatinNouvelleEditionPierreDane>

<https://archive.org/details/RaphaelBluteauSuplementoIDoVoc.PortELatino>

O estudante de latim moderno pode assim facilmente encontrar seu vocabulário operacional, seja por simples inspeção de idiomas vernáculos, seja por consulta a dicionários multilingues, seja examinando dicionários enciclopédicos monolingués, que contenham também informações etimológicas. Todos os grandes dicionários vernáculos publicados no século passado enquadram-se neste perfil.

7= Existem diferentes latinidades. Por latinidade (Latinitas) entendamos o estilo de um autor que escreva em latim, caracterizado basicamente por sua sintaxe e vocabulário. Existiu a latinidade clássica de seletos escritores romanos dos séculos I e II da nossa era. Ao lado desta, floresceram a latinidade dos escritores da África, representada por Apuleius, Minucius Felix, Tertullianus, Augustinus e muitos outros, e a latinidade da Dalmácia, representada por Jerônimo de Estridão, tradutor da Bíblia.

A latinidade clássica extinguiu-se já no segundo século. As latinidades afro-cristã e dalmática, porém, caracterizadas por drásticas simplificações sintáticas e inovações vocabulares, floresceram e implantaram-se definitivamente, até o século VI e depois da queda do Império Romano, com a expansão do cristianismo. Estas modalidades de latim é que vão ser levadas pelos missionários cristãos às partes da Europa, que não tinham sido alcançadas pelas legiões de Roma: às Ilhas Britânicas, à Escandinávia e às outras partes da Península Balcânica.

Com o Imperador Carlos Magno, no século IX, professores destas regiões estiveram à frente de reformas educacionais e do renascimento cultural carolíngio. A latinidade Britânica de Alcuinus é que pautará a evolução ulterior do latim, no restante da Idade Média. O exame das vicissitudes da língua latina no primeiro milênio da nossa era e o registro da sua reflorescência, como único idioma culto e lingua franca do norte da Europa, até o século XVIII, bastam para desfazer o mito do latim clássico como única latinidade possível.

8= O babelismo internacional e o latim moderno utilitário. A recusa da França em utilizar o latim nas discussões que firmaram a Paz de Westfália, com os

Tratados de Münster, Osnabrück (1658) e Pirineus (1659), restabeleceu a multiplicidade de idiomas na arena internacional, exigindo que atas de congressos, ou resoluções de organismos internacionais tenham de ser traduzidas para centenas de idiomas ou fiquem disponíveis apenas nas línguas das potências hegemônicas. Esta situação concreta e considerações sobre a natureza da língua latina por Leibniz e Descartes levaram a formulação de centenas projetos de línguas internacionais auxiliares, nos séculos XIX e XX.

A idéia leibniziana de simplificar o latim abolindo os casos levou à solução extrema do Latino sine flexione como língua internacional auxiliar, criada pelo matemático Peano, que alterou completamente a morfologia e a sintaxe do latim, criando uma nova língua neolatina com gramática mínima. Entretanto, a hegemonia britânica, no século XIX, e a americana, depois de 1945, asseguraram ao inglês a posição de língua internacional de fato, língua com simplicíssima gramática e ilimitado vocabulário, em máxima parte latino.

A denominação latim moderno utilitário foi sugerida por Jean Bayet, em *Les Langues Internationales, Collection Que Sais-Je?*, para indicar uma forma de Latim fácil de escrever e de entender, com morfologia clássica mas escrito em ordem analítica, com um vocabulário ampliado e receptivo para os neologismos modernos necessários. Vido Angelino e Gaius Licoppe escreveram em favor da criação de um latim utilitário moderno. A internet revela que, ao longo dos séculos, numerosos não pertencentes ao main-stream acadêmico propuseram meios para facilitar o ensino do Latim, capazes de assegurar-lhe vigorosa existência e ampla difusão.

9= O latim utilitário, como instrumento de acesso e pesquisa, encontra imediata aplicação como propedéutica ao estudo da literatura medieval lato sensu. A amplíssima área dos estudos medievais encerra várias latinidades que se formaram e se desenvolveram de modo independente em diferentes regiões geográficas e em muito diversas épocas.

Cf. Darcy Carvalho: Medieval Latin; Africitas. Latin in Northern Africa. Google Sites.

PROPOSITA STUDIORUM LATINORUM

This work was written as a plea for the conservation of the Latin language as a worthy intellectual exercise and a most precious item in the Western cultural and historical heritage. As an academic

written language, Latin has had a stable grammar for at least 2000 years. Latin and Greek words are the main ingredients of the contemporary vocabulary of all modern Neolatin languages, including that of English. New methods for quickly learning how to read, write and speak Latin can fully take into account the that words have not a necessary position in the Latin phrase. We can write Latin in strict direct order, just as we do in modern languages. Latin so written, with a modern and perfectly up-to-date vocabulary, can find employment in any department of Science, Philosophy, Economics, Economic Affairs, Litterature and Medieval Studies.

Prof. Dr. Darcy Carvalho. FEAUSP. São Paulo. Anno 2014.

